कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
शान्ति कुमारी तिवारी
क्याम्पस क्र.सं. : १६/२०६४-०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-१-४८-१२५४-९७

नेपाली विभाग
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन

२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरकी विद्यार्थी शान्ति कुमारी तिवारीले नेपाली विषय स्नातकोत्तर तह (एम.ए.)को दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार गरेको **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कनसमिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल ....
विभागीय प्रमुख हस्ताक्षर

शिक्षण सहायक भीष्मराज पौडेल ....
शोधनिर्देशक हस्ताक्षर

उप-प्राध्यापक डा. धनपति कोइराला ....
बाह्यपरीक्षक हस्ताक्षर

मिति : २०७० । ०९ । ०५

२० डिसेम्बर २०१३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह नेपाली (एम.ए.) दोस्रो वर्षकी छात्रा शान्ति कुमारी तिवारीले **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोध-पत्रबाट म सन्तुष्ट छु । अतः यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

भीष्मराज पौडेल
शिक्षण सहायक
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

मितिः २०७०।०८।८
२३ नोभेम्बर, २०१३

कृतज्ञताज्ञापन

कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरको नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो कार्य व्यस्तताका बाबजुद पनि समय निकाली समुचित सल्लाह, सुझाव दिएर मलाई कुशल निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु शिक्षण सहायक भीष्मराज पौडेलप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर दिलाई मार्गनिर्देशनसमेत गर्नुहुने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल र नेपाली विभाग परिवारप्रति म अत्यन्त कृतज्ञ छु ।

आफ्नो जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा शोधपत्र लेख्नका लागि स्वीकृति प्रदान गर्दै आवश्यक पुस्तक, पत्रपत्रिका र लेख-रचना आदि उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने शोधनायक रामकृष्ण 'तारा'प्रति पनि म आभारी छु । शोधपत्र तयारीकै क्रममा विभिन्न पुस्तकहरू एवम् शोधपत्रहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुर र वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुरका पुस्तकालय तथा प्रशासनका कर्मचारी सहायक प्रशासक विजयराज पण्डितप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसै गरी शोधपत्र लेखनकै क्रममा अत्यन्त हार्दिकताका साथ रामकृष्ण 'तारा'का बारेमा जानकारी तथा अन्य आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने साहित्यकार तथा समालोचक डी.आर. पोखरेल लगायत अन्य प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण विद्वज्जनप्रति म आभारी छु ।

थुप्रै चुनौतीहरूलाई बुद्धिमत्तापूर्वक सामना गर्दै मलाई पढ्ने अवसर दिई यहाँसम्म आइपुग्दा हरतरहले प्रेरणा दिनुहुने मेरा पूजनीय मातापिता सुशीला तिवारी र जगन्नाथ तिवारीप्रति म सदैव ऋणी रहने छु । मलाई सदैव पठन-पाठनमा सहयोग गरी स्नातकोत्तर तहसम्म पुगुन्जेल पनि विभिन्न सामग्रीहरू उपलब्ध गराई मेरो उज्ज्वल भविष्यको असीम

चाहना गर्ने मेरा भाइद्वय भरत तिवारी तथा वेदनाथ तिवारीप्रति पनि म सदैव ऋणी रहने छु । त्यस्तै मलाई हरतरहले सघाउने श्रीमान् दीपक लामिछानेज्यूको प्रोत्साहन एवम् भाइबुहारी गीता तिवारीको सहृयताप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

यस शोधपत्रको लेखनको प्रारम्भदेखि नै विविध सामग्रीहरू जुटाइ दिएर सहयोग गरी शोधपत्र छिटो तयार पार्न घच्घच्याइरहने मेरी आत्मीय मित्र गीता घिमिरे लगायत अन्य मित्रहरूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दै शोधपत्रलाई यथाशीघ्र र शुद्धरूपमा टङ्कण गरिदिनु हुने सरिता छापाखाना, बेलचोकका दाजु जीवननाथ ढुङ्गानालाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

....
शान्ति कुमारी तिवारी
शोधार्थी

मिति : २०७०। ८ । ३
२३ नोभेम्बर, २०१३

सङ्क्षेपीकृत शब्द-सूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्क्षेपीकृत रूप यसप्रकार छ :-

उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
कि.ग्रा.	किलोग्राम
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
ता.सं.	तालिका सङ्ख्या
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नि.	निर्देशक
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नं.	नम्बर
पृ.	पृष्ठ
पृ.सं.	पृष्ठ सङ्ख्या
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्र.सम्पा.	प्रधान सम्पादक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
भ.न.पा.	भरतपुर नगरपालिका
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
यु.एन.ओ.	युनाइटेड नेशन अर्गनाइजेशन
वि.सं.	विक्रम संवत्
संस्क.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
सा.	साप्ताहिक
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

क) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र

ख) शोधनिर्देशकको मन्तव्य

ग) कृतज्ञताज्ञापन

घ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय **१-८**

१.१	विषयपरिचय	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.५	शोधको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.६	सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.६.१	पुस्तकालयीय अध्ययन विधि	६
१.६.२	क्षेत्रीय अध्ययन विधि	६
१.७	शोधविधि र सैद्धान्तिक ढाँचा	६
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.९	शोधकार्यको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी ९-२०

२.१	पृष्ठभूमि	९
२.२	वंश परम्परा, जन्म र नामकरण	१०
२.३	बाल्यकाल	११
२.४	शिक्षादीक्षा	११
२.५	वैवाहिक जीवन र पारिवारिक स्थिति	११
२.६	आर्थिक अवस्था	१२
२.७	कार्यक्षेत्रमा प्रवेश	१३
२.८	रुचि, स्वभाव र दिनचर्या	१४
२.९	अविस्मरणीय घटना	१५
२.९.१	आनन्दवर्द्धक घटना	१५

२.९.२ दुःखद घटना १५

२.१० भ्रमण १६

२.११ सम्मान तथा पुरस्कार १६

२.१२ प्रेरणा, प्रभाव र सिर्जना आरम्भ १६

२.१३ चिन्तन, विचार र दर्शन १७

२.१४ निष्कर्ष १९

तेस्रो परिच्छेद

कवि रामकृष्ण 'तारा' का व्यक्तित्वको अध्ययन २१-२८

३.१ पृष्ठभूमि २१

३.२ बाह्य व्यक्तित्व २२

३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व २२

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व २३

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २५

३.४ निष्कर्ष २७

चौथो परिच्छेद

कवि रामकृष्ण 'तारा'का कृतित्वको अध्ययन २९-१४८

४.१ नेपाली साहित्यमा रामकृष्ण 'तारा'को आगमन २९

४.२ रामकृष्ण 'तारा'को साहित्य यात्रा ३०

४.२.१ चरण विभाजन ३१

४.३ रामकृष्ण 'तारा'का प्रकाशित कवितासङ्ग्रहहरूको अध्ययन ३४

४.३.१ कविताको सैद्धान्तिक चर्चा ३५

४.३.२ कविताको परिभाषा ३६

४.३.३ आयाम विस्तारका दृष्टिमा कविता ४०

४.३.३.१ लघुत्तम ४१

४.३.३.२ लघुरूप ४१

४.३.३.३ मध्यम रूप ४२

४.३.३.४ बृहत् तथा बृहत्तम रूप ४३

४.३.४ कविताका तत्वहरू ४४

४.४ मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन ४६-६८

४.४.१ शीर्षक ४६

४.४.२ संरचना ५९

४.४.३ केन्द्रीय भाव ६०

४.४.४	कथनपद्धति	६१
४.४.५	भाषाशैली	६२
४.४.६	उद्देश्य	६३
४.४.७	लयबिधान	६३
४.४.८	बिम्बबिधान	६४
४.४.९	छन्द, रस र अलङ्कार	६६
४.४.९.१	छन्द	६६
४.४.९.२	रस	६७
४.४.९.३	अलङ्कार	६७
४.४.१०	निष्कर्ष	६८
४.५	**भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन**	**६९-१०१**
४.५.१	**भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहभित्रका खण्ड 'क' का कविताहरूको अध्ययन**	६९
४.५.१.१	शीर्षक	६९
४.५.२	**भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहभित्रका खण्ड 'ख' का कविताहरूको अध्ययन**	८९
४.५.२.१	केही मुक्तकहरू	९०
४.५.२.२	केही हाइकुहरू	९०
४.५.२.३	केही गीतिकविताहरू	९१
४.५.२.४	केही गजलहरू	९२
४.५.२.५	केही बालकविताहरू	९४
४.५.३	संरचना	९५
४.५.४	केन्द्रीय भाव	९६
४.५.५	कथन पद्धति	९७
४.५.६	भाषाशैली	९७
४.५.७	उद्देश्य	९८
४.५.८	लयबिधान	९८
४.५.९	बिम्बबिधान	९९
४.५.१०	छन्द, रस र अलङ्कार	१००
४.५.११	निष्कर्ष	१०१
४.६	**सृजनाका कोसेलीहरू बालकवितासङ्ग्रहको अध्ययन**	**१०२-१४८**
४.६.१	शीर्षक	१०४
४.६.२	संरचना	११७
४.६.३	केन्द्रीय भाव	११८

४.६.४	कथन पद्धति	१२०
४.६.५	भाषाशैली	१२१
४.६.६	उद्देश्य	१२२
४.६.७	लयबिधान	१२२
४.६.८	बिम्बबिधान	१२३
४.६.९	छन्द, रस र अलङ्कार	१२४
४.६.१०	निष्कर्ष	१२६

पाचौँ परिच्छेद

उपसंहार **१२८-१२९**

५.१	परिचय	१२८
५.१	पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष	१२८
५.२	दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	१२८
५.३	तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	१२८
५.४	चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष	१२९
५.५	समग्र निष्कर्ष	१२९

परिशिष्ट

परिशिष्ट : एक -	अन्तर्वार्ताको प्रश्नावलीनमुनाहरू	१३१
	क) शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ताप्रश्नावली	१३१
	ख) विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली	१३५
	ग) विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र अन्तर्वार्ताको स्रोतविवरण	१३६
परिशिष्ट : दुई -	शोधनायक रामकृष्ण ‘तारा’ले प्राप्त गरेका सम्मानपत्रका प्रतिलिपिहरू	१३७
परिशिष्ट : तीन -	शोधनायक रामकृष्ण ‘तारा’को छायाचित्र	१४१

सन्दर्भसामग्रीसूची

क) प्रमुख पुस्तकसूची	१४०
ख) सहायक पत्रिकासूची	१४४

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

वि.सं. २०१७ मा लमजुङको समीभन्ज्याङमा जन्मिएका रामकृष्ण 'तारा' शारीरिक रूपमा अपाङ्ग भएपनि मानसिक रूपमा स्वस्थ र सबल साहित्यिक स्रष्टाको रूपमा सुपरिचित रहेका छन् । वि.सं. २०३९ मा तत्कालीन पञ्चायती शासन व्यवस्थाको व्यङ्ग्यात्मक विरोध गर्दै नवराज पहाडीको सम्पादकत्वमा काठमाडौँबाट प्रकाशित **क्रान्ति** पत्रिकामा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* शीर्षकको कविता प्रकाशित गरी साहित्यिक गोरेटोमा पाइला चालेका कवि 'तारा'ले वर्तमान अवस्थासम्म आइपुग्दा साहित्यका कविता विधाका गीत, बालकविता, गजलजस्ता पद्य क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । उनका हालसम्म **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह, २०६४) **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह २०६५) र **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह, २०६६) गरी जम्मा तीन ओटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । यसै गरी स्थानीय एवम् राष्ट्रिय स्तरका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा ताराका थुप्रै फुटकर लेख-रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् भने करिब डेढ सय जति लेख रचनाहरू अप्रकाशित अवस्थामा रहेका छन् । उपर्युक्त कृतिहरूका आधारमा रामकृष्ण 'तारा'लाई सक्रिय, परिश्रमी, प्रतिभाशाली सर्जक मान्न सकिन्छ । यस दृष्टिले उनी एक अनुसन्धेय व्यक्ति रहेको देखिन्छ । यिनका बारेमा केही पत्रपत्रिका र पुस्तकहरूमा छिटफुट रूपमा चर्चा- परिचर्चा भएपनि यिनको जीवनी र कवित्वका विषयमा व्यवस्थित अध्ययन र अनुसन्धान हुन सकेको छैन । अतः कवि रामकृष्ण 'तारा'को समग्र जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन हुनु जरूरी छ । त्यसैले यस शोधकार्यको विषय कवि 'तारा'को जीवनी र व्यक्तित्वका साथै कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । यस शोधकार्यका लागि **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** विषयक शीर्षक चयन गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन नै यस शोधपत्रको मूल समस्या रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रसँग सम्बन्धित खास समस्याहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

क. कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी के-कस्तो रहेको छ ?

ख. उनको व्यक्तित्व के-कस्तो रहेको छ ?

ग. उनको कृतित्व के-कस्तो रहेको छ ?

यिनै विभिन्न समस्याहरूको अध्ययन र विश्लेषणतर्फ यो शोधकार्य उन्मुख रहेको छ ।

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

नेपाली साहित्यको जाज्वल्यमान व्यक्तित्व कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, साहित्यिक यात्राको रेखाङ्कन र उनका कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी नेपाली साहित्यमा उनको स्थान निरूपण गर्नु यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ । केही प्रमुख उद्देश्यहरू यसप्रकार रहेका छन् :

क. कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनीको पहिचान गर्नु,

ख. उनको व्यक्तित्वको पहिचान गर्नु,

ग. उनको कृतित्वको अध्ययन गर्नु ।

यिनै विभिन्न उद्देश्यहरूको परिपूर्तितर्फ यो शोधकार्य उन्मुख रहेको छ ।

१.४ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा

नेपाली साहित्यमा वि.सं. २०३९ देखि हालसम्म योगदान पुऱ्याइरहेका कवि रामकृष्ण 'तारा'का बारेमा निकै कम लेखक, समीक्षकहरूले विभिन्न पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरूमा फाट्टफुट्ट रूपमा चर्चा-परिचर्चा गरेका छन् । यसैले हालसम्म 'तारा' र उनका कृतिहरूका बारेमा विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूमा भएगरेका टीका-टिप्पणीका विवरणहरूलाई कालक्रमिक रूपमा यसरी देखाइएको छ :

गोविन्दराज विनोदीले **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह, २०६४) को *हार्दिक शुभेच्छा* शीर्षकको भूमिका लेखमा कवि रामकृष्ण 'तारा'ले आफ्ना कवितामा राष्ट्रप्रतिको माया र बालकर्तव्यबोध,

सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, विकृति र विसङ्गति एवम् प्रशासनिक, भ्रष्टाचारप्रति व्यङ्ग्यविद्रोह गर्दै आफ्नो जन्मस्थलप्रति माया र अपाङ्गको मनोदशा उद्घाटन गरेको पाइन्छ भन्ने चर्चा गरेका छन् ।[१]

घनश्याम खतिवडाले **भविष्यका पाइलाहरू** (कविता सँगालो २०६५) मा *पीडा, चोट र दर्दभित्रको सामाजिक अभिव्यक्ति* शीर्षक लेखमा दुर्घटनाको सिकार भई घरको चौघेरामा सीमित रहेका कवि 'तारा' शास्त्रीय छन्दका ज्ञाताका रूपमा मात्र परिचित नभई लोक तथा गीति छन्दलाई पनि शब्दसँग मितेरी गाँसी सुसङ्गठन गर्न सिपालु छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।[२]

नारायणप्रसाद खनालले **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह, २०६६) को *सृजनाका कोसेलीहरू चाख्दा* शीर्षक लेखमा रामकृष्णजीले यसरी नै एक पछि अर्को कृति तयार गर्दै जाने हो भने कविताको मूल मर्म पक्रन सक्ने बलियो सम्भावना छ भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।[३]

नीलकण्ठ कोइरालाले **साप्ताहिक चितवन** (२०६७ असार १३ गते आइतबार) मा *शारीरिक अशक्त कवि रामकृष्ण 'तारा'को सशक्त काव्यलोकमा छिर्दा* भन्ने शीर्षकलेखमा कवि 'तारा'का कृतिहरूलाई नियाल्दा नवीन दृष्टिकोण र युगीन चिन्तनलाई प्रभावकारी ढङ्गले चित्रण, मानवतावादी र राष्ट्रवादी स्वरको बुलन्द आह्वान, रसाभिव्यक्तिगत विविधता, मार्मिक कारूणिक भावोद्गार, सरल, सरस भाषाको बहुलता भएपनि वर्णविन्यासगत त्रुटिजस्ता प्रवृत्तिहरू देखिन्छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।[४]

धर्मराज घिमिरेले **कायाकैरन** दैनिक समाचारपत्र (वर्ष ४, अङ्क २३६, २०६७ असार १७ गते बिहिवार)मा *कवि रामकृष्ण 'तारा'को काव्यलोकमा विचरण गर्दा* भन्ने शीर्षकलेखमा नियतिको खेलबाट गम्भीर रूपमा शारीरिक अपाङ्ग भई गृहकोठाभित्रको सीमित चौघेराभित्रको सीमित घेराभित्र जीवनयापन गर्न विवश भए तापनि प्रतिभावान् व्यक्तित्वका रूपमा देखा परेको कुरालाई कवि रामकृष्ण 'तारा'को निरन्तर काव्यसाधनाले पुष्टि गर्दछ भन्ने चर्चा गरेका छन् ।[५]

गणेशभक्त घिमिरेले **साप्ताहिक चितवन**(वर्ष १४, अङ्क ४५, पूर्णाङ्क २८८, २०६७ साउन २ गते आइतबार)मा *ताराका मनका घाउहरू कृतिको शीर्षक र संरचना पक्षमा नजर डुलाउँदा* भन्ने

---

१ uf]ljGb/fh ljgf]bL*, xflb{s z'e]R5f,* **dgsf 3fpx¿,** /fds[i0f …tf/fÚ, -lrtjgM gd{bf clwsf/L, @)^$_, k[= ^ .

२ 3gZofd vltj8f*, kL8f, rf]6 / bb{leqsf] ;fdflhs cleJolQm,* **eljiosf kfOnfx¿,** /fds[i0f …tf/fÚ -nlntk'/M k'iknf cfrfo{, @)^%_ e"ldsf v08, k[= ^ .

३ gf/fo0fk|;fb vgfn, *;[hgfsf sf];]nLx¿ rfVbf,* **;[hgfsf sf];]nLx¿,** /fds[i0f tf/f, -lrtjg M n]vgfy clwsf/L, @)^^_, e"ldsf v08 k[= ^ .

४ lgns07 sf]O/fnf, *zf/Ll/s czQm slj /fds[i0f …tf/fÚsf] ;zQm sfJonf]sdf l5bf{,* **-;fKtflxs lrtjg,** @)^&, c;f/ !#_, k[= % .

५ धर्मराज घिमिरे, *कवि रामकृष्ण 'तारा'को काव्यलोकमा विचरण गर्दा,* (**कायाकैरन दैनिक,** वर्ष ४, अङ्क २०६७), पृ.२ ।

शीर्षक लेखमा समकालीन समाजमा घटित देश, कालपरिवेशजन्य विविध घटनाक्रम तथा विकृति-विसङ्गतिले जनमानसमा पुऱ्याएको प्रभाव, पीडा, दर्द र चोटहरूलाई **मनका घाउहरू**ले स्पष्ट पारेको छ भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् ।[६]

छविरमण न्यौपानेले *चितवन जिल्लाबाट प्रकाशित बाल साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन* शीर्षकको अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र (२०६७)मा अपाङ्ग शरीरलाई ह्विलचियरमा अवतरण गर्दै एक तपस्वीको जीवन बाँच्न पुगेका रामकृष्ण 'तारा' नेपाली साहित्य साधनामा तल्लिन देखिन्छन् भन्ने कुरा चर्चा गरेका छन् ।[७]

कुलचन्द्र वाग्लेले **गोरखापत्र** (वर्ष १११, अङ्क ८, २०६८ बैशाख ३१ गते शनिवार)मा *भविष्यका पाइलाहरू* शीर्षक लेखमा दुर्घटनामा परेर मेरूदण्ड नै भाँचिएको कारण अब कहिल्यै दुई गोडाको भरमा उभिनै नसक्ने 'तारा' अँध्यारोमा होइन साहस, उत्साह र सिर्जनामा जीवन फलीभूत देख्ने सिर्जनधर्मी व्यक्ति हुन् भन्ने चर्चा गरेका छन् ।[८]

कविता पौडेलले **साप्ताहिक चितवन** (वर्ष १५, अङ्क ४०, २०६८ जेठ २२ गते आइतबार)मा *काव्यकृतिमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को प्रवृत्तिगत विशेषताहरू* भन्ने शीर्षक लेखमा उनको निरन्तर साहित्याध्वशाय, लेखनावस्था र लेखन प्रवृत्तिलाई नियाल्दा मानवीय संवेदनायुक्त वृत्तभित्रको उनी एक अध्ययन एवम् अनुसन्धेय व्यक्ति बन्न लायक भएको कुरा प्रस्तुत गरेकी छन् ।[९]

विन्दुकान्त घिमिरेले **तरूण साप्तहिक** (वर्ष १५, अङ्क १०, २०६८ असार ६ गते सोमबार)मा *रामकृष्ण 'तारा' अर्थात् दैवी घटनाले जन्माएको कवि* शीर्षक लेखमा सरल र सरस भाषामार्फत् थोरै शब्दमा धेरै अभिव्यक्ति दिन सक्नु उनका कविताका विशेषता हुन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।[१०]

डी.आर. पोखरेलले **पारदर्शी दैनिक**(वर्ष १६, अङ्क ९३ २०६८ साउन १४ गते शनिबार)मा *कवि रामकृष्ण 'तारा'को कृतिको प्रारम्भिक पर्यवेक्षण* शीर्षक समीक्षा लेखमा उनका कवितामा समाजले मनन गर्नुपर्ने धेरै सन्देशहरू छन् र नयाँ पिँढीले आत्मसात गर्नुपर्ने धेरै प्रेरणादायी भावहरू छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।[११]

---

६ गणेशभक्त घिमिरे, *ताराका मनका घाउहरू कृतिको शीर्षक र संरचनामा नजर डुलाउँदा,* (**साप्ताहिक चितवन,** वर्ष १४, अङ्क ४५, २०६७), पृ. २ ।

७ 5lj/d0f Gof}kfg], **lrtjg lhNnfaf6 k|sflzt afn;flxlTos s[ltx¿sf] cWoog**, ck|sflzt :gftsf]Q/ zf]wkq, -lrtjgM lq=lj= g]kfnL ljefu, jL/]Gb| ax'd'vL SofDk;, @)^&_, k[= !!! .

८ कुलचन्द्र वाग्ले, *भविष्यका पाइलाहरू,* (**गोरखापत्र,** वर्ष १११, अङ्क ८, २०६८), पृ. ३ ।

९ कविता पौडेल, *काव्यकृतिमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को प्रवृत्तिगत विशेषताहरू,* (**साप्ताहिक चितवन,** वर्ष १५, अङ्क ४०, २०६८), पृ.३ ।

१० विन्दुकान्त घिमिरे, *रामकृष्ण 'तारा' अर्थात् दैवी घटनाले जन्माएको कवि,* (**तरुण साप्ताहिक**, वर्ष १५, अङ्क १०, २०६८), पृ.६ ।

११ l8=cf/= kf]v/]n, *slj /fds[i0f …tf/fÚsf s[ltx¿sf] k|f/lDes ko{j]If0f,* **-kf/bzL{ b}lgs,** jif{ !^, c^a\s (#, @)^*_, k[=@ .

पुष्पा सुवेदीले **चितवन खबर** (वर्ष १, अङ्क १० २०६८ साउन २० गते शुक्रबार)मा *'तारा'को* ***भविष्यका पाइलाहरू****मा सन्निहित विषयवस्तु* शीर्षक लेखमा ताराले देश तथा समाजको सामयिक अवस्था एवं परिदृश्यमा मञ्चित विभिन्न घटना क्रमको वस्तुगत टिप्पणी गर्दै सुनौलो भविष्यको गोरेटो कोर्ने प्रयत्न गरेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेकी छिन् ।[१२]

माथिका विवरणबाट कवि 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका सम्बन्धमा छिटफुट रूपले अध्ययन भएको देखिए पनि साङ्गोपाङ्ग रूपमा अध्ययन-अनुसन्धान भने भएको देखिँदैन । उपर्युक्त सन्दर्भहरूले 'तारा'को साहित्यिक व्यक्तित्वलाई चिनाउन आंशिक सघाउ पुऱ्याएका छन् तसर्थ कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र रूपमा अध्ययन गर्न यो शोधकार्य गर्न लागिएको हो ।

१.५ शोधको औचित्य, महŒव र उपयोगिता

शोधकार्य आफैमा महत्त्वपूर्ण कार्य हो । कुनै पनि विषयवस्तुमाथि अझै विश्लेषण र प्रकाश पार्नु शोधकार्यको औचित्य पनि हो । शारीरिक रूपमा अपाङ्ग भए पनि मानसिक रूपमा सचेत र स्वस्थ रहेका कवि रामकृष्ण 'तारा' क्षेत्रीयस्तरमा रहेर साहित्य सेवा गर्ने प्रतिभा हुन् र यिनको व्यक्तित्वको बारेमा शोध र अनुसन्धान गर्नु स्थानीय तहका साहित्यकारको उत्थान गर्नु हो । उनका बारेमा फाटफुट चर्चाबाहेक सुव्यवस्थित रूपमा अध्ययन, अनुसन्धान भएको पाइँदैन, त्यसैले रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको उल्लेख गर्दै उनका प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरूको विधागत अध्ययन गरी नेपाली साहित्यमा उनको योगदानलाई निरूपण गर्नुमा नै यस शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व रहेको छ । यस खालका उदीयमान स्रष्टाको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन समवर्ती वा उत्तरवर्ती प्रतिभाहरूको लागि प्रेरणादायी बन्नुका साथै उनका बारेमा जान्न चाहने व्यक्ति साहित्यानुरागी पाठक र अनुसन्धानकर्ताहरू यस शोधपत्रबाट लाभान्वित हुनेछन् । यिनै कुराहरूबाट प्रस्तुत शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिताको पुष्टि हुन जान्छ ।

१.६ सामग्री सङ्कलन विधि

१२ k'ikf ;'j]bL, *tf/fsf] eljiosf kfOnfx¿df ;lGglxt ljifoj:t',* **-lrtjg vj/,** jif{ !, c³\s !), @)^*_, k[= # .

शोधविषयसँग सम्बद्ध विभिन्न सामग्रीहरूको सङ्कलन गरी तिनलाई एकत्रित गर्ने कार्यलाई सामग्री सङ्कलन भनिन्छ । कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कनका लागि पनि सामग्री सङ्कलन गर्दा यस प्रकारको विधि अपनाइएको छ :

१.६.१ पुस्तकालयीय अध्ययन विधि

यसअन्तर्गत रामकृष्ण 'तारा'का पुस्तकाकारका रूपमा प्रकाशित पुस्तकहरूको सैद्धान्तिक विषयवस्तुहरूको अध्ययन पुस्तकालयीय विधिका आधारमा गरिएको छ । यसका साथै शोधनायकका बारेमा विभिन्न पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूमा लेखिएका लेख रचनाहरूको अध्ययन पनि पुस्तकालयीय विधिकै आधारमा गरिएको छ ।

१.६.२ क्षेत्रीय अध्ययन विधि

यसअन्तर्गत सामग्री सङ्कलन गर्ने समयमा शोधनायककै घरमा गई अन्तर्वार्ता पनि लिइएको छ । शोधनायकका परिवारजन, नातागोताहरू, इष्टमित्रहरू, चिरपरिचित मित्रहरू समकालीन तथा उत्तरवर्ती साहित्यकारहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएकोले क्षेत्रीय अध्ययन विधि पनि अँगालिएको छ ।

१.७. शोधविधि र सैद्धान्तिक ढाँचा

कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा जीवनी र व्यक्तित्व सम्बन्धी अध्ययन कार्यमा ऐतिहासिक पद्धति अङ्गालिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणका लागि आवश्यकताअनुसार वर्णनात्मक, विवरणात्मक, परिचयात्मक तथा व्याख्यात्मक विधि अपनाएको छ । जीवनीपरक समालोचनाको मापदण्डका आधारमा जीवनीको अध्ययन र कृतित्वको सहकारिताबाट निर्मित उनको व्यक्तित्वका विभिन्न आयामहरू तथा कृति विश्लेषणका लागि समालोचनाका सामान्य सिद्धान्तलाई अङ्गालिएको छ ।

जीवनी खण्डमा स्वयम् अनुसन्धेय व्यक्तिको लिखित तथा मौखिक अन्तर्वार्तालाई मूलाधार मानिएको छ भने व्यक्तित्वखण्डमा अनुसन्धेय व्यक्तिको कृतित्वलाई मूलाधार मानिएको छ । यसै क्रममा कृति विश्लेषणका निम्ति खण्डकाव्य र कविताका तत्त्वलाई आधार मानिएको छ र यस

अनुसार शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, भावविधान, भाषाशैली, जीवनदृष्टि, लयविधान र दृष्टिबिन्दु, छन्द, रस र अलङ्कार, बिम्ब र प्रतीकलाई मूलाधार मानेर विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्र कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित रहेको छ । उनका जीवनीका प्रमुख घटनाक्रमका प्रसङ्गहरूलाई प्रस्तुत शोधपत्रको जीवनी पक्षमा समेटिएको छ भने उनका व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूलाई व्यक्तित्व पक्षमा र उनीबाट सृजित रचनाहरूलाई कृतित्व पक्षमा समेटिएको छ । बाँकी उनका अप्रकाशित रचनाहरूका साथै विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित फुटकर लेखरचनाहरूलाई सामग्रीका रूपमा नलिई तिनको परिचयात्मक विवरण मात्र दिनु यस शोधको सीमाक्षेत्र रहेको छ ।

१.९ शोधकार्यको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको आन्तरिक संरचनालाई सुसङ्ठित र सुव्यवस्थित रूप दिनका लागि शोधपत्रलाई विभिन्न पाँच परिच्छेदमा निम्नानुसार विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

यसअन्तर्गत शोधपरिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधको औचित्य र महŒव, सामग्री सङ्कलनविधि, शोधविधि, सैद्धान्तिक ढाँचा, शोधकार्यको सीमाङ्कन र शोधपत्रको रूपरेखा रहेका छन् ।

दोस्रो परिच्छेद : कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनीको अध्ययन

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनवृत्त तथा जीवनका विभिन्न पाटाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा ताराको वंशपरम्परा र जन्म, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, वैवाहिक जीवन एवम् पारिवारिक स्थिति, कार्य क्षेत्रमा

प्रवेश, उनको रूचि, स्वभाव, दिनचर्या र मानसम्मान पुरस्कार तथा लेखनप्रेरणा, प्रभाव र सिर्जनारम्भको चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद : कवि रामकृष्ण 'तारा'को व्यक्तित्वको अध्ययन

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको चर्चा गरिएको छ । यसअन्तर्गत उनको आन्तरिक व्यक्तित्व तथा बाह्य व्यक्तित्वका साथै उनको राष्ट्रभक्त राजनीतिक सङ्घर्षशील शिक्षक, प्रशासक, सामाजिक, समाजसेवी, अभिप्रेरक जस्ता साहित्येतर तथा कवि गीतकार जस्ता साहित्यिक व्यक्तित्वको चर्चा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेद : कवि रामकृष्ण 'तारा'को कृतित्वको अध्ययन

यस परिच्छेदमा नेपाली साहित्यको फाँटमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को आगमन एवम् उनको साहित्यिक यात्रा, उनका साहित्यिक प्रवृत्तिहरूको विविध कोणबाट विवेचना र मूल्याङ्कन गरी उनका पुस्तकाकार कृतिहरू र फुटकर लेख रचनाहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

पाचौं परिच्छेद : उपसंहार

यस खण्डमा विश्लेषण गरिएका प्रत्येक परिच्छेदहरूको निष्कर्ष क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ र अन्तमा शोध निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोधपत्रको अन्तमा परिशिष्ट र सन्दर्भसामग्रीसूची समावेश गरिएको छ । यसरी यस शोधकार्यलाई आन्तरिक र बाह्य संरचना तथा आदिभाग, मध्यभाग र अन्तभाग निर्माणद्वारा साङ्गोपाङ्ग शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी

२.१ पृष्ठभूमि

मानिसले आफ्नो जीवनमा गरेका विविध क्रियाकलाहरूको क्रमबद्ध प्रस्तुति नै जीवनी हो ।[१३] जीवनी शब्द 'जीवन'बाट बनेको हो । अङ्ग्रेजी भाषामा जीवनीलाई बायोग्राफी (Biography) भनिन्छ । ग्रिसेली शब्दहरूको बायो (Bio) र ग्राफिया (Graphia) को संयोगबाट 'बायोग्राफी' शब्दको निर्माण भएको हो । 'बायो' ले 'जीवन' र 'ग्राफिया'ले लेखनलाई बुझाउँछ । यसरी यसले कुनै पनि व्यक्ति विशेषको जीवनको लेखन भन्ने अर्थ व्यक्त गर्दछ । सङ्क्षेपमा यसको अर्थ जीवनी नै भन्ने बुझिन्छ । मोहन हिमांशु थापाका अनुसार जीवन भनेको एउटा व्यक्तिविशेषको जीवन वृतान्त हो अथवा जीवनभर गरेका काम-कुराको क्रमबद्ध लेखन वा कथन हो ।[१४] जीवनका उकाली-ओराली, मोड तथा घुम्तीहरू जीवनका पर्याय बनेर उपस्थित हुन्छन् भने व्यक्तित्व निर्माण, उत्थान र पतनमा मान्छेका जीवनमा घटेका घटनासन्दर्भहरू परिपूरक सिद्ध हुन्छन् । यिनै शृङ्खलित र विशृङ्खलित घटनाहरूको यात्राबाट एउटा व्यक्तित्वको जीवनयात्रा पूर्णतामा पुगेको हुन्छ । महान् व्यक्तित्वका जीवनीका विभिन्न पाटाहरू भावी पुस्ताका लागि पथप्रदर्शक तथा मार्गदर्शक बनेका हुन्छन् अनि प्रेरणाको स्रोत पनि बन्दछन् । वास्तवमा जीवनीले जीवनका यथेष्ट प्रमुख भागको चर्चालाई आत्मसात् गरेको हुन्छ ।[१५] त्यस्ता महान् व्यक्तिको दैनिक जीवनयात्रा अविस्मरणीय सिद्ध हुन्छ ।

जीवनीमा सामान्यतया कुनै व्यक्तिद्वारा आफ्नो जीवनभर गरेका कार्यहरूको क्रमिक रूपमा वर्णन गरिएको हुन्छ । यसमा चरित्रनायकका सम्पूर्ण जीवन र घटनालाई अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ । यसो भएन भने जीवनीमा चरित्रनायकको जीवनको राम्रो पक्ष, महत्त्व र विशेषता मात्रै देखिन्छन् । यसले चरित्रको स्वाभाविक विकास र निर्माण हुन सक्दैन । यसैले जीवनीकार तटस्थ रही विभिन्न स्रोतबाट सामग्रीहरू सङ्कलन गर्नु पर्दछ । जीवनी लेखकलाई चरित्रनायकका ती सबै तथ्यहरूले

---

१३ afns[i0f kf]v/]n, -lg=_ **a[xt g]kfnL zAbsf]if,** -sf7df8f}FM g]kfn /fhsLo k|1f k|lti7fg, @)$)_, k[= $&) .

१४ df]xglxdf+z' yfkf, **;flxTo kl/ro** -kfrf}+ ;+:s=_, -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%%_, k[= @)@ .

१५ ईश्वर/ a/fn -;Dkf=_, **g]kfnL ;flxTo sf]if, -**sf7df8f}FM g]kfn /fhsLo k|1f k|lti7fg, @)%%_, k[= @((.

लेखनकार्यमा प्रभाव पारेका हुन्छन् । त्यसैले जीवनी भनेको कुनै व्यक्तिको जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तको इतिवृत्त हो । यस शोधग्रन्थमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनीको चर्चा गर्दा उनले आफ्नो जीवनयापनमा भोगेका, देखेका र व्यवहारमा ल्याएका अनुभव, ज्ञान, सीप आदि धेरै विषयहरूको अध्ययन गरिएको छ । दुर्घटनापश्चात् दुई गोडाको भरमा उभिन नसकेर ह्वीलचियरको सहायता लिई आफ्नो जीवनरथलाई घिसार्दै आएका 'तारा'ले विलक्षण प्रतिभा र विशिष्ट स्मरणशक्ति भएर पनि त्यसले समुचित अवसर प्राप्त गर्न नपाउनु, सुखद क्षणको अनुभव गर्न नपाउनुले उनको जीवनीलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ, तसर्थ उनको जीवनका विभिन्न उतारचढावहरूलाई विभिन्न शीर्षकमा विभाजित गरी सत्य-तथ्य रूपमा यस शोधपत्रमा चर्चा गरिएको छ ।

२.२ वंशपरम्परा, जन्म र नामकरण

अधिकारीहरूको उद्गमस्थल मध्य एसियादेखि दक्षिण एसियासम्मको भूभाग तथा भारतवर्ष हुँदै पश्चिम नेपालको जुम्ला, दैलेख, जाजरकोट, प्युठान, पाल्पा, स्याङ्जा, कास्की, लमजुङलगायत नेपालका एकहत्तर जिल्लामा फैलिएर रहेको पाइन्छ ।[१६] कस्यप गोत्र भएका रामकृष्ण 'तारा'का पुर्खाहरू लमजुङ जिल्लाको दुराडाँडाको जलुकेनी भन्ने गाउँबाट आजभन्दा करिब २०० वर्षअगाडि सोही जिल्लाको पुरानो हट्टिया हालको समीभन्ज्याङ गा.वि.स. मा बसाइसराइ गरी आएका हुन् भन्ने भनाइ पाइन्छ ।[१७] रामकृष्ण 'तारा'को तीन पुस्ते विवरणमा प्रपितामह गुणानन्द अधिकारी, पितामह रामप्रसाद अधिकारी र पिता वामदेव अधिकारी रहेको पाइन्छ ।[१८]

रामकृष्ण 'तारा'को जन्म वि.सं. २०१७ भदौ ४ गते लमजुङको समीभन्ज्याङमा भएको हो । पिता वामदेव अधिकारी र माता गोमादेवी अधिकारीका तीन छोरा र एक छोरी गरी जम्मा चार सन्तानमध्ये यिनी पहिलो सन्तान हुन् । यिनको जन्मकुण्डलीको नाम गोविन्दप्रसाद हो भने बोलाउने नाम कृष्ण हो । यिनी नेपाली साहित्यिक फाँटमा भने रामकृष्ण 'तारा'का नामले परिचित छन् ।

---

१६ /3'gfy clwsf/L-lgnd z]v/_ g]kfnsf clwsf/Lx¿, k[= @# .
१७ Zff]wgfos;Fusf] cGtjf{tf{af6 k|fKt hfgsf/L .
१८ P]hg .

२.३ बाल्यकाल

रामकृष्ण 'तारा'को परिवार मध्यमवर्गीय रहेकाले आम्दानीको दरिलो स्रोत कृषिबाहेक अन्य केही नभएको जानकारी प्राप्त भएको छ । उनको बाल्यकाल मातापिताको लालनपालन र सुखद वातावरणमा नै बितेको थियो । जन्मथलो लमजुङको समीभन्ज्याङलगायत दोपहरे, सिम्ले, पोखरीथोक, खर्क, सोतीपसल, दुईपिप्ले आदि ठाउँहरूमा हाँस्दै, खेल्दै 'तारा'को बाल्यकाल व्यतीत भएको थाहा हुन्छ ।[१९]

२.४ शिक्षादीक्षा

वि.सं. २०२३ मा छ वर्षको उमेरमा गाउँकै विद्यालय श्री सम्भना प्रा.वि. मा शिशु कक्षामा रामकृष्ण 'तारा' भर्ना भएका थिए । शिशु कक्षामा भर्ना भएपछि उनको औपचारिक शिक्षायात्रा सुरु भयो । त्यहाँबाट उनले कक्षा पाँचसम्म अध्ययन पूरा गरे । त्यसपछि श्री मालिका नि.मा.वि., दोपहरेबाट कक्षा आठसम्मको औपचारिक अध्ययन पूरा गरे । मा.वि. तहको अध्ययन भने घरबाट आठ कोस टाढा रहेको ठुलीआमाको घरमा बसी सर्वोदय मा.वि. दुराडाँडा, लमजुङबाट पूरा गरेको अवगत हुन्छ ।[२०] उनले वि.सं.२०३३ मा प्रवेशिका परीक्षा द्वितीय श्रेणीमा र वि.सं. २०४१ मा बन्दीपुर क्याम्पस, तनहुँबाट प्रमाणपत्र तह द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए ।[२१] वि.सं.२०४९ मा मानविकी सङ्कायमा अग्रेजी मूल विषय लिई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातक तह पूरा गरेका 'तारा'ले स्नातकोत्तर तहमा भर्ना भए तापनि घरायसी समस्याको कारण पढ्दा-पढ्दै जागिर खानु परेकोले उनको पढाई नियमित रूपमा अघि बढ्न नसकेकोले उक्त तह आधिकारिक रूपमा पूरा गर्न नसकेको बताउँछन् ।[२२] यिनमा रहेको शिक्षाप्रतिको अभिरुचिका कारण नै विविध बाधा-व्यवधान सहदै आफ्नो शिक्षाक्षेत्रलाई यहाँसम्म पुऱ्याउन 'तारा' सफल रहेका देखिन्छन् ।

२.५ वैवाहिक जीवन र परिवारिक स्थिति

वि.सं. २०३७ असार १२ गते २० वर्षको उमेरमा गाउँशहर गा.वि.स., मूलपानी गाउँ, वडा नं. ३, लमजुङ निवासी पिता गंगादत्त बराल तथा माता मानकुमारी बरालकी माहिली सुपुत्री नर्मदा

---

१९ P]hg .
२० P]hg .
२१ P]hg .
२२ P]hg .

बरालका साथ रामकृष्ण 'तारा'को विवाह भएको देखिन्छ ।[२३] हाल ताराका एक छोरी र दुई छोरा छन् । जेठी छोरी लीना ज्योत्सना शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरी सामाखुसी उ.मा.वि. काठमाडौँमा शिक्षण पेसामा आबद्ध छिन् । उनका श्रीमान् विकास पौडेल पनि उक्त विद्यालयमा नै शिक्षण पेसामा आबद्ध छन् । यसैगरी वि.सं. २०४३ मा जन्मिएका जेठा छोरा सञ्जीवले वि.सं. २०६२ मा त्रि.वि. अन्तर्गत नेशनल कलेज अफ टेक्निकल साइन्सेस्, काठमाडौँबाट माइक्रोबायोलोजीमा सबैभन्दा उत्कृष्ट नतिजा ल्याएर स्वर्णपदक पाएको अवगत हुन्छ । त्यसपछि भारतको गुरुनानक देव विश्वविद्यालय, पञ्जाबबाट स्नातकोत्तर तह पूरा गरी विद्यावारिधिको लागि दक्षिण कोरियासम्म पुगेका तर विश्वविद्यालयको आन्तरिक तथा प्रविधिक कारणले दुर्भाग्यवश पढाइ बिचैमा छाडी नेपाल फर्कन बाध्य भएको बुझिन्छ । हाल उनी वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस र श्री मेडिकल एण्ड टेक्नीकल कलेज, भरतपुरमा प्राध्यापन गर्न थालेका छन् ।[२४] वि.सं. २०४५ मा जन्मिएका कान्छा छोरा निर्दोष अधिकारी नेपाल कलेज अफ इन्फरमेशन टेक्नोलोजी, ललितपुरमा बिई.आई.टी. अन्तिम सेमेष्टरमा अध्ययनरत छन् ।[२५] शिक्षाको महत्त्व बुझेका तर आफ्नो उच्चशिक्षा हासिल गर्ने चाहना पूरा नभएकोले आफ्ना सन्तानलाई भने उच्चशिक्षा दिलाएर रामकृष्ण 'तारा'ले आफ्नो धोको मेटाएको देखिन्छ ।

२.६ आर्थिक अवस्था

निम्नमध्यमवर्गीय किसान परिवारमा जन्मेका रामकृष्ण 'तारा'का पुर्खाहरूको पेसा खेतीपाती बाहेक अन्य केही नभएको र कुनै व्यापार व्यवसायमा समेत संलग्न नभएको जानकारी पाइन्छ ।[२६] बाबु-आमाका चार सन्तान रहेको र घरको आर्थिक समस्याका कारण बाल्यकालबाट नै उनलाई दुःख गर्दै पढ्नु परेको थियो । पढाइका अतिरिक्त गोठालो जाने, घरमा घाँस, दाउरा, पानी बोक्नु पर्दथ्यो । पढ्ने क्रममा बिच-बिचमा पढाइ छोड्दै धेरै विद्यालयमा शिक्षण पेसामा पनि उनी आबद्ध भएका थिए र घरपरिवारको हेरचाह गर्दै छोराछोरीलाई पढाएका थिए । वि.सं. २०६२ मा दाह्री काट्न लाग्दा आफ्नै घरको बार्दलीबाट लडेर दुर्घटनामा परेपछि नाभिस्थलभन्दा मुनिको भाग पक्षघातले ग्रसित भयो त्यसपछि उनी दुई गोडाको सहारामा कहिल्यै उभिन नसक्ने भए जसको कारण उनले

---

२३ P]hg .
२४ P]hg .
२५ P]hg .
२६ P]hg .

जागिरबाट अवकाश लिनुप-यो । हाल उनी चितवनको भ.न.पा.-१२, मुनालचोक स्थित आफ्नै घरमा ह्विलचियर र आफ्नी धर्मपत्नीको सहारामा बाँचेका छन् । निवृत्तिभरणबाट आएको थोरै रकमले दुबै पति-पत्नीको जसोतसो घरखर्चसम्म मात्र टरेको छ भने जेठो छोराले भर्खर-भर्खर क्याम्पसमा प्राध्यापन गर्न थालेकाले अबका दिनमा चाहिँ आर्थिक अवस्थामा केही सुधार आउँछ कि भन्ने आशा 'तारा'को रहेको छ ।[२७] यसरी हेर्दा कवि 'तारा'को आर्थिक अवस्था मध्यमस्तरीय रहेको देखिन्छ ।

२.७ कार्यक्षेत्रमा प्रवेश

घरव्यवहारका विविध समस्याले आक्रान्त रामकृष्ण 'तारा'ले व्यवहारिक समस्याबाट मुक्ति पाउन शिक्षा आर्जन गर्ने कामलाई बिचमा नै रोकेर अर्थोपार्जनका लागि जुट्नुपर्ने भएपछि वि.सं. २०३३ मा प्रवेशिका पास गरेका 'तारा'ले त्यही साल श्रावणदेखि पूर्वी लमजुङअन्तर्गत पर्ने ठूलो काभ्रेको श्री बालविकास प्रा.वि.मा अस्थायी प्रा.वि. शिक्षक तथा प्र.अ. समेत भएर काम गर्ने मौका पाएका थिए । यसै वर्षको पौष महिनामै उत्तरपश्चिम लमजुङको श्री रामोदय प्रा.वि. खगुममा प्र.अ. पदमा सरुवा भएपछि वि.सं. २०३४ चैत्रदेखि २०३७ चैत्रसम्म गाउँकै श्री सम्झना प्रा.वि., समीभन्ज्याङमा स्थायी प्रा.वि. शिक्षक पदमा नियुक्त भई बिचमा प्र.अ. समेत बनेर तीन वर्षसम्म सेवा पु-याएको देखिन्छ । वि.सं. २०३९ श्रावणमा लमजुङ जिल्लाको तान्द्राङ टाक्सार गा.वि.स. को सचिव पदमा नियुक्त भएका ताराले सोही वर्ष मङ्सिरमा नै उक्त पदबाट राजिनामा दिए र पुनः शिक्षणकार्यलाई नै निरन्तरता दिने क्रममा वि.सं. २०३९ पौषबाट श्री सम्झना प्रा.वि. मा अस्थायी पदमा नियुक्त भई सेवा पु-याएका थिए भने वि.सं. २०४० माघदेखि वि.सं. २०४३ असारसम्म श्री मालिका नि.मा.वि., लमजुङमा नि.मा. शिक्षक तथा प्र.अ. समेत भई वि.सं. २०४३ मा फेरि राजिनामा दिएका थिए । सोही वर्ष कार्तिकदेखि वि.सं. २०६२ पौषसम्म श्री सम्झना मा.वि.को प्रा.वि. तहमा नियुक्त भई पछिल्लो समयमा अस्थायी मा.वि. शिक्षकसम्म भएर करिब १९ वर्ष सेवा पु-याएको अवगत हुन्छ ।[२८] तर वि.सं. २०६२ वैशाख २९ गतेको दुर्घटनामा परेपछि पक्षघात भएको कारण मेडिकल बोर्डको सिफारिसमा वि.सं. २०६२ पौष १३ गते सेवाबाट अवकाश लिएका हुन् । कवि 'तारा'ले आफ्नो जीवनमा शिक्षण पेसाका अतिरिक्त अन्य केही सामाजिक, साहित्यिक तथा

---

२७ P]hg .
२८ P]hg .

गैरसरकारी सङ्घ-संस्थाहरूमा समेत आबद्ध रहेर वाङ्मय, सीपविकास, स्वास्थ्य एवम् सरसफाइ आदि क्षेत्रमा सक्रियताका साथ कार्य गरेको देखिन्छ ।[२९]

२.८ रुचि, स्वभाव र दिनचर्या

विद्यार्थी जीवनदेखि नै खेलकुद र साहित्यमा रुचि राख्ने 'तारा' वर्तमान अवस्थामा खेलकुदमा संलग्न हुन नसके पनि यसो फुर्सद मिल्नासाथ साहित्यिक पुस्तक, पत्रपत्रिकाहरू पढ्ने र लेखनकार्यमा लागिरहने गर्दछन् । साहित्यका विभन्न विधामध्ये कविता, गीतका अतिरिक्त फुटकर लेखहरू सृजनामा उनी क्रियाशील देखिन्छन् । साहित्य सृजन कार्यका लागि निश्चित समय छैन, कहिले दिउँसो लेख्छन् भने कहिले राति लेख्दछन् । विशेषतः आफूलाई एकान्त र शान्त ठाउँ नै लेखनअनुकूल रहने कुरा उनी बताउँदछन् ।[३०] "सादा जीवन उच्च विचार"प्रति आस्था राख्ने 'तारा' खानामा साधारण दाल, भात, रोटीका साथै चमसुर र रायोको साग मन पराउँछन् । पहिरनमा साधारण कमिज, पाइन्ट र नेपाली ढाकाटोपी मन पराउँछन् ।[३१] यसैगरी प्राकृतिक सौन्दर्यस्थल, पुरातात्त्विक र ऐतिहासिक महत्त्वका ठाउँहरू भ्रमण गर्न, दृश्यावलोकन गर्न उनी साह्रै रुचि राख्दछन् ।[३२] सबै धर्मप्रति त्यतिकै आदरभाव राख्ने र हिन्दु धर्म-परम्परालाई संवरण गरे पनि धार्मिक कट्टरता भने उनमा देखिँदैन । उनको छिट्टै अरुमाथि विश्वास गर्ने स्वभाव रहेको देखिन्छ । सामाजिक विकृति र विसङ्गतिका विरुद्ध कलम चलाउन रुचाउने 'तारा' अरुको पीडाबाट आफू दुःखी भएको अनुभूति गर्ने कोमल कविहृदय भएका देखिन्छन् । बिहान सबेरै उठ्ने, हातमुख धुने तथा शारीरिक व्यायामहरू गर्ने, पत्रपत्रिकाहरू पढ्ने, साहित्य सृजना गर्ने, टि.भी. हेर्ने आदि क्रियाकलापहरू गरेर समय बिताउँछन् । आफू अपाङ्ग भएको कारण ठाउँ-ठाउँमा हुने साहित्यिक गोष्ठी, सभा, सम्मेलनमा जाने अवसरबाट बञ्चित हुनु परेकोले कहिलेकाहीँ आफ्नो जीवनदेखि नै विरक्त लागेर आउने कुरा कविले बताएका छन् ।[३३] जेहोस् 'तारा'का रूचि, स्वभाव र दिनचर्याबाट उनी शारीरिक रूपमा अशक्त भएकैले हाल साहित्यसिर्जनातर्फ सक्रिय रहेको निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ ।

---

२९ P]hg .
३० P]hg .
३१ P]hg .
३२ P]hg .
३३ P]hg .

२.९ अविस्मरणीय घटना

मनुष्यको जीवनयापनको दौरानमा कहिले काही यस्ता घटनाहरू आउँछन् जुन घटनाक्रमले व्यक्तिको मनस्थितिमा लामो समयसम्म प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । व्यक्तिविशेषको जीवनमा समय-समयमा घट्ने भिन्न-भिन्न घटनाहरू वास्तवमा जीवनभरका लागि अविस्मरणीय नै हुने गर्दछन् । यहाँ रामकृष्ण 'तारा'का जीवनमा घटेका यस्तै खालका धेरै अविस्मरणीय घटनाहरू मध्ये दुईओटा घटनाहरू समावेश गरिएका छन् ।

२.९.१ आनन्दवर्द्धक घटना

जीवनमा सफलता हासिल गर्दा जोसुकै व्यक्तिलाई पनि खुसी लाग्छ किनकि सफलता प्राप्त गर्न धेरै मिहिनेत गर्नुपर्छ । जीवन जिउने क्रममा 'तारा'ले प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण हुँदा आफूलाई जीवनमा सबैभन्दा बढी खुसी लागेको कुरा व्यक्त गरेका छन् । परीक्षाफल प्रकाशित भएको तीन दिनपछि करिब डेढ घण्टा हिँडेर सदरमुकाम बेसीसहर गई **गोरखापत्र** हेर्दा आफू द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भएको पाउँदा ज्यादै रमाउँदै घर फर्केको सम्झन्छन् । त्यतिबेला असारको समय थियो । कैरे भन्ने खेतमा चामकोदालीले कान्ला काट्दा पनि आफूलाई थकाइको अनुभूति नभएको सम्झन्छन् । यसैगरी वि.सं. २०६२ मा जेठो छोरा सञ्जीवले माइक्रोबायोलोजीमा सबैभन्दा उत्कृष्ट नतिजा ल्याएर त्रि.वि.वि.बाट स्वर्णपदक पाउँदा पनि आफू असाध्यै खुसी भएको बताउँछन् ।[३४]

२.९.२ दुःखद घटना

वि.सं. २०६२ वैशाख २९ गते बिहान बार्दलीमा बसेर रेलिङमा आडेस लगाई दाह्री काट्न लाग्दा अचानक रेलिङ भत्किएर 'तारा' घरको आँगनमा ओछ्याइएको ढुङ्गामाथि पछारिन पुगे । त्यतिखेर उनको पिठ्युँको नसा नै काटिएर नाभिस्थलभन्दा मुनिको भाग कहिल्यै नचल्ने भयो अर्थात् त्यो घटनाले उनको तन्दुरुस्त साङ्गजीवनलाई परिवर्तन गरी सदाको लागि अपाङ्ग तुल्याएको क्षण सम्झँदा अहिले पनि उनको आङ जिरिङ्ग हुन्छ । त्यो पीडादायी घटना नै आफ्नो जीवनको सबैभन्दा दुःखद घटना भएको कुरा कवि 'तारा'ले बताएका छन् ।[३५]

---

३४ P]hg .

३५ P]hg .

२.१० भ्रमण

मातृभूमिको सबै भू-भागप्रति अत्यन्तै प्रेम दर्शाउने रामकृष्ण 'तारा'ले समय परिस्थिति, स्रोत र साधनको अभावमा मुलुकको सबै क्षेत्रमा पुग्न सकेका छैनन् । प्राकृतिक र ऐतिहासिक महत्त्वका धेरैजसो ठाँउहरू पोखरा, काठमाडौँ, ललितपुर, भक्तपुर, काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक, रामेछाप, सिन्धुली, गोरखा, लमजुङ, तनहुँ, बाग्लुङ, पर्वत, मनाङ्ग, स्याङजा, लुम्बिनी, नवलपरासी, बारा, पर्सा, जनकपुर र हेटौँडा आदि स्वदेशी क्षेत्रहरू र भारतका एक-दुई ठाउँहरूको भ्रमण र अवलोकन गरेका छन् ।[३६]

२.११ सम्मान तथा पुरस्कार

नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरिरहेका रामकृष्ण 'तारा'को योगदानको यथोचित कदर भएको पाइँदैन । स्कुले जीवनमा स्कुलमा आयोजना गरिने धेरै जसो कार्यक्रमहरूमा भाग लिई बेलाबेलामा पुरस्कृत हुने गर्दथे । यसैगरी क्याम्पसका कार्यक्रमहरूमा पनि बेलाबेलामा पुरस्कृत भएको जानकारी पाइन्छ । राष्ट्रियस्तरका कार्यक्रमहरूमा भागलिने अवसर पाएको देखिँदैन र उल्लेख्य खास पुरस्कार पनि प्राप्त गरेको पाइँदैन । धेरै सामाजिक सङ्घ-संस्थाहरूमा आबद्ध भएकाले यदाकदा सामान्य सम्मान प्राप्त भएको कुरा उनीबाटै जानकारी पाइन्छ ।[३७]

२.१२ प्रेरणा, प्रभाव र सिर्जना आरम्भ

जीवनरूपी रथलाई अगाडि बढाउँदै लैजाने क्रममा मानिसलाई अघि बढ्न महान् व्यक्तिहरू, अभिभावकहरू तथा गुरुहरूको मार्ग निर्देशनको नितान्त आवश्यकता पर्दछ । मानिसले उचित मार्गनिर्देशन र प्रेरणा प्राप्त गऱ्यो भने उसभित्र रहेको क्षमता र ऊर्जाले प्रस्फुटित हुने मौका पाउँछ र ऊ अझै खारिएर, माझिएर र सशक्त पाराले मौलाएर झयाँङ्गिदै जान्छ । रामकृष्ण 'तारा'ले वर्तमान अवस्थासम्म आफू आउनुको मुख्य श्रेय शैशवावस्थामा साउँ अक्षर चिनाउने आफ्ना पिता स्व. वामदेव अधिकारीलाई र श्लोक, गीत, कविता भन्न सिकाउने आफ्नी माताप्रति पनि उनी प्रेरणास्रोतको भाव प्रकट गर्दछन् । विद्यालयीय जीवनदेखि नै साहित्य, सङ्गीत र संस्कृतिमा विशेष चासो राख्ने 'तारा' उच्चशिक्षा अध्ययनको क्रममा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लेखनाथ पौड्याल, माधव

---

३६ P]hg .
३७ P]hg .

घिमिरे आदिजस्ता कविहरू र लमजुङमा रहेको अन्नपूर्ण पुस्तकालयको नियमित कविता कार्यक्रमबाट साहित्य सृजनातर्फ प्रेरित हुन्छन् । पछिल्लो समयमा आफू दुर्घटनामा परेपछि स्वस्फूर्त प्रेरणा प्राप्त गरेको जानकारी हुन्छ ।[३८] सिर्जनाको क्षेत्रमा विद्यालयीय जीवनदेखि नै कलम चलाउने 'तारा' औपचारिक रूपमा वि.सं. २०३९ को **क्रान्ति** पत्रिकामा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* भन्ने शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर अघि बढेका हुन् । उनको मुख्य रुचि क्षेत्र कविता रहे पनि कथा, निबन्ध, समालोचनामा समेत उनले आफ्नो कलम चलाएका छन् । उनका कथा, निबन्ध, समालोचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा छिटफुट रूपमा प्रकाशित भएपनि कविताका क्षेत्रमा उनका हालसम्म तीनओटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् -

क्र.स.	प्रकाशित कृति	विधा	प्रकाशन वर्ष	प्रकाशक
१	**मनका घाउहरू**	कवितासङ्ग्रह	२०६४	नर्मदा अधिकारी
२	**भविष्यका पाइलाहरू**	कवितासङ्ग्रह	२०६५	पुष्पलता आचार्य
३	**सृजनाका कोसेलीहरू**	बालकवितासङ्ग्रह	२०६६	लेखनाथ अधिकारी

माथि उल्लेख गरिएका तीन कृतिहरूमा उनले आफ्ना कवित्वशक्ति र प्रवृत्तिलाई देखाएका छन् । समसामयिक विषयवस्तुलाई टिपेर भर्खरै लेखनकार्य सम्पन्न **त्रिवेणी** शीर्षकको कवितासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । यसरी विभिन्न लेख तथा रचनाहरू प्रकाशन गर्न लेखन कार्यमा क्रियाशील भई नेपाली साहित्यको प्रगतिवादी फाँटको विकासमा 'तारा'ले महŒवपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेको देखिन्छ ।

२.१३ चिन्तन,विचार र दर्शन

रामकृष्ण 'तारा' जतिखेर पनि केही कुरा सोचिरहने, सानाभन्दा साना घटनाबाट पनि प्रभावित भइरहने, गम्भीर चिन्तनमा लागिरहने, अनेकानेक तर्क-वितर्कमा डुबिरहने, हृदयलाई प्रभाव पार्ने कुनै पनि विषय वा घटनाविशेषबाट पग्लिएर शब्दचित्रमा पोखिने भावुक र संवेदनशील चिन्तक हुन् ।[३९] उनी परहित, सामाजिक भलाइ र उदात्त मानवीय गुणका साथै विचारका धनी व्यक्ति हुन् ।[४०]

---

३८ P]hg .
३९ Zf]fwgfossf dfOnf efO{ gf/fo0f clwsf/Laf6 k|fKt hfgsf/L .
४० Zf]fwgfossf sfG5f efO{ lji0'f clwsf/Laf6 k|fKt hfgsf/L .

रामकृष्ण 'तारा'को व्यक्तित्वको आदर्श र अनुकरणीय पाटो साँच्चै नै सबैको निम्ति प्रेरणाको स्रोतको रूपमा रहेको छ भन्दा कुनै अत्युक्ति हुँदैन ।[४१]

मानिस सामाजिक प्राणी भएकोले उसमा समाजमा विद्यमान धार्मिक, सांस्कृतिक, नैतिक, ऐतिहासिक, आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सामयिक आदि विविध मान्यताहरूको प्रभाव परिरहन्छ । समाज र प्रकृतिमा नै मानिसको वैयक्तिक र सामाजिक जीवनचक्रमा अन्तरसम्बन्धात्मक मेल, सङ्घर्ष र सम्झौताको उपक्रम चलिरहन्छ । यसले उसलाई अविच्छिन्न गतिशील, क्रियाशील र परिवर्तनशील बनाइरहन्छ । यो अन्तरद्वन्द्व चलेन भने जीवन सार्थक र कर्मशील हुँदैन र निरर्थकताको भुमरीमा रुमल्लिन पुग्दछ भन्ने रामकृष्ण 'तारा'को दृष्टिकोण रहेको छ ।[४२] अरुको दोषमात्र कोट्टयाएर अमूल्य समयलाई खेर फाल्नुभन्दा आत्मालोचनामार्फत् आफूलाई आवश्यक शुद्धीकरण गरी समाजमा अनुकरणीय व्यक्तिको रूपमा स्थापित हुन सबैले प्रयत्न गर्नुपर्दछ भन्ने विचार 'तारा'मा रहेको देखिन्छ ।

राजनीतिक हिसाबले 'तारा' क्रान्तिकारी विचारधारलाई आत्मसात् गर्ने व्यक्ति हुन् । समाज र राष्ट्रमा देखिएका, भोगिएका र अपनाइएका गतिविधिहरू उपर अति सूक्ष्म रूपले नियाल्ने, यान्त्रिक र जडसूत्रवादी व्यवहारप्रति टीका-टिप्पणी गरिहाल्ने अनि सुधारोन्मुख अभिमत प्रकट गरिहाल्ने प्रवृत्तिगत विशेषता उनमा रहेको पाइन्छ ।[४३] सकारात्मक सोच, सत्कर्ममा विश्वास तथा सादा जीवन र उच्च विचारप्रति निष्ठावान् 'तारा'को राष्ट्र सबल बनोस्, राष्ट्रियता दह्रो होस्, कोही पनि दीन-हीन बनेको देख्न सुन्न नपरोस्, सबै नेपालीले एक पेट खान पाऊन्, स्वतन्त्रतासाथ सबैले जीवनयापन गर्न पाऊन्, प्रजातन्त्र र समाजवाद फुल्न-फल्न पाओस् भन्ने आत्मिक चाहना रहेको देखिन्छ ।[४४]

मानवजीवन प्रकृतिको उपज हो भन्ने 'तारा' पुनर्जन्मप्रति विश्वास राख्दैनन् । मन्दिरमा गएर ढुङ्गाको मूर्तिलाई पुजेर मात्र ईश्वर खुसी हुँदैनन्, त्यो त धर्मको नाममा गरिने आडम्बर हो बरु दीन-दुःखी, अपाङ्गलाई सहयोग गर्नु, सद्विचार, सत्कर्म गर्नु नै असल धर्म हो भन्दै आफू धार्मिक कट्टरताबाट टाढा रहेको बताएका छन् ।[४५] देशमा भइरहेको अराजक राजनीतिमाथि व्यङ्ग्यात्मक

---

४१ P]hg . .
४२ Zf]fwgfosaf6 k|fKt hfgsf/L .
४३ Zf]fwgfossL wd{kTgL gd{bf clwsf/Laf6 k|fKt hfgsf/L .
४४ Zf]fwgfosaf6 k|fKt hfgsf/L
४५ P]hg .

रूपले कलम चलाएर सुधारको अपेक्षा राख्ने 'तारा' साहित्यका क्षेत्रमा आफू सधैं लागिरहन पाऊँ भन्ने कामना गरेका छन् ।[४६]

२.१४ निष्कर्ष

कवि रामकृष्ण 'तारा'का पुर्खाहरू भारतवर्षबाट पश्चिम नेपाल हुँदै देशका विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्दै अगाडि बढ्ने क्रममा लमजुङको जलुकेनी हुँदै सोही जिल्लाको पुरानो हट्टिया हालको समीभन्ज्याङमा बसोबास गरेकाले उक्त ठाउँ नै उनको पुर्ख्यौली थलोको रूपमा रहेको छ । पिता स्व. वामदेव अधिकारी र माता स्व. गोमादेवी अधिकारीको कोखबाट उनले वि.सं. २०१७ भदौ ४ गते समीभन्ज्याङमा जेष्ठ सुपुत्रको रूपमा जन्म लिएका हुन् । आफ्ना बालसखा साथीभाइहरूसँग समीभन्ज्याङकै सेरेफेरोका गाउँबेसी, पाखापखेरा, वनजङ्गल, खोलानाला, डाँडाकाँडा, भन्ज्याङ, चौतारी, पानी-पँधेरो, गाईगोठसँग मितेरी गाँस्दै, हाँस्दै, खेल्दै, रमाउँदै उनको बाल्यकाल बितेको थाहा हुन्छ ।

आफ्ना पिताबाट साउँ अक्षर चिनेका 'तारा' आफ्नी माताले भित्र-बाहिर गर्दा गाउने **रामायण** तथा **महाभारत**का श्लोक, गीत तथा कविताका पङ्क्ति आदिबाट अन्जानमा नै साहित्यरस प्राप्त गर्दै साहित्यको जादूले आकृष्ट हुँदै गएको देखिन्छ । यस आकर्षणले उनीभित्र नजानिँदो तरिकाले कविताप्रतिको मोह जगाएको देखिन्छ । अध्ययनको सन्दर्भमा आफ्नो ज्ञानक्षेत्रलाई फराकिलो पार्ने प्रेरणा गुरुहरूबाट प्राप्त गरेका हुन् । यसको फलस्वरूप उनले स्नातकसम्मको अध्ययन पूरा गर्न सकेका थिए । अध्ययनको बिचबिचमा शिक्षण पेसामा संलग्न रही जीवनमा आएका समस्याहरूलाई समाधान गर्दै अगाडि बढ्नु उनको बाध्यात्मक अवस्था रहेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०३७ सालमा गाँउशहर गा.वि.स.-३, मूलपानी, लमजुङ निवासी नर्मदा बरालसँग वैवाहिक बन्धनमा बाँधिएका 'तारा'का एक छोरी र दुई छोरा रहेका छन् । जीवनयापनका क्रममा विभिन्न विद्यालयहरूमा शिक्षणकार्यमा संलग्न रहेका 'तारा' को जीवनमा वि.सं. २०६२ वैशाख २९ गते बिहान जुन अकल्पनीय घटना घटेको थियो र त्यो उनको जीवनको अत्यन्त दुःखद क्षणको रूपमा रहेको छ । यस घटनाले उनको साङ्ग संसारलाई अपाङ्ग संसारमा रूपान्तरित गरेको छ । यसको फलस्वरूप उनले शिक्षण सेवाबाट अवकाश लिन बाध्य हुनुपर्‍यो । वर्तमान समयमा उनी

---

४६ P]hg .

चितवनको मुनालचोकस्थित आफ्नै घरमा आफूले प्राप्त गर्ने निवृत्तिभरणबाट आफ्नो जीवन चलाइरहेका छन् । सानो उमेरदेखि नै लेख, रचना पढ्न रुचाउने 'तारा' पछिल्लो समयमा साहित्यप्रति अति अभिरुचि राख्ने कुशल स्रष्टा र निष्पक्ष द्रष्टाका रूपमा देखापरेका छन् ।

वि.सं. २०३९ सालमा **क्रान्ति** पत्रिकामा प्रकाशित *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* भन्ने शीर्षकको कविता छपाएर नेपाली साहित्यको क्षितिजमा उदाएका रामकृष्ण 'तारा'का हालसम्म क्रमशः **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह), **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह) र **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह) गरी जम्मा तीनओटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । भर्खरै लेखनकार्य सम्पन्न **त्रिवेणी** शीर्षकको कवितासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ ।

'तारा'ले साहित्यका अतिरिक्त विभिन्न सामाजिक सङ्घ-संस्थाहरूमा समेत सेवा पुऱ्याई आफ्नो बहुआयामिक प्रतिभालाई अझ उचाइमा पुऱ्याएका छन् । समाजमा रहेका निमुखा, अपाङ्ग, दीनहीनवर्गप्रति सहानुभूतिको भाव प्रकट गर्ने 'तारा' भावुक र संवेदनशील प्रवृत्ति भएका व्यक्ति हुन् । आफ्ना कविताहरूमार्फत् समाज र राष्ट्रको कुरीति, अन्याय, शोषण आदि विरुद्ध झटारो हानेर समाज र राष्ट्रलाई सुधारोन्मुख पक्षतर्फ अघि बढाउन खोज्ने रामकृष्ण 'तारा' नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा मूल्याङ्कनयोग्य साधक हुन् ।

तेस्रो परिच्छेद

कवि रामकृष्ण 'तारा'को व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तित्वका बारेमा विभिन्न विचारहरू पाइन्छन् । रामचन्द्र ढुङ्गानाका अनुसार कुनै व्यक्तिमा हुने गुण वा विशेषतालाई व्यक्तित्व भनिन्छ ।[४७] यसैगरी वसन्तकुमार शर्माका अनुसार कुनै व्यक्तिको वैयक्तिक विशषेतालाई देखाउने गुण वा व्यक्तिमा हुने निजी विशेषतालाई व्यक्तित्व भनिन्छ ।[४८] कुनै व्यक्तिको व्यक्तित्व सामाजिक जीवन भोगाइका क्रममा जीवनमा देखापरेका सामान्य एवम् असामान्य स्थितिबाट निर्माण भएको हुन्छ । व्यक्तित्व निर्माणमा समाज, परिवार, अध्ययन आदिले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । हरेक व्यक्तित्वमा फरक-फरक प्रतिभा विचार वा चरित्रमा अनेकता पाइने हुनाले व्यक्तिका निजीपनका आधारमा उसको व्यक्तित्वका पाटाहरूलाई नियाल्नुपर्ने हुन्छ ।

प्रत्येक व्यक्तिका बाह्य र आन्तरिक गरी व्यक्तित्वका दुई पाटा हुन्छन् । चर्मचक्षुले नियाल्न मिल्ने बाहिरी स्वरूपलाई बाह्य व्यक्तित्व भनिन्छ भने मानसिक चेतनाका आधारमा निर्मित व्यक्तित्वलाई आन्तरिक व्यक्तित्व भनिन्छ । यिनै बाह्य र आन्तरिक व्यक्तित्वले नै व्यक्तिलाई समाजमा स्थापित र मर्यादित बनाउँछ ।[४९] व्यक्तित्वका आधारमा मानिसको मूल्याङ्कन गरिएको हुन्छ । बाह्य व्यक्तित्वभन्दा व्यक्तिको आन्तरिक व्यक्तित्व सबल रहेको हुन्छ । त्यसैले बाह्य व्यक्तित्वलाई आन्तरिक व्यक्तित्वले आभुषण बनी सजाएको हुन्छ । समाजमा प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूको व्यक्तित्वले अरुलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने भएको हुदाँ प्रभावशाली व्यक्तित्वको ज्यादै महत्त्व रहेको हुन्छ । नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखा परेका विभिन्न व्यक्तित्वहरूमध्ये कवि रामकृष्ण 'तारा' पनि एक हुन् र यहाँ उनकै व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

३.२ बाह्यव्यक्तित्व

---

४७ /fdrGb| 9'Ëfgf -;Dkf=_, **;ª\llfKt g]kfnL sf]z**, kfrf}+ ;+:s=, nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%&, k[= !*% .

४८ j;Gts'df/ zdf{ g]kfn, **g]kfnL zAb ;fu/**, sf7df8f}FM efef k':ts k|sfzg, @)^* k[= !@^& .

४९ eLdfs'df/L yfkf, **;flxTosf/ Zofdaxfb'/ …efj'sÚsf] hLjgL, JolQmTj / s[ltTjsf] cWoog**, ck|sflzt :gftsf]Q/ zf]wkq, lrtjgM lq=lj= g]kfnL ljefu, jL/]Gb| ax'd'vL SofDk;, @)^&, k[= !% .

बाहिरबाट हेर्दा स्पष्ट देखिने शारीरिक बनावटलाई नै बाह्य व्यक्तित्व भनिन्छ । पाँच फिट छ इन्च उचाइ, बाउन्न वर्षको उमेर, साठी कि.ग्रा. तौल, शरीर सुहाउँदो ठिक्कको मोटाइ, गहुँगोरो वर्ण, छरितो शरीर, गोलो र हँसिलो अनुहार, मृदुभाषी, नम्र स्वभावका व्यक्ति नै रामकृष्ण 'तारा' हुन् । अपाङ्गताका कारण दुई गोडाको भरमा शरीर थाम्न नसक्ने 'तारा'को शरीर सधैँ ह्वीलचियरमा अडिएको र ओछ्यानमा बसेको देखिनु नै उनको बाह्य व्यक्तित्व हो ।

"सादा जीवन र उच्च विचार" राख्ने कवि रामकृष्ण 'तारा' मुसुमुसु हाँस्ने, उज्यालो चेहरामा देखिन्छन् । धेरै सोचेर थोरै बोल्ने स्वभावले गर्दा आफ्नो बोलीमा दृढ र अडिग रहने विशेष व्यक्तित्व उनमा पाइन्छ । झट्ट हेर्दा उनी केही न केही सोचिरहेजस्तो गम्भीर र संवेदनशील स्वभावका देखिन्छन् । प्रायः सामान्य खालका कमिज, पाइन्ट, हाफ पाइन्ट, गन्जी र ढाकाटोपी लगाउन रुचाउने नम्र प्रवृत्तिका 'तारा'को बाह्यव्यक्तित्व साँच्चिकै आकर्षक देखिन्छ । त्यस्तै भलादमी, शिष्ट, सरल र निष्कपट चारित्रिक विशेषताले गर्दा पनि उनको बाह्य व्यक्तित्व थप प्रशंसनीय देखिन्छ ।

३.३ आन्तरिक व्यक्तित्व

व्यक्तिभित्र अन्तर्निहित गुण, प्रतिभा, क्षमता वा विशेषतालाई आन्तरिक व्यक्तित्व भनिन्छ ।[५०] समाजमा नै व्यक्तित्व निर्माण हुने भएकाले समाजमा भोगेका, सुनेका, देखेका र अनुभव गरेका क्रिया-प्रतिक्रियाबाट जुन अन्तर्बोध व्यक्तिमा जाग्दछ त्यसकै पार्श्ववर्ती सेरोफेरोमा उसको व्यक्तित्व बन्दछ । यसै सन्दर्भमा रामकृष्ण 'तारा'को समग्र व्यक्तित्वउपर दृष्टिपात गर्दा उनको आन्तरिक व्यक्तित्व बहुमुखी रहेको देखिन्छ । रामकृष्ण 'तारा'ले आजसम्म नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा कति सेवा पुऱ्याए तथा समाज र राष्ट्रोत्थानमा के-कति योगदान पुऱ्याए भन्ने कुरा बुझ्नको निम्ति उनका जीवनका विभिन्न आयाम वा पाटाहरूको अध्ययन हुनु नितान्त आवश्यक छ । यदि यो भएन भने उनको सेवा र योगदान त्यसै ओझेलमा परी हराउन सक्छ । यसैले उनका आन्तरिक व्यक्तित्वका पाटाहरूलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई भागमा बाँडेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

---

५० lzjxl/ sf]O/fnf, **;flxTosf/ /x zdf{sf] hLjgL, JolQmTj / s[ltTjsf] cWoog,** ck|sflzt :gftsf]Q/ zf]wkq, -lrtjgM lq=lj= g]kfnL ljefu, jL/]Gb| ax'd'vL SofDk;, @)^%_, k[= #$.

साहित्यिक व्यक्तित्व नै रामकृष्ण 'तारा'को अपेक्षाकृत महिमाशाली व्यक्तित्व हो । साहित्य क्षेत्रमा उनको औपचारिक प्रवेश वि.सं. २०३९ मा **क्रान्ति** पत्रिकामार्फत् भएको पाइन्छ । यसै पत्रिकामा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* शीर्षकको उनको कविता छापिएको थियो । कविताबाट प्रस्फुटन भएको उनको सर्जक प्रतिभाले क्रमशः साहित्यका अन्य विधामा समेत विचलन गरेको देखिन्छ । कविता, कथा, निबन्धजस्ता साहित्यका सबैजसो विधामा कलम चलाउने 'तारा'को मुख्य क्षेत्र कविता रहेको छ । यसै विधाअन्तर्गत हालसम्म उनका तीन पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् भने फुटकर कविताहरू पनि विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् । हालसम्म कविता विधाका अतिरिक्त उनका अन्य विधाका रचनाहरूले कृतिगत स्वरूप प्राप्त गरेको देखिँदैन । उनले दिएका अन्तर्वार्ता र साहित्यिक दृष्टिकोणपरक केही अभिव्यक्तिहरूबाट उनको समालोचकीय व्यक्तित्वको पनि अनुमान गर्न सकिन्छ । तर द्रष्टा व्यक्तित्वका रूपमा उनको सिङ्गो व्यक्तित्वको अध्ययन गर्नुपर्ने चाहिँ देखिँदैन । स्रष्टा व्यक्तित्वमा भने उनका छुट्टाछुट्टै व्यक्तित्व छन् जसको चर्चा बेग्लाबेग्लै शीर्षकमा गरिएको छ ।

(क) कवि व्यक्तित्व

रामकृष्ण 'तारा'ले स्कुले जीवनदेखि नै कविता लेख्न थालेका हुन् । सुरुमा ज्ञान र अभ्यासको कमीका कारण लय र छन्द मिलाएर लेख्न नसके पनि चेतना र प्रयासको विकासका क्रममा उनका कविताहरू प्रकाशनयोग्य बन्न पुगेको पाइन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा उनको पहिलो कविता *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* शीर्षकमा **क्रान्ति** (२०३९) पत्रिकामा प्रकाशित भयो । तत्पश्चात् विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित उनका कविताहरू तीनओटा कवितासङ्ग्रहहरूमा सङ्कलित छन् । तीमध्ये वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रह उनको पहिलो काव्यकृति हो । यसमा समकालीन समाजमा घटित देशकाल र परिवेशजन्य विविध घटनाक्रम तथा विकृति विसङ्गतिले जनमानसमा पुऱ्याएको प्रभाव, पीडा, दर्द र चोटहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । दोस्रो काव्य **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह-२०६५) हो जसमा नयाँ पिढीले सुनौलो भविष्यको गोरेटो कोर्न आत्मसात् गर्नुपर्ने धेरै प्रेरणादायी भावहरू समेटिएका छन् । तेस्रो कृति **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह-२०६६) मा बालबालिकाहरूलाई कुसङ्गत र कुलतमा नलागी समयको सदुपयोग गर्दै आफ्नो र देशको उन्नतिमा लाग्नुपर्ने प्रेरणा दिइएको छ । सङ्ख्यात्मक भन्दा गुणात्मक दृष्टिले

उत्कृष्ट कविता लेख्ने 'तारा' सरल शब्दसंयोजनबाट गहन भाव र उत्कृष्ट विचार प्रदान गर्दछन् । आफूभित्र उब्जिएका भावहरूलाई कवितामार्फत् प्रस्तुत गरेका कारण उनको कवि व्यक्तित्व प्रखर रहेको पाइन्छ ।

(ख) कथाकार व्यक्तित्व

मूलतः 'तारा' कथाकार होइनन् । कथा सृजनाका क्षेत्रमा उनी उत्कृष्ट एवम् क्रियाशील देखा पर्दैनन् । **कान्तिपुर** पत्रिकामा पहिलो पटक वि.सं. २०६४ मा *जोगी लड्यो छाराका निम्ति* शीर्षकको कथा प्रकाशित गरेको पाइन्छ ।[५१] यस बाहेक उनका अन्य कथा-कहानी देखा पर्दैनन् तसर्थ उनको कथाकार व्यक्तित्व क्षीण नै देखा पर्दछ । *दयाको फल, माग्नेको व्यथा, प्रतिज्ञा* जस्ता सामाजिक यथार्थमा अधारित केही कथाहरू उनले रचना गरेका छन् । विविध विषयवस्तुलाई समेटेर लेखिएका उनका कथाहरूको सङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । लोककथात्मक विषयवस्तुलाई आधुनिक शैलीमा प्रस्तुत गर्नु उनको कथागत वैशिष्ट्य हो । जे-जस्तो भएपनि उनका कथाहरूले उनको कथाकार व्यक्तित्वलाई पनि परिचित गराउन सक्छन् ।

(ग) बालसाहित्यकार व्यक्तित्व

रामकृष्ण 'तारा'को वि.स. २०६६ मा प्रकाशित **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रह नेपाली बालकविताका क्षेत्रमा थप एक महत्त्वपूर्ण कदम हो । जीवनकालको हिसाबमा हेर्दा यो उनको तेस्रो कृति भए पनि बालकवितासम्बन्धी यो नै उनको पहिलो र एकमात्र कृति हो । बालबालिकाको भावना र क्रियाकलापलाई असल मार्गनिर्देशन दिने अभिप्रायसाथ लोकलयमा आधारित विविध विषयसँग सम्बन्धित विषयवस्तु रहेको **सृजनाका कोसेलीहरू**मा चौतीसओटा बालकविताहरू रहेका छन् । नेपाली बालसाहित्यको विकास सोचेजस्तो उत्साहजनक रूपमा अघि बढ्न नसकिरहेको वर्तमान अवस्थामा बालसाहित्यप्रति रुचि देखाएर रामकृष्ण 'तारा'को प्रस्तुत कृति निश्चय पनि उपयोगी नै हुनेछ । **सृजनाका कोसेलीहरू** पढ्दा उनी बिस्तारामा बसेर पनि बालबालिकालाई कुसङ्गत र कुलतमा नलागी समयको सदुपयोग गर्दै आफ्नो र देशको उन्नतिमा लाग्न निर्देशनात्मक पाठ

---

५१ zf]wgfos;Fusf] cGtj{ftf{af6 k|fKt hfgsf/L .

पढाइरहेका छन् ।[५२] यस कृतिले एकातिर नैतिक आदर्श र उपदेशहरू कलिला बालबलिकाहरूलाई प्रदान गरेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ बाह्यजगत्का वस्तुस्थितिको ज्ञान गराई रचनात्मक र सिर्जनशील भावनाको विकास पनि गराएको पाइन्छ ।[५३] आफू अभिभावक भई बालबालिकाको कोमल मस्तिष्कमा लाभदायी र ज्ञानदायी सामग्री पस्कने ध्येयका साथ रचित प्रस्तुत कृतिलाई नेपाली बालसाहित्यमा थप एक महत्त्वपूर्ण कोसेली मान्नुपर्दछ । यसबाट नेपाली बालसाहित्यको क्षेत्रमा 'तारा' आशालाग्दा बालसाहित्यकार व्यक्तित्व हुन् भन्ने पुष्टि हुन्छ ।

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

साहित्यका अतिरिक्त 'तारा'को व्यक्तित्व सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक, सम्पादक र शिक्षक तथा प्रशासक, अभिप्रेरकका रूपमा पनि सक्रिय रहेको पाइन्छ ।

(क) सामाजिक व्यक्तित्व

रामकृष्ण 'तारा' सामाजिक भावले आप्लावित भएका व्यक्ति हुन् । समाजोत्थानका लागि विभिन्न सङ्घ-संस्था खोल्न सहयोग गर्ने, जिम्मेवारी वहन गर्ने, संस्थागत विकासमा क्रियाशील भइरहने विशेषताहरू उनमा पाइन्छन् ।[५४] उनी निम्नलिखित सामाजिक सङ्घ-संस्थाहरूमा आबद्ध छन् -[५५]

(अ) वि.सं. २०३४ देखि २०३७ सम्म श्री अन्नपूर्ण पुस्तकालय, समीभन्ज्याङ, लमजुङको कार्यसमितिको सहसचिव तथा वि.सं. २०३८ देखि २०४७ सम्म सचिव,

(आ) पुरानो हट्टिया समुदायिक वन संरक्षण समिति समीभन्ज्याङ, लमजुङमा वि.सं. २०४२ देखि २०४४ सम्म कार्यसमितिको सदस्य, वि.सं. २०४४ देखि २०४७ सम्म सहसचिव, वि.सं. २०४८ देखि २०५१ सम्म सचिव, वि.सं. २०५५ देखि २०५७ सम्म कोषाध्यक्ष, वि.सं. २०६० देखि २०६२ सम्म पुनः सहसचिव,

---

५२ n]vgfy clwsf/L, *km]l/ pbfP tf/f, slj ag]/*, **;[hgfsf sf];]nLx¿**, /fds[i0f …tf/fÚ, -gf/fo0fu9, n]vgfy clwsf/L, @)^^_, -e"ldsf v08_ k[= r.
५३ 5lj/d0f Gof}kfg], k"j{jt\\, k[= !!! .
५४ zf]wgfossf] l5d]sL lw/]Gb| kf]v/]naf6 k|fKt hfgsf/L
५५ zf]wgfosaf6 k|fKt hfgsf/L

(इ) श्री अन्नपूर्ण पुस्तकालयद्वारा सञ्चालित लमजुङ नमुना वातावरणीय योजना कार्यक्रममा वि.सं. २०४७ वैशाखदेखि २०४८ जेष्ठसम्म कार्यालय सहायक तथा सुपरिवेक्षक,

(ई) वि.सं. २०५२ देखि २०६१ सम्म सर्वाङ्गीण विकास अध्ययन केन्द्रद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमअन्तर्गत कर्तपुर आयआर्जन समितिको सचिव,

(उ) वि.सं. २०५३ देखि २०५९ सम्म समीभन्ज्याङ बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको कार्यसमितिको सचिव,

(ऊ) कायापलट अ.सा.रे. क्लब समीभन्ज्याङ, लमजुङमा वि.सं. २०५८ देखि २०६० सम्म संस्थापक कोषाध्यक्ष, वि.सं. २०६० देखि २०६२ सम्म उपाध्यक्ष ।

यसरी 'तारा'ले विभिन्न सामाजिक सङ्घ-संस्थाहरूमा आबद्ध रहेर आफ्नो समाजसेवी व्यक्तित्वको परिचय दिएका छन् ।

(ख) धार्मिक व्यक्तित्व

रामकृष्ण 'तारा' हिन्दु धर्मालम्बी व्यक्ति हुन् यद्यपि धर्मका नाममा नचाहिँदो स्वाङ र ढर्रा उनलाई मन पर्दैन । उनी मूर्तिपूजाका विरोधी पनि होइनन् तर अन्धविश्वासलाई त्यति रुचाउँदैनन् । धर्मका नाममा व्यक्तिलाई शोषण गर्नु पाप हो भन्ने धारणामा उनी दृढ छन् ।[५६]

(ग) राजनीतिक व्यक्तित्व

जनताको सेवा गर्ने प्रमुख र प्रभावकारी माध्यम नै राजनीति ठान्ने 'तारा' राजनीतिलाई आदर्श मान्छेसँग तुलना गर्छन् । उनी राजनीतिमा मध्यममार्गी छन् । अझ भन्ने हो भने मौन राजनीति उनमा पाइन्छ । उनी प्रजातन्त्रको पक्षमा सदैव आफूलाई समर्पित गर्दछन् । उनका कवितामा प्रगतिशीलताको झ-झल्को देखिए पनि उनी कुनै पनि राजनीतिक कट्टरतावादबाट टाढा रहेका छन् ।[५७] उनी वामपन्थी विचारधाराबाट प्रभावित छन् ।[५८] लेखकहरू क्रान्तिकारी हुनु स्वाभाविकै हो, सधैं सत्ताको प्रतिपक्षमा रहनु कवि तथा लेखकहरूको धर्म ठान्ने 'तारा' वर्तमान राजनीतिबाट

---

५६ P]hg .
५७ P]hg .
५८ P]hg .

असन्तुष्ट रहेका छन् । साथै उनी सधैं आफू राजनीतिक जेब्राक्रसमा रहन चाहन्छन् ।[५९] समग्रमा पेसागत हक, हित र मर्यादाका लागि लड्ने ताराको राजनीतिक धरातललाई कसैले पनि हालसम्म खुट्याउन सकेको देखिँदैन ।

(घ) सम्पादक व्यक्तित्व

रामकृष्ण ‘तारा’ले सम्पादकको भूमिका पनि निर्वाह गरेका छन् । यिनले लमजुङको समीभन्ज्याङमा **कायापलट** त्रैमासिक पत्रिकामा वि.सं. २०६० देखि २०६२ सम्म प्रधान सम्पादक भएर काम गरेका छन् । यस पत्रिकाले लमजुङका साहित्य अनुरागी तथा साधकहरूलाई गरेको प्रेरणा प्रशंसनीय रहेको देखिन्छ ।

(ङ) शिक्षक व्यक्तित्व

रामकृष्ण ‘तारा’ले वि.सं. २०६० देखि २०६२ सम्मको समयमा विभिन्न विद्यालयहरूमा आबद्ध रहेर शिक्षकका रूपमा कार्य गरेका छन् । उनले श्री बालविकास प्रा.वि., लमजुङबाट शिक्षकको जागिर सुरु गरेका हुन् । सुरुका चरणमा उनले विभिन्न विद्यालयहरूमा शिक्षण कार्य गरेको पाइन्छ भने पछिल्लो चरणमा श्री सम्झना मा.वि.मा वि.सं. २०४३ देखि २०६२ सम्म १९ वर्ष शिक्षण कार्य गरेको अवगत हुन्छ । शिक्षण पेसालाई उत्तरदायी र गहन जिम्मेवारीपूर्ण पवित्र सेवा ठान्ने ‘तारा’ शिक्षक सधैं कर्मनिष्ठ हुनुपर्छ भन्ने विचार राख्दछन् । यसले गर्दा उनको शिक्षक व्यक्तित्व महत्त्वपूर्ण रहेको पाइन्छ । विभिन्न विद्यालयहरूमा शिक्षण कार्यका अलावा उनले बालविकास प्रा.वि., लमजुङ, श्री सम्झना मा.वि., लमजुङ तथा श्री मालिका नि.मा.वि., लमजुङमा प्र.अ.को दायित्व समेत निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

३.४ निष्कर्ष

कुनै पनि व्यक्तिको खास परिचय नै उसको व्यक्तित्वबाट हुन्छ । मानिस सामाजिक प्राणी भएकाले उसको व्यक्तित्व निर्माणमा समाजको अहम भूमिका रहेको हुन्छ । उपयुक्त अवस्था र परिवेशमा मान्छेमा अन्तर्निहित व्यक्तित्व प्रस्फुटन हुन्छ । यसैगरी कवि ‘तारा’का पनि विविध

---

५९ P]hg .

व्यक्तित्वहरू रहेका छन् । उनका व्यक्तित्वका विशेषतः दुई पाटाहरू भेटिन्छन्: साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व । उनका साहित्यिक व्यक्तित्वमा कवि, कथाकार, बालसाहित्यकार व्यक्तित्व मुख्य छन् भने साहित्येतर व्यक्तित्वमा सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक, शिक्षक, सम्पादक व्यक्तित्व नै मुख्य रूपमा रहेको देखिन्छ । ताराको व्यक्तित्वको दायरा फराकिलो देखिए तापनि प्रमुख व्यक्तित्वको रूपमा कवि व्यक्तित्वलाई लिन सकिन्छ । साहित्यका कथा, कविता, गीत जस्ता विविध विधाका रचनामा कलम चलाएका 'तारा'ले सरस तथा सरल ढङ्गबाट समाजका विकृति र विसङ्गतिलाई केलाएका छन् । आउँदा दिनहरूमा पनि उनको कलमले समाजका विविध पाटाहरूलाई केलाउने छ भन्ने आशा गर्न सकिन्छ ।

चौथो परिच्छेद

कवि रामकृष्ण 'तारा'का कृतित्वको अध्ययन

४.१ नेपाली साहित्यमा रामकृष्ण ताराको आगमन

रामकृष्ण 'तारा'ले जीवन भोगाइको क्रममा धेरै खालका अनुभवहरू बटुल्दै शिक्षा शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अङ्ग्रेजी विषयमा स्नातक तहसम्मको अध्ययन पूरा गरेका छन् । उनले सानैमा प्रायः आमाको मुखबाट रामायण, महाभारत, देवीभागवतका श्लोकहरू मीठो लयमा पाठ गरेको सुनेका थिए । यही सुनाइले उनलाई साहित्यप्रति अभिरुचि जगाउँदै लग्यो । उनी लेखनाथ पौड्याल, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, माधवप्रसाद घिमिरे, गोपालप्रसाद रिमालका कृतिहरू रुचिपूर्वक पढ्दथे । त्यस्तै अन्य प्रगतिवादी नेपाली साहित्यकारहरूका कृतिहरू अध्ययन गर्दथे । यस अध्ययनले उनलाई साहित्य के हो र कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने जानकारी दिँदै गएको पाइन्छ । यसरी साहित्यप्रति झुकाव राख्दै, अध्ययन गर्दै जाँदा उनले साहित्यको महत्त्व अझै राम्ररी बुझ्दै जानुको परिणाम उनले पनि छिटफुट रूपमा साहित्य सृजना गर्न थालेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०३९ मा नवराज पहाडीको प्रधान सम्पादकत्वमा प्रकाशित **क्रान्ति** पत्रिकामा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* शीर्षकको कविता प्रकाशन गरी सर्वप्रथम 'तारा' सार्वजनिक रूपमा नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखा परेका हुन् । हाल उनका तीनओटा पुस्तकाकार कृतिहरू र फुटकर लेख रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित छन् । आफ्ना साहित्यका माध्यमबाट स्वस्थ समाजको परिकल्पना गर्ने 'तारा' नेपाली साहित्यका सुगन्ध हुन् । आफ्नो सुगन्ध फैलाउने क्रममा आज पनि उनी व्यस्त छन् ।

रामकृष्ण 'तारा'लाई साहित्यको भूमिमा विचरण गराउने प्रेरणा र प्रभावका स्रोतहरू आफ्नै बुबाआमा हुन् । यसका अतिरिक्त राष्ट्रियस्तरका विभिन्न साहित्यकारहरू, मान्यजनका सकारात्मक सन्देश, प्रकृति र वातावरणको दृश्यावलोकनपश्चात् मनमा हुने अनुभूति तथा आफ्नै जीवनमा घटेको दुर्घटना आदि हुन् । यिनै प्रेरणा र प्रभावको परिमाणस्वरूप 'तारा' साहित्य लेखनतर्फ उन्मुख भएका

देखिन्छन् ।[६०] 'तारा' कविता र गीतमार्फत् समाज र राष्ट्रमा देखिएका कुसंस्कार, अन्धविश्वास र रूढिवादी परम्पराको जरो उखेल्नु पर्दछ तबमात्र एउटा स्वस्थ समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यता राख्दछन् । आफ्ना कवितामार्फत् देशविदेशका समसामयिक विकृति र विसङ्गतिप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गर्दै तिनको समूल नाश गर्नु पर्ने विचार अभिव्यक्त गर्दछन् । त्यस्तै बालकवितामा बालबलिकाहरूलाई उपयोगी, ज्ञानवर्द्धक र उपदेशात्मक भाव अभिव्यक्त गर्दछन्, जसले उनीहरूको जीवनलाई सुन्दर मार्गतर्फ डोऱ्याओस् । यसरी कवि 'तारा'ले विविध, प्रभाव र प्रेरणालाई आत्मसात् गर्दै कविताक्षेत्रमा प्रवेश गरी झन्डै आफ्नो तीसवर्षे लामो साहित्यिक यात्रा पूरा गरेको देखिन्छ । उनी नेपाली साहित्यमा कविका रूपमा स्थापित हुनुका साथै यस क्षेत्रमा निरन्तर लागिपरेको पाइन्छ ।

४.२ रामकृष्ण 'तारा'को साहित्ययात्रा

कुनै पनि साहित्यकारको साहित्ययात्रालाई विभाजन गर्ने केही न केही आधारहरू त हुन्छन् नै । साहित्यकारको साहित्यिक लेखनको इतिहासमा देखापरेका विभिन्न साहित्यिक रचनाका प्रवृत्तिगत परिवर्तन, रचनाहरूका परिमाण र गुणस्तर, धारागत प्रवृत्तिको अन्तर्विकास, साहित्यिक रचना अथवा कृतिगत प्रकाशन, चिन्तनपक्षको परिवर्तन इत्यादि जस्ता आधारहरूको जगमा उभिएर साहित्ययात्राको कालविभाजन गर्ने गरिन्छ ।[६१]

वि.सं. २०३९ मा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* कविता प्रकाशन गरी साहित्यलेखनयात्रा शुभारम्भ गरेका रामकृष्ण 'तारा' हालसम्म पनि यस क्षेत्रमा क्रियाशील छन् । तीन दशक लामो लेखनयात्रामा उनले तीन पुस्तकाकार कृति एवम् फुटकर रूपमा लेख, कविता, गीतविधामा कलम चलाई नेपाली साहित्य भण्डारलाई समृद्ध पार्ने कार्यमा योगदान दिइरहेका नै देखिन्छन् । 'तारा'का हालसम्म **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह २०६४), **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह २०६५), **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह २०६६) गरी तीनवटा कृतिहरू प्रकाशित भईसकेका छन् । विविध कविता, गीत, गजलको मिश्रण गरी लेखिएको ताराको अर्को पुस्तकाकार कृति त्रिवेणी शीर्षकको कवितासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । यिनै कविताकृतिहरूमा देखा परेका प्रवृत्तिगत अन्तर्विकासलाई चरण विभाजन गरी यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

---

६० Zff]wgfosaf6 k|fKt hfgsf/L .

६१ dLgfb]jL l3ld/], **/ljls/0f lghL{jsf] hLjgL, JolQmTj / s[ltTjsf] cWoog**, ck|sflzt :gftsf]Q/ zf]wkq, -lrtjgM lq=lj= g]kfnL ljefu, jL/]Gb| ax'd'vL SofDk;, @)%(_ k[=#! .

४.२.१ रामकृष्ण 'तारा'को साहित्य यात्राको चरण विभाजन

(क) प्रथम चरण : वि.सं. (२०३९-२०६१)

(ख द्वितीय चरण: वि.सं. (२०६२ देखि हालसम्म)

(क) प्रथम चरण : वि.सं. (२०३९-२०६१)

वि.सं. २०३९ सालमा नवराज पहाडीको प्रधान सम्पादकत्वमा प्रकाशित **क्रान्ति** साहित्यिक पत्रिकामा *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* शीर्षकको कविता प्रकाशन गरेर रामकृष्ण 'तारा' औपचारिक रूपमा नेपाली साहित्यिक फाँटमा देखापरेका हुन् । तत्कालीन पञ्चायती शासन व्यवस्थाको विरोध गर्दै लेखिएको यस कवितामा तत्कालीन देशको परिस्थिति र शासकहरूको हैकमवादी प्रवृत्ति देखेर आफूलाई यो देशमा बाँच्न मन नलागेको कुरा ताराले उल्लेख गरेका छन् । यसै अवधिमा उनले *बुहारी* शीर्षकको एकाङ्की लेखेर वि.सं. २०४१ मा लमजुङमा बडादसैंको अवसरमा उक्त नाटक प्रदर्शनी गरेका थिए । त्यसबेला सबैका आँखा रसाएका र आफूले धेरै पुरस्कार पाएको कुरा स्वयम् शोधनायक जानकारी गराउँदछन् । यस चरणमा खासगरी मुलुकको राजनीतिक र सामजिक परिवेशमा आधारित अन्य केही रचनाहरू सृजना भई पाण्डुलिपिकै अवस्थामा रहे पनि हाल हराएर तिनको स्रोत र विवरण उपलब्ध हुन नसकेको शोधनायकबाट थाहा हुन्छ । 'तारा'ले यस समयमा लेखेका कृतिहरूका विवरण तालिका सङ्ख्या १ मा देखाइएको छ ।

फुटकर कृति विवरण तालिका
ता.सं. : १

क. स	शीर्षक	विधा	मिति	प्रकाशन स्रोत	कैफियत
१	मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन	कविता	२०३९	क्रान्ति	प्रकाशित
२	बुहारी	एकाङ्की	२०४१ (बडादसैं)	-----	अप्रकाशित
३	विद्यार्थीहरूलाई उपदेश	बालकथा	२०४४(शिक्षा दिवस)	-----	अप्रकाशित
४	अनुशासन	निबन्ध	२०४४	-----	अप्रकाशित
५	आफ्नै जिन्दगी भार भो	गीत	२०४७	-----	अप्रकाशित
६	यो मन जलिरहेछ	गीत	२०५१	-----	अप्रकाशित

सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा यस चरणमा 'तारा'को एकमात्र लिखित कविता *मलाई यहाँ बाँच्न मन छैन* प्रकाशित भएको भेटाइन्छ । यसबाहेक अरुको बारेमा माथि जतिसुकै कुरा गरिए पनि तिनको अस्तित्त्व भने वर्तमानमा भेटिँदैन । यस हिसाबले यो चरण 'तारा'को नितान्त प्ररम्भिक तथा आभ्यासिक अवस्थाको रूपमा मात्र ठहर्ने देखिन्छ यसैले 'तारा'को साहित्ययात्राको प्रथम चरण साहित्यिक दृष्टिबाट खासै महत्त्वपूर्ण, चर्चायोग्य र उपलब्धिपूर्ण नभए तापनि यो चरणमा 'तारा'ले साहित्यसृजन अभ्यास प्रशस्त मात्रामा गरेको र यसैबाट उनको प्रतिभाले खारिने अवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

(ख) द्वितीय चरणः वि.सं. २०६२ देखि हालसम्म

वि.सं. २०६२ देखि हालसम्मको अवधिलाई 'तारा'को साहित्यिक यात्राको द्वितीय चरण वा उत्कर्षकाल माानिन्छ । वि.सं. २०६२ वैशाख २९ गतेको दुर्घटनामा परेपछि उनको साङ्ग जीवन सदाको लागि समाप्त हुनपुग्यो । यसपछि उनी शिक्षण सेवाबाट अवकाश लिएर साहित्यक्षेत्रमा मात्र सीमित भएका छन् । यस चरणमा उनका **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह २०६४), **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह २०६५), **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह २०६६) गरी जम्मा तीनओटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । यसैगरी गीत, गजल, कविताको संयुक्तसङ्ग्रह **त्रिवेणी** शीर्षकको कृति चाहिँ प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । त्यसैगरी विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रूपमा पनि थुप्रै लेख, गीत तथा कविताहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यस चरणमा खासगरी पद्यात्मक, गीत्यात्मक र गद्यात्मक शैलीमा कलम चलाई उनी सफलता प्राप्तोन्मुख देखिन्छन् । यस चरणमा 'तारा'का प्रकाशित फुटकर लेख रचनाहरूको विवरण तालिका सङ्ख्या २ मा देखाइएको छ ।

फुटकर कृति विवरण तालिका
ता.सं. : २

क्र. सं.	शीर्षक	प्रकाशनकाल	प्रकाशन स्रोत
१	सहिदलाई चिनौँ र चिनाऊँ (लेख)	२०६६।०३।०७	**कायाकैरन,** वर्ष-३, अङ्क: २२६
२	धिक्कार छ भ्रष्टाचारीहरूलाई (कविता)	२०६६।०४।०८	**सहमति बुलेटिन**, नवलपरासी
३	जग बलियो भएमात्र घर बलियो हुन्छ (लेख)	२०६७।०४।०१	**कायाकैरन**, वर्ष-४, अङ्क: २५१
४	प्रजातन्त्र दिवसको चर्चा र वास्तविकता (लेख)	२०६८।११।१२	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: २७
५	अपाङ्ग दिवस सरोकार, सन्दर्भ र वास्तविकता (लेख)	२०६८।०८।१६	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: २५
६	सहिदको अवमूल्यन (कविता)	२०६८।१०।१३	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: ३३
७	उसको त मन बदलिएछ (कविता)	२०६८।१०।२७	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: ३५
८	कहाँ गयौ प्रिय (गजल)	२०६८।११।०५	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: ३६
९	संरचना गर्ने भन्थ्यौ (गजल)	२०६८।१२।१०	**चितवन खबर,** वर्ष-१, अङ्क: ४१
१०	नरम पन्थी-गरम पन्थी (गजल)	२०६९।०१।२२	**चितवन खबर**, वर्ष-२, अङ्क: ४४
११	शुभकामना चितवन खबर तिमीलाई (कविता)	२०६९।०२।२०	**चितवन खबर,** वर्ष-२, अङ्क: ५१
१२	नेपाली समाजमा अपाङ्गप्रतिको दृष्टिकोण (लेख)	२०६९।०६।२६	**कालिका स्मारिका,** वार्षिक
१३	मुक्तक	२०७०।०३।२८	**चितवन खबर,** वर्ष-३, अङ्क १२
१४	लोकले के चाहन्छ ? (कविता) (कालिका एफ.एम.)	२०७०।०६।२६	**कालिका कवितासङ्ग्रह**

यस चरणका कृतिमा निहित प्रवृत्तिगत विशेषताहरू उपर दृष्टिगोचर गर्दा **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा अपाङ्गहरूको मनोदशाको उद्घाटन र समकालीन समाजका यथार्थहरूको अङ्कनका साथै केही औपदेशिक सन्देशमूलक भावनाहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा भोलिका गन्तव्यहरू आशा लाग्दा एवम् कहाली लाग्दा दुवै छन् र सही ढङ्गले भविष्यका पाइलाहरू चाल्न सक्यौं भने मात्र जनपक्षीय संविधान निर्माण, लोकतान्त्रिक संस्कार, दिगो शान्ति र विकास हुन सक्छ भन्ने औपदेशिक सन्देश व्यक्त गरिएको पाइन्छ । यसैगरी **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहमा हाम्रो समाजमा देखिएका बालसमस्याहरू केलाउँदै बालबलिकाको

असल चरित्र निर्माण, अध्ययनप्रति जोड, बालअधिकारका स्वरहरू व्यक्त गर्नु जस्ता प्रवृतिगत विशेषताहरू पाइन्छन् । यसप्रकार ताराको साहित्ययात्राको प्रथम चरण साहित्यसृजनाका दृष्टिकोणबाट केवल पूर्वाधारको सूचक मात्र भएको देखिन्छ भने द्वितीय चरणचाहिँ तीनओटा कृति प्रकाशनका साथै थुप्रै फुटकर लेखहरूको प्रकाशन समेत भएकाले गर्दा आगामी दिनमा नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि र उन्नयनमा ताराको प्रतिभा र सृजनशीलता अझ फस्टाउँदै गई उल्लेखनीय र महŒवपूर्ण योगदान पु¥याउन निश्चय नै सक्षम हुने छन् ।

४.३ रामकृष्ण 'तारा'का प्रकाशित कवितासङ्ग्रहहरूको अध्ययन

नेपाली कविताको आधुनिक काल माध्यमिककालीन श्रृङ्गारिक कवितासङ्ग्रह **सूक्तिसिन्धु** (वि.सं. १९७४) प्रकाशन पछि थालिएको पाइन्छ । वि.सं. १९७५ देखि हालसम्मको झन्डै एक शताब्दी लामो कवितायात्राको दौरानमा युगीनताका नवीन सम्भावनाहरूलाई आत्मसात् गर्दै नेपाली कविता अगाडि बढेको पाइन्छ ।[६२] नेपाली भाषाको नवनिर्माण हुँदा लेख्यव्याकरणको अनुशासनलाई अँगाली पूर्वीय वा संस्कृत काव्यमूल्यका मानक शिखरहरूतर्फ ताकी आधुनिक बङ्गाली र हिन्दीका शास्त्रीय कविताधारबाट प्रेरित नेपाली कविताले परिष्कारवादी कविताधारा ग्रहण गरी नेपाली कवितामा आधुनिकता भित्र्याएको हो । यही एक शताब्दीको लामो अवधिमा नेपाली कवितामा विभिन्न मोड र प्रवृत्तिहरू भित्रिसकेका छन् । यिनै मोड र प्रवृत्तिका आधारमा यस अवधिलाई दुई चरणमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । जसअनुसार वि.सं. १९७५-२०१६ सम्मका चार दशकको समयलाई आधुनिक कविताको पूर्वार्धकाल र २०१७ देखि यताको हालसम्मको समयलाई उत्तरार्धकाल मानिएको छ ।[६३] लेखनाथ पौड्याल, धरणीधर कोइराला, रुद्रप्रसाद ढकाल, महानन्द सापकोटा, बालकृष्ण सम जस्ता कविहरूले कवितामा आधुनिकतालाई भित्र्याएर विकसित तुल्याउँदै गएको परिष्कारवादी भावधारालाई उछिन्दै लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, भीमनिधि तिवारी, माधवप्रसाद घिमिरे, गोपालप्रसाद रिमाल, केदारमान व्यथित लगायतका कविहरूले स्वछन्दतावादी-प्रगतिवादी भावधारलाई आधुनिकताको मूल प्रवाहमा भित्र्याएको पाइन्छ ।

६२ jf;'b]j lqkf7L, b}j1/fh Gof}kfg], s]zj ;'j]bL, **g]kfnL sljtf efu $** -t];|f] ;+:s=_, -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%$_, k[= !!$.
६३ bof/fd >]i7 / df]xg/fh zdf{, **g]kfnL ;flxTosf] ;ª\lIfKt Oltxf;,** -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%%_, k[= %# .

मोहन कोइरालाको उल्लेख्य सक्रियतामा कविताको नयाँ युगको प्रादुर्भाव हुन्छ । नेपाली साहित्यमा आधुनिक कविताको जन्म कुनै एक कविबाट नभई यस कालको प्रारम्भिक चरणमा साधनारत सबै कविहरूबाट सामूहिक रूपमा भएको पाइन्छ ।[६४] यसै क्रममा मोहन कोइराला, भूपि शेरचन, तुलसी दिवस, मदन रेग्मी आदिको सामूहिक प्रयासबाट नेपाली कविताको क्षेत्रमा प्रयोगवादी धारा फस्टाउन पुग्दछ । प्रयोगवादको बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोगले कवितालाई दुर्बोध्य र क्लिष्ट बनायो । फलस्वरूप कतिपय कविस्रष्टाहरू नेपाली कवितालाई दुर्बोध्य र क्लिष्टताबाट मुक्ति दिलाउन सक्रिय रूपमा लागे । परिणामतः आधुनिक नेपाली कवितामा समसामयिक धारा देखापर्‍यो । वि.सं. २०३० देखि वर्तमान समयसम्मको अनवरत यात्रामा नेपाली कविताले समसामयिक धारामा विभिन्न साहित्यिक आन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिहरूलाई भित्र्याउँदै अगाडि बढेको छ । यस अवधिमा केन्द्रीय धाराको रूपमा उत्तरवर्ती धाराका प्रवृत्ति अँगाल्ने कविहरू पनि लगभग समानान्तर वा गौण रूपमा सिर्जनशील रहेका छन् ।[६५] यसै समसामयिक धाराका समयवधिको परिवेशमा पूर्ववर्ती परिष्कारवादी तथा स्वछन्दतावादी, प्रगतिवादी प्रवृत्तिलाई अगाडि बढाउने परम्परामा कवि रामकृष्ण 'तारा'को कवि व्यक्तित्व उपस्थित देखिन्छ । साथै भूपि शेरचनले रोपेका युगबोधी चिन्तनलाई कवि 'तारा'ले उर्वर र मलजल बनाएको देखिन्छ ।

४.३.१ कविताको सैद्धान्तिक चर्चा

कविता साहित्यको एक सशक्त र पुरानो विधा हो । कविता कवि शब्दको भाववाचक रूप हो । जसको अर्थ हुन्छ, कवितामा हुने गुण वा भाव । कसैले 'कवि' शब्द संस्कृतको 'कवृवर्णे' र कोही 'कुङ्' शब्द धातुबाट निष्पन्न भएको भन्दछन् । 'कवृ' धातुको अर्थ 'वर्णन गर्नु' भन्ने हुन्छ । यसअनुसार कवि रूपको सिद्धि गर्ने हो भने कुनै पनि विषयको वर्णन गर्नुलाई कवि भन्ने बुझिन्छ । तर वर्णन गर्दैमा कवि कोही बन्न सक्दैन । त्यसैले 'कुङ्' शब्दबाट अर्थात् 'कुङ्' धातुबाट 'कवि' शब्द व्युत्पत्ति भएको हुनुपर्छ । यसको अर्थ हुन्छ आवाज आउनु, प्रतिध्वनि हुनु, जुन शब्दबाट विशेष अर्थको बोध हुन्छ त्यही कविता हो । शब्दलाई 'नाद' पनि भनिन्छ । जसको अर्थ हुन्छ, मधुर ध्वनि वा सङ्गीत । कवितामा यो गुण अनिवार्य हुनाले यही 'कुङ' धातुबाट कवि शब्द व्युत्पत्ति वा निर्माण भएको देखिन्छ । यही 'कवि' शब्दमा गुणवाचक 'ता' प्रत्यय जोडिँदा तद्धितान्त शब्दको रूपमा कविता

---

६४ P]hg .
६५ jf;'b]j lqkf7L, b}j1/fh Gof}kfg], s]zj ;']]bL, **g]kfnL sljtf efu $**, k"j{jt\\ .

शब्द बनेको हो । 'कवि' शब्दमा 'ता' प्रत्यय लागेर बनेको कविता शब्दले कविद्वारा निःसृत भावाभिव्यक्तिलाई द्योतन गर्दछ अर्थात् 'कवि कर्म नै कविता हो' ।[६६] संस्कृत परम्परामा काव्य र साहित्यलाई समानार्थी शब्दको रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । संस्कृतको श्रव्य र दृश्य भेदमध्ये श्रव्यअर्न्तगत पद्यविधाभित्र कविताविधालाई राखिएको छ । विश्वकविताको प्राचीन गीतगाथादेखि वर्तमान अवस्थासम्म आइपुग्दा विविध युगीन घुम्तीहरू पार गर्दै कालात्मक तथा साहित्यिक धाराप्रवाहमा परिवर्तन प्रभावका साथै आन्तरिक विकासशीलताका कारण विस्तार र सङ्कुचन हुँदै गतिमय स्वरूप धारण गर्दै आएको देखिन्छ ।

यसरी साहित्यको श्रव्य वर्गअन्तर्गत गद्यको व्यतिरेकमा पद्य वा कविता उभिन्छ र कविताले गद्य र पद्यका साँधको गद्यकविताको अधुनातन विकासप्रवाहलाई समेत आत्मसात् गरेको छ । श्रव्यसाहित्यको गद्यभन्दा भिन्न पद्यविधा साथै गद्य-पद्य दोसाँधको गद्यभन्दा बढी मात्रामा कविता धर्मस्वरूप लयलाई मुक्त रूपमा अँगाल्ने किसिमको गद्यकवितालाई समेत समेटेर आज कविताविधा आफ्नो विविध आयामका साथ लोकप्रियता हाँसिल गर्दै अगाडि बढेको देखिन्छ ।

४.३.२ कविताको परिभाषा

कवि रामकृष्ण 'तारा'का **मनका घाउहरू, भविष्यका पाइलाहरू** र **सृजनाका कोसेलीहरू** कवितासङ्ग्रहको अध्ययनको सन्दर्भमा कविताको परिभाषाको चर्चा गर्न आवश्यक ठानिएको छ । कविताको कुनै एक निश्चित परिभाषा छैन । एक समयमा दिएको परिभाषाले अर्को समयको विषयवस्तु तथा आयामलाई थेग्न सक्दैन अर्थात् परिभाषा नै दोषपूर्ण तथा निरर्थक सावित हुन पुग्छ । तसर्थ कवितालाई परिभाषित गर्न पूर्व र पश्चिमका कैयौं विद्वान्हरू अद्यावधिक प्रयासरत देखिन्छन् । जब कविताको लेखन र प्रकाशन सुरु भयो, त्यसपछि नै कविताको व्याख्या-विश्लेषण तथा समालोचना हुन थाल्यो । साथसाथै विश्लेषणका आधारहरू तयार पारी कविताको परिचय र परिभाषा गर्ने क्रमको थालनी भयो । कविताको परिभाषाको निरूपणको सन्दर्भमा पूर्वीय आचार्य र पश्चिमी विद्वान्हरूको आ-आफ्नै विचार रहेको पाइन्छ । तीमध्ये केही पूर्वीय आचार्य र पश्चिमी विद्वान्हरूको परिभाषा विशिष्ट प्रकारका रहेका छन् ।

पूर्वीय दृष्टिकोणअनुसार कविता (काव्य) र साहित्यलाई पर्यायवाची शब्दको रूपमा लिइएको हुनाले पूर्वीय आचार्यहरूले कवितालाई नै साहित्यको परिभाषाभित्र समेटेको पाइन्छ । यसअनुसार

६६ slkn c1ft, **;flxTo l;h{g k|s[of**, -lrtjgM gf/fo0fL snf dlGb/, @)%%_, k[= ^! .

भामहले 'शब्दार्थौ सहितौ काव्यम्' अर्थात् शब्द र अर्थको सहभाव नै काव्य हो ।[६७] अलङ्कारवादी आचार्य भामहका मतमा जुन रचनामा शब्द र अर्थको बिच सामञ्जस्य रहेको हुन्छ, त्यो काव्य हो र त्यसलाई साहित्य पनि भनिन्छ । यसरी हेर्दा कथादि विशुद्ध साहित्य रचनामा मात्र शब्द र अर्थको सहभाव नभई अर्थशास्त्र, इतिहास, रसायनविज्ञान आदि वाङ्मयका सबै विद्याहरूमा समेत शब्द र अर्थको सहभाव हुने गर्दछ तर यिनलाई साहित्य भन्न सकिँदैन । यही कारणले उनको साहित्यसम्बन्धी परिभाषा त्रुटिपूर्ण देखिन्छ ।

'अभीष्ट अर्थ युक्त सुन्दर पदावली नै कविता हो'- दण्डी [६८]

'दोष नभएको गुणले युक्त अर्थको सुन्दर संयोजन नै कविता हो ।'-मम्मट [६९]

रसवादी आचार्य मम्मटको साहित्यसम्बन्धी उपर्युक्त परिभाषा निकै महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । उनले साहित्यमा अलङकारको उपस्थितिलाई ऐच्छिक रूपमा स्वीकार गरे पनि गुणलाई अनिवार्य तत्त्वका रूपमा स्वीकार गरेर रसको स्थानलाई सर्वोपरी ठानेका छन् । यिनले दोषरहित शब्दार्थ नै साहित्य हो भने पनि कुनै पनि साहित्यिक रचना दोषरहित र पूर्णतया निर्दोष हुन असम्भव छ । तसर्थ उनको परिभाषा त्रुटिपूर्ण देखिन्छ ।

'वाक्यम् रसात्मकम् काव्यम्'- विश्वनाथ [७०]

'रमणीय अर्थ अथवा सुन्दरभाव व्यक्त गर्ने शब्द नै काव्य हो ।'-जगन्नाथ [७१]

साहित्यको परिभाषा दिने क्रममा देखिपरेका संस्कृतका आचार्यहरूको दीर्घशृङ्खलामा रसवादी आचार्य विश्वनाथको काव्यपरिभाषाको महत्त्व निकै उल्लेख्य देखापर्दछ, किनभने पूर्ववर्ती अन्य आचार्यहरूको तुलनामा उनको साहित्यसम्बन्धी दृष्टिकोण निकै पूर्ण र सम्यक् देखिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि उनले साहित्यमा रसको उपस्थितिलाई सर्वोपरी महत्त्व र भावपक्षमा मात्रै जोड दिएका छन् र शैलीपक्षलाई त्यतिधेरै महत्त्व दिएको देखिँदैन तसर्थ उनको परिभाषा पनि त्रुटिविहीन वा सर्वाङ्गपूर्ण देखिन्न ।[७२]

भामहादि पूर्वीय अर्थात् संस्कृत साहित्यपरम्परामा आचार्य भामहदेखि जगन्नाथसम्मका विभिन्न आचार्यहरूले काव्य अर्थात् साहित्यलाई परिभाषित गर्ने क्रममा आ-आफ्नै किसिमको

---

६७ P]hg .
६८ P]hg .
६९ P]hg .
७० P]hg .
७१ P]hg .
७२ s]zjk|;fb pkfWofo, **k"j{L{o ;flxTo l;4fGt,** t];|f] ;+:s=, -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%%_, k[= ^ .

दृष्टिकोण र परिभाषालाई अगाडि सारेका छन् । उपर्युक्त परिभाषाहरूका आधारमा हेर्दा कसैले भावपक्षमा जोड दिएर कलापक्षलाई उपेक्षा गरेको देखिन्छ भने कसैले शैलीपक्षलाई मात्र जोड दिएर भावपक्षलाई बेवास्ता गरेको देखिन्छ ।

साहित्यको परिभाषा गर्नेक्रममा पूर्वीय दृष्टिकोणको प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा हिन्दी तथा नेपाली साहित्य समालोचनाको केही समीक्षक तथा लेखकहरूको मत पनि यहाँ प्रस्तुत गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

हिन्दी साहित्यका कथाकार एवम् उपन्यासकार प्रेमचन्द भन्छन्–

त्यही रचना साहित्य हो, जसमा कुनै न कुनै सत्यता प्रकट गरिएको हुन्छ,जसको भाषा प्रौढ, परिमार्जित र सुन्दर हुन्छ, जसमा हृदय र मस्तिष्कलाई प्रभावित पार्ने गुण हुन्छ, साहित्यमा त्यस्तो गुण त्यहीबेला उत्पन्न हुन्छ जब त्यसमा जीवनका सत्यता र अनुभूतिहरू अभिव्यक्त गरिन्छ, चाहे निबन्धको रूपमा, चाहे कथाका रूपमा, चाहे काव्यका रूपमा त्यसले जीवनको आलोचना गर्नु पर्दछ ।[७३]

हिन्दी साहित्य समालोचना सिद्धान्तका विद्वान्, मर्मज्ञ महावीरप्रसाद द्विवेदीले 'साहित्य ज्ञानराशिको सञ्चित कोश हो' भनी परिभाषित गरेका छन् ।[७४]

हिन्दी समीक्षक गुलाब रायजीका विचार–'साहित्य भनेको संसारप्रतिको मानसिक प्रतिक्रिया अर्थात् भाव वा विचार वा सङ्कल्पको शाब्दिक अभिव्यक्ति हो ।'[७५]

नेपाली साहित्यकार तथा समालोचक मोहनराज शर्मा –'कविता भावनात्मक वा बौद्धिक कथ्यको पद्य लयात्मक संरचना हो' ।[७६]

'काव्यशैलीमा लेखिएको ग्रन्थ वा मनमा निस्किएको भावलाई सुन्दर,सुचारु भाषामा लेखिएको अभिव्यक्ति पनि साहित्य हो'– पण्डितराज सोमनाथ सिग्देल[७७]

'साहित्य हृदयको भाषा हो ।'–रत्नध्वज जोशी [७८]

'देश वा समाजलाई सचेत बानएर सभ्यतातिर अग्रसर गराउने प्रमुख साधन नै साहित्य हो ।'–श्यामदास वैष्णव [७९]

---

७३ 6+sk|;fb Gof}kfg], **;flxTosf] ¿k/]vf,** -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)#*_, k[= !@ .
७४ P]hg .
७५ P]hg .
७६ P]hg .
७७ P]hg .
७८ P]hg .

प्रसिद्ध उपन्यासकार रुद्रराज पाण्डेको मतअनुसार–'व्यक्तित्वको अभिव्यक्ति अथवा ईश्वर वैयक्तिक रागको प्रकाशन नै साहित्य हो ।'[८०]

'सजीव अनुभवहरूको कलात्मक प्रकाशन नै साहित्य हो ।'–लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा[८१]

पाश्चात्य साहित्यकारको दृष्टिमा साहित्यः

'दैवी प्रेरणाको सन्देश नै कविता हो । '–सुकरात[८२]

'काव्य अनुकरणको पनि अनुकरण हो ।'–प्लेटो[८३]

'कविता भनेको भाषाद्वारा हुने अनुकरणात्मक कला हो ।'–अरस्तु[८४]

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका –'साहित्य यस्तो एक व्यापक शब्द हो, जुन यथार्थ परिभाषाको अभावमा सर्वोत्तम विचारको सर्वोत्तम लिपिबद्ध अभिव्यक्तिका लागि व्यवहृत हुनसक्छ ।'[८५]

हड्सन एम्.जी. भोटेको **लिटरेचर एण्ड लिटरेरी क्रिटिसिज्म** नामक पुस्तकमा– साहित्य त्यो सङ्गीत हो, जुन मानवमनको अन्तःस्थलबाट यसका लागि निःसर्त हुन्छ कि ऊ भाषाको माध्यमबाट जीवनका साथै आफ्नो समाञ्जस्य स्थापित गर्दछ।'[८६]

वर्डस्वर्थको दृष्टिमा–'सशक्त अनुभूतिको स्वतःस्फूर्त अभिव्यक्ति नै कविता हो ।'[८७]

टी.एस्. इलियट–'कविता मनोभावहरू मुक्ति होइन तिनबाट पलायन हो ।'[८८]

नेपाली बृहत् शब्दकोशअनुसार– (१) 'कविद्वारा संवेद्य अनुभूति वा स्वतःस्फूर्त भावनालाई छन्द वा लयमा उनेर प्रस्तुत गरिएको पद्यात्मक वा गद्यात्मक साहित्यिक कृति वा रचना, कविको भाव वा कविकर्म ।' (२) 'व्यापक अर्थमा सबै प्रकारका पद्यात्मक वा गद्यात्मक रचना र सामान्यतः छन्द, गीत वा मुक्तकका विभिन्न प्रकारमा रचिएको कुनै एक विषय वा भावनाका फुटकर पद्यात्मक लयबद्ध रचना भनी परिभाषित गरिएको छ ।'[८९]

---

७९ P]hg .
८० P]hg .
८१ P]hg .
८२ slkn c1ft, **;flxTo l;h{g k|lqmof,** k"j{jt\\, k[= ^@ .
८३ P]hg .
८४ P]hg .
८५ P]hg .
८६ P]hg .
८७ P]hg .
८८ P]hg .
८९ afns[i0f kf]v|]n -lg=_, **a[xt g]kfnL zAbsf]if,** k"j{jt\, k[= $&^ .

यसरी पूर्वीय र पश्चिमी आचार्य तथा विद्वान्हरूले कविताको विस्तृत र व्यपक परिभाषा गर्ने कार्य गरेका छन् । दुवैतर्फको परिभाषा अध्ययन गर्दा संस्कृत परिभाषामा धर्मशास्त्र र दर्शनशास्त्रको प्रभाव परेको देखिन्छ भने पाश्चात्य परिभाषामा पनि सौन्दर्यशास्त्र, कला एवम् मनोविज्ञानको प्रभाव उत्तिकै देखिन्छ ।

कविताका संरचक घटकहरूको कला, मूल्य र मान्यताका विभिन्न रूपहरू प्राप्त गर्न विभिन्न विद्वान्हरूको परिभाषा तथा टीकाटिप्पणीहरू सहायक सिद्ध हुन्छन् तर पनि उपर्युक्त परिभाषाले दिएको सङ्घटकहरू भने आधुनिक कविताका लेखनमा पर्याप्त हुन सक्दैन । हाल देखिएका विविध प्रयोगधर्मी कवितालाई विद्यपन परिभाषाले सम्बोधन नगर्न पनि सक्छ । यसर्थ कविताको परिभाषा गर्दा यथासक्य पुरातनदेखि हालसम्मको कविताको विकासमा आधारित भई परिभाषा गर्नु राम्रो देखिन्छ । यी सबै तथ्यलाई आधार बनाएर वर्तमान सन्दर्भमा कविताको परिभाषा यसरी दिन सकिन्छ ।

कविता यस्तो एक विशेष प्रकारको सहित्यिक रूप हो, जसमा भाषा सङ्गीतात्मक वा लयात्मक हुन्छ र जहाँ सङ्क्षिप्तता, सूचनात्मकता एवम् स्वतः पूर्णता, प्रभावकारिता साथ कविको आत्मप्रकाशन हुन्छ र रागात्मक एवम् कल्पनाको विशेष क्रिया हुन्छ । यसप्रकार यो नित्य नवीन हुन्छ, ध्वन्यात्मक हुन्छ अनि अनुभूतिप्रधान पनि ।[९०]

४.३.३ आयाम विस्तारका दृष्टिमा कविता

नेपाली साहित्यका कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध आदि विधामध्ये जेठो र लोकप्रिय विधाको रूपमा कविताविधा रहेको छ । साहित्यको यस विद्यामा अनुभूतिको सानो झिल्कोदेखि लिएर सम्पूर्ण जीवनजगत्का विभिन्न पक्षद्वारा प्राप्त ज्ञान र मानवमनको समस्त अनुभव, जन्मानुभूतिको अभिव्यक्तिहरू व्यापकताका कारणले कविताका विविध रूपहरू जन्मन पुग्दछन् । कविताले विभिन्न स्तरमा अनुभूतिको सानो फिलिङ्गोदेखि लिएर सम्पूर्ण जीवनजगत्का कार्यव्यापारलाई र त्यसले स्रष्टाको अन्तर्मनमा पारेको प्रभावलाई अभिव्यक्त गरेको हुन्छ । कविताविधाको आफ्नो कालिक वा स्थानिक आयामको बाह्य, आन्तरिक ढाँचा वा रूप संरचना हुन्छ । यसले मुक्तकदेखि आर्ष वा विकासशील महाकाव्यसम्मका चार उपविधामा आफ्नो खास स्वरूप र संरचना विस्तार गरेको

---

९० slkn c1ft, k"j{jt\ .

हुन्छ ।[९१] अनुभूतिको सूक्ष्म रूपको अभिव्यक्ति कवितामा हुने हुँदा यसलाई निम्न उपभेदमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ -

४.३.३.१ लघुतम

कविताविधाअन्तर्गत सबैभन्दा सानो विधाको रूपमा लघुत्तम विधा रहेको छ । कविताको यस रूपमा स्रष्टाले जीवनजगत्बाट प्राप्त गरेको झिनो अनुभवलाई कलात्मक ढङ्गमा रागात्मक भाषाको माध्यमद्वारा लयात्मकता अँगाली अभिव्यक्त गरेको हुन्छ । यसको संरचना स्वतः संरचित र स्वयम्मा पूर्ण हुन्छ । कविताको लघुत्तम रूपमा जीवनको एक क्षणको अनुभूतिलाई चुट्किलो र छरितो रूपमा अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ । संस्कृत तथा नेपाली साहित्यमा कविताको यस लघुत्तम रूप मुक्तकको नामले व्यवहृत भएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी साहित्यमा भने मुक्तकका नामले परिचित कविताको सानो रूपमा लघुत्तम ढाँचाको कविता भेटिँदैन । पाश्चात्य साहित्यजगत्मा कविताको दुई रूप ‘सर्ट पोइम’ र ‘लङ्ग पोइम’ मात्र प्रचलित रहेको पाइन्छ । कविताको लघुरूपमा सानो कवितात्मक रूप पाइए तापनि संस्कृत र नेपाली साहित्यमा जस्तो द्विपदीय, त्रिपदीय, चतुष्पदीय रूपका मुक्तक भने पाइँदैनन् ।[९२] लघुत्तम कविताभित्र गीत, मुक्तक, लोकपद्य, सायरी, हाइकु आदि पर्दछन् ।

४.३.३.२ लघुरूप

पद्यात्मक भाषाका माध्यमबाट लयात्मकता अँगाली जब अनुभूतिले अभिव्यक्ति पाउँछ तब कविता जन्मन्छ । कवितामा व्यक्त हुने अनुभूतिले जब विस्तारित हुँदै लघुत्तम रूपभन्दा केही व्यापकता लिन थाल्दछ, तब कविताविधाको लघुरूप देखापर्दछ । कविताका लघुत्तम रूप र मध्यम रूपबिचको विस्तारित रूपलाई नै लघुरूप भनिन्छ । कविताको यस रूपमा अनुभूतिको एक झल्को मात्र नभएर एक लहर, एक झरी वा एक मेहरो आएको हुन्छ । यसमा लघुत्तम रूपको तुलनामा केही वस्तुगतता, आत्मपरक वा अवचेतनमूलक कथ्य, अन्तरकथा वा सूक्ष्म आख्यान आएको हुन्छ । कविताको मुक्तकका रूपमा जीवनजगत्को एक झल्को वा क्षणविशेषको अनुभूतिलाई ५ र ७ धर्को वा रेखाद्वारा कथन गरिएको हुन्छ भने अर्कोतिर कवितामा त्यसभन्दा बढी विस्तृति जीवनजगत्को

---

९१ jf;'b]j lqkf7L / ;xof]uLx¿, k"j{jt\ .
९२ k"j{jt\, k[= @(.

एक पक्षसँग सम्बन्धित अनुभूति वा खास एक मनोदशाको अनुभूति ज्वारलाई व्यक्त गरिएको हुन्छ । संरचनाको दृष्टिले कविताको लघुत्तम रूपको संरचना स्वतः संरचित हुन्छ भने लघुरूपमा आइपुग्दा अनुभूतिहरू एकपछि अर्को गर्दै कवितामा आउने हुनाले यसमा संरचनाको आवश्यकता पर्दछ नै । लघुकविताको कथन, श्रवण र पठन सामान्यतया एक, दुई मिनेटदेखि दस-पन्ध्र मिनेटजतिको लामो हुन्छ । कविताको लघुरूपमा फुटकर कविता, स्तोत्र, गीत, गजल आदि पर्दछन् ।

४.३.३.३ मध्यम रूप

कविता विधाअन्तर्गत पर्ने अन्य उपविधामध्ये लघुरूप र बृहत् रूपबिचको कवितात्मक स्वरूपलाई मध्यम रूपअन्तर्गत राखिन्छ । कविताविधाको मध्यम रूप खण्डकाव्य, कोशकाव्य, लोककाव्य, लामा कविता आदि पर्दछन् । कविताको यस मध्यमरूपलाई विभिन्न नामले पुकारिए तापनि यसलाई खण्डकाव्यको नामले नै बढी चिनिन्छ । जब फुटकर कवितामा भन्दा जीवनजगत्का सम्पूर्ण अनुभवजन्य अनुभूतिले विस्तृतता र व्यापकता लिँदै, संरचना र आख्यानलाई समेट्दै जान थाल्छ, तब कविताविधाको मध्यम वा मझौला रूप देखा पर्दछ । कविताविधाको यस मझौला संरचनामा जीवनजगत्को एक भाग वा एक खण्डलाई रागात्मक तथा कलात्मक पाराले अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ । नेपाली साहित्यमा खण्डकाव्यका तीन ढाँचा देखा पर्दछन् । पहिलो ढाँचामा आधारित काव्यमा पुष्ट तथा तीक्ष्ण आख्यानसूत्रलाई समातेर लायात्मकता अँगाली जीवनजगत्को एक देशको, एक खण्डको अनुभवलाई अभिव्यक्त गरिएको हुन्छ । दोस्रो स्तरका खण्डकाव्यमा पुष्ट आख्यानहीन कुनै प्रसङ्ग, स्थान, घटनाविशेष, भाव, विचारविशेषलाई केन्द्रबिन्दु मानी खण्डकाव्यको रचना गरिएको हुन्छ । यस्ता खण्डकाव्यमा पुष्ट आख्यान नभए पनि बीजरूपमा अन्तरआख्यान अवश्य रहेको हुन्छ र यो अन्तरआख्यान विषयगत र भावगत अन्तरक्रमबाट रचित हुन पुग्दछ । **ऋतुविचार, आगो र पानी, युद्ध र योद्धा** यसका उदाहरणहरू हुन् । खण्डकाव्यको तेस्रो ढाँचामा प्रयोगवादी धारमा प्रचलित लामा कविता पर्दछन् । यस्ता लामा कविताहरूमा केही आख्यानका चूर्णहरू वा कथांशहरू बिचबिचमा अवश्य नै आएको हुन्छ । तर अवचेतन वा अमूर्त लेखनद्वारा रचित कविताको मध्यमरूप खण्डकाव्यमा पहिलो ढाँचामा पर्ने काव्यहरूमा जस्तो आख्यानको विकास भएको हुँदैन । **लेक, सूर्यदान, गङ्गा, प्रवास** आदि यस प्रकारका खण्डकाव्यका उदाहरणहरू हुन् ।

४.३.३.४ बृहत् तथा बृहत्तम रूप

जीवनजगत्का विभिन्न पक्षको ज्ञान र मानवमनको समस्त अनुभवजन्य अनुभूतिले जब व्यापक र विस्तृत रूप धारण गर्न थाल्दछ, तब कविताविधाको बृहत् र बृहत्तम भेद देखापर्न थाल्छ । कविताको बृहत् र बृहत्तम रूपलाई महाकाव्यको नामले पुकारिन्छ । पूर्वीय र पाश्चात्यजगत्मा यो बृहत् र बृहत्तर/बृहत्तम रूपलाई पूर्वीय साहित्यजगत्मा क्रमशः सामान्य महाकाव्य र आर्ष महाकाव्य भनिन्छ भने पाश्चात्य साहित्यजगत्मा ललित महाकव्य र विकासशील महाकाव्य भनिन्छ । पूर्वमा **रामायण** र **महाभारत** आर्ष महाकाव्यका उदाहरणका रूपमा रहेका छन् भने **रघुवंश, कुमारसम्भव, किरातार्जुनीय, शाकुन्तल, प्रमिथस** आदि महाकाव्यका उदाहरणहरू हुन् । यस्तै पाश्चात्य साहित्यमा इलियड, ओडिसी विकासशील महाकाव्यका उदाहरणहरू हुन् भने ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित **एनियड** ललित महाकाव्यका उदाहरणहरू हुन् । कविताविधाको बृहत् रूपमा समग्र जीवनजगत्, मानवीय समाज, संस्कृति, पुराकथा, दर्शन, इतिहास, ज्ञानविज्ञान आदिका साथै मानवमनका समस्त अनुभूतिहरू महानदीका रूपमा प्रवाहित भएको पाइन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा समग्र मानवजिन्दगीलाई आत्मसात् गरी जब कविताले आफूमा अनुभूतिको महानदी बगाउन थाल्दछ, तब त्यहाँ महाकाव्य सिर्जित हुन्छ । आयाम संरचनाका दृष्टिले पनि महाकाव्य सुसङ्गठित हुन्छ । कविताविधाको बृहत् तथा बृहत्तम रूपमा प्राचीन युग, सभ्यता, संस्कृति, संस्कार, जिन्दगानी, मानव तथा पुराकथात्मक विस्तृति र व्यापकता प्रकट भएको पाइन्छ ।

यसरी जब मानव अनुभूतिले व्यापकता पाउँदै जान थाल्छ तब कविताले स्वयम् निर्मित संरचनाबाट सचेत संरचनातर्फ, तरलताबाट वस्तुगततातर्फ, दुई श्लोकबाट सर्गयोजनातर्फ, आख्यानहीनताबाट सुगठित आख्यानीकरणतर्फ बढेर आफ्नो रागात्मक तथा कलात्मक स्वरूप प्राप्त गर्दछ । उपर्युक्त विधागत आयामका दृष्टिले हेर्दा कवि रामकृष्ण 'तारा'का तीन उल्लेख्य कवितासङ्ग्रहहरूमा मुक्तक र फुटकर अथवा लघुत्तम र लघुआयाम बोकेका रागात्मक अभिव्यक्तिहरू सङ्गृहीत छन् त्यसैले यी कवितासङ्ग्रहहरू फुटकर सङ्ग्रहका रूपमा रहेका छन् ।

४.३.४ कविताका तत्त्वहरू

साहित्यसिर्जनाका लागि निश्चित आधार चाहिन्छ । त्यही आधारमा रहेर सर्जकले साहित्यसिर्जना गर्दछ । अन्यथा साहित्यसिर्जना सम्भव छैन । कविता साहित्यसिर्जनाको एउटा कला

हो । भाषिक लयात्मक अभिव्यक्ति नै कविता हो । जीवनजगत्‌बाट प्राप्त सामग्री र तत्‌जन्य अनुभवहरूलाई भाषिकसंरचनाको बाटोमा हिँडाउँदै विभिन्न बिम्ब-प्रतीकहरूको माध्यमबाट अन्तिम रागात्मक प्रगति प्राप्त गरेको हुन्छ । कवितारचनाका क्रममा कवितामा अन्तर्निहित तत्त्वको उपयोगविना कविता सशक्त बन्न सक्दैन । अन्य साहित्यक विधालाई जसरी अनेक दृष्टिकोणबाट हेरिन्छ, त्यसरी नै कवितालाई पनि विविध दृष्टिकोणबाट हेर्ने गरिन्छ । ती दृष्टिकोणहरू निम्न छन् :-

(क) जीवनजगत्‌का बाह्य र आन्तरिक अनुभवहरूको स्वरूप विभिन्न सामग्री वा उपादान र त्यसको भावनात्मक, रागात्मक परिणति ।

(ख) भाषिक कथन वा संरचनाको पथ वा पद्धति (रीति-शैली) ।

(ग) विधागत रूप संरचनाका केन्द्रीयतामा लय र बिम्ब-प्रतीक एवम् अन्य कलात्मक प्रविधि ।

यी तीन प्रमुख कोणहरूमध्ये कुनै एक कोणलाई केन्द्रीय र अन्य कोणहरूको उचित संयोजन गरी साहित्यिक घटकहरूको निरूपण गर्न सकिए जस्तै कविता र त्यसका तत्त्वहरूको पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ । पूर्वीय साहित्यशास्त्र र पाश्चात्य समालोचनाशास्त्र दुवैको इतिहासमा कुनै एक खास साहित्यिक तत्त्वलाई मुख्य रूपमा संयोजन गरी साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्ने परम्परा रहेको देखिन्छ । दुवैतर्फका मीमांसकहरूले तीन तत्त्वका रूपमा भाव, भाषा र लयलाई कविताको उपकरण मानेका छन् । शब्द (भाषा), अर्थ (भाव/रस), रूप संरचना र विधा-उपविधा आदिलाई पनि कविताकै आवश्यक तत्त्वको रूपमा स्वीकार गरिएको छ तर उपयुर्क्त तथ्यको दृष्टिकोणबाट हेर्दा कविताका मुख्य तीन तत्त्व नै प्रमुख तत्त्वका रूपमा देखा पर्दछन् । भावका कारकका रूपमा जीवनजगत्‌कै सन्दर्भ र सामग्रीको भूमिका पनि उल्लेखनीय रहेको छ र भावविधानका विभिन्न प्रक्रियाहरू छन् । यस्तै मुक्तक र फुटकर कवितासम्म सूक्ष्मस्तरमा र खण्डकाव्य, महाकाव्यमा प्रशस्त मात्रामा प्रयोग हुनसक्ने आख्यान र नाट्‌यतत्त्व पनि कविताको अर्को घटक मानिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कथानक, पात्रविधान, वातावरण, दृश्य, संवाद, मनोवाद पनि कविताकै सहयोगी घटकका रूपमा रहन पुगेका छन् ।

जब कवि कविता सिर्जनातर्फ अभिमुख हुन्छ, त्यसबेला विषयवस्तु, उद्देश्य, सीप तथा कला-कौशलता, शैली आदि कुरा आवश्यक पर्दछन् । यिनै आवश्यक कुरालाई कविताको तत्त्व भनिएको हो ।

कविताको तत्त्वको विषयमा चर्चा गर्ने विद्वान्हरूबिच मतैक्य देखिँदैन । विभिन्न विद्वान्हरूले गरेको कवितातत्त्वहको निर्धारण फरक रहेको छ । पाश्चात्य साहित्यकार हड्सनले साहित्यका चार तŒवको चर्चा यसरी गरेका छन् :-

भावतत्त्व, कल्पनातत्त्व, बुद्धितत्त्व र शैलीतत्त्व ।[९३]

यी चारतत्त्वको संयोजनबाट एउटा स्तरीय साहित्यसिर्जना हुन्छ भन्ने कुरा हड्सनले बताएका छन् । नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाउने राजेन्द्र सुवेदीले कविताका उपकरणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् :-

विषय (भाव, विचार, घटनाजन्य वस्तु), भाषा (लय, छन्द, अलङ्कार, रस, ध्वनिलगायतका सौन्दर्य), शैली (विचलन, समानान्तरता ,प्रयुक्ति, अग्र वा पश्चकालिक प्रस्तुति), उद्देश्य (प्रयोजन, गति वा दिशानिर्देश) र दृष्टिबिन्दु (विचारको संवाहक/समाख्याता) ।[९४]

त्यस्तै नेपाली साहित्यका वरिष्ठ समालोचक वासुदेव त्रिपाठीले कविताका विधागत भेदमध्ये मुक्तक र फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य (महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राखी कविताका निम्न घटकहरूको चर्चा गरेका छन् :-

शीर्षक, संरचना, लयविधान, भाषाशैली, कथनपद्धति, केन्द्रीय कथ्य/भावविधान र त्यसका सन्दर्भसामाग्री, बिम्बविधान तथा अन्य अलङ्करण प्रविधि र व्यञ्जना ।[९५]

यसरी विदेशी एवम् स्वदेशी विद्वान्हरूले कवितातत्त्व वा उपकरणलाई आ-आफ्नो ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेको पाइए तापनि कविताको विभिन्न भेदमध्ये मुक्तक र फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य-महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राख्दा कविताका निम्नलिखित घटक भेटिन्छन् :-

शीर्षक, भाषाशैली, लय, संरचना, कथनपद्धति, केन्द्रीय भाव, सन्दर्भसामग्री तत्त्व, बिम्बविधान र व्यञ्जना ।

यी उपकरणहरू कवितालेखनका अनिवार्य सर्तहरू हुन् । नेपाली साहित्यमा हालसम्म लेखिएका विभिन्न ख्यातिप्राप्त कविहरूले उल्लिखित उपकरणहरूलाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा आत्मसात् गरी कविता सिर्जना गरेको देखिन्छ ।

---

९३ 6s+k|;fb Gof}kfg], k"j{jt\ k[= !^ .
९४ /fh]Gb| ;'j]bL, **l;h{gfTds n]vg M l;4fGt / ljZn]if0f**, sf7df8f}+ M kf7\o;fdu|L k;n, @)%&, k[!*,!(.
९५ jf;'b]j lqkf7L / ;xof]uLx¿, **g]kfnL sljtf efu $**, k"j{jt\ k[= !& .

रामकृष्ण 'तारा' पनि उपर्युक्त घटककै कसीका अधीनमा रही कविता रचना गर्न सक्षम देखिन्छन् । तसर्थ यिनै उपकरणकै आधारमा 'तारा'का कविताहरूको अध्ययन, विश्लेषण प्रस्तुत शोधग्रन्थमा गरिएको छ ।

४.४ 'मनका घाउहरू' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

वि.सं. २०६४ कार्तिक २५ गते भाइटीकाको अवसरमा नर्मदा अधिकारीद्वारा प्रकाशित **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रह रामकृष्ण 'तारा'को प्रथम प्रकाशित कृतिका रूपमा रहेको छ । कवि 'तारा'ले वि.सं. २०३९ देखि २०६३ सम्म विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित गरेका एकतिसओटा फुटकर कविताहरूलाई सङ्कलन गरी **मनका घाउहरू** शीर्षकको पुस्तकाकार कृति तयार पारेको देखिन्छ । नेपाली समाजमा रहेको विसङ्गति, कुरीति एवम् विकृतिहरूलाई ताराले यस कृतिमा सशक्त ढङ्गले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । साथै अपाङ्गहरूको मनोदशाको उद्घाटन तथा केही औपदेशिक-सन्देशमूलक भावनाहरू अभिव्यक्त भएका कविताहरू यस सङ्ग्रहमा समावेश गरेको पाइन्छ । साहित्यिक मूल्य र मान्यताको आधारमा हेर्दा यो कवितासङ्ग्रह उच्चकोटिको देखिन्छ । यसर्थ यहाँ **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहको शीर्षक, संरचना, केन्द्रीय भाव, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य, लयविधान, बिम्बबिधान, छन्द, रस र अलङ्कार आदिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

४.४.१ शीर्षक

शीर्षक कविताकृतिको नामकरणमात्र नभएर यसले कविताभित्र आएको भाव, विचार, कल्पना आदिको सङ्केत गर्दछ । साथै यसको मूल्य र रूपपक्षसँग पनि शीर्षक सम्बन्धित हुन्छ । त्यसैले शीर्षकले कविता वा कृतिको नामकरणमात्र नभएर कविताको सम्पूर्ण कथ्यलाई पनि अभिव्यक्त गरेको हुन्छ ।[९६] शीर्षक विशेषीकृत भएमा यसले कृतिको अन्तर्बाह्य संरचना र भाषाशैलीले बहन गरेको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई जाहेर गर्दछ । शीर्षक र केन्द्रीय कथ्यबिच सङ्गति हुन सकेन भने त्यस्तो कृति कमजोर बन्न पुग्दछ । शीर्षक विधानको दृष्टिले कवि 'तारा'को **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूले शीर्षकअनुसार केन्द्रीय कथ्यलाई उद्बोधन गरेको देखिन्छ । यस अर्थमा शीर्षक सार्थकताको दृष्टिले यस सङ्ग्रहका कविताहरू सशक्त रहेका छन् । कवि 'तारा'को

९६ jf;'b]j lqkf7L / ;xof]uLx¿, k"j{jt\ k[= !& .

यस कृतिमा जम्मा ३१ ओटा शीर्षकका कविताहरू सङ्कलित छन्, जसलाई क्रमशः चर्चा गरिएको छ :-

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविताको रूपमा *घायल मनहरू* रहेको छ । वर्तमानलाई नियाल्दा आज घर, परिवार, समाज र सिङ्गो राष्ट्र नै घायल छ । गरिब, पीडित, निमुखा सबैको मुटुमा चोट लागेको छ । तसर्थ राष्ट्रको युगान्तकारी परिवर्तन गरी समस्याको जड पहिचान गर्न र समाधानको गोरेटो कोर्ने प्रयास यस कवितामा गरिएको छ । कविताको भाव पक्षसँग शीर्षकको सान्निध्यता रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको दोस्रो कविताको शीर्षक *सहिदहरूलाई चिनौं* रहेको छ । गद्य शैलीमा लेखिएको यस कवितामा राष्ट्रका लागि आफ्नो प्राण बलिदान गर्ने सहिदहरूलाई सम्मान गर्दै हामीले सहिदका अपूरा सपनाहरूलाई पूरा गर्नु पर्छ, यो नै हाम्रो कर्तव्य हो भन्ने सन्देश दिइएको छ । यसरी कविताको कथ्यवस्तुलाई शीर्षकसँग तालमेल मिलाएर शीर्षक सार्थक बनाइएको देखिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको तेस्रो कविताको शीर्षक *मातापिताको महिमा* रहेको छ । पद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा संसारमा मातापिताभन्दा ठूलो परमेश्वर कोही छैन । तसर्थ उनीहरूको प्रतिष्ठा राखी हरेक सन्तानले घरलाई मन्दिर सम्झेर असल कार्यहरू गर्नु पर्दछ भन्ने सन्देशमूलक अभिव्यक्ति दिइएको छ । यस कवितामा शीर्षकसँगको तादात्मता कविले यसरी स्थापित गरेका छन् :-

मातापिता भन्दा ठूलो,
छैन कोही परमेश्वर ।
यिनैको प्रतिष्ठा राखौँ,
मन्दिर झैं सम्झौँ घर ॥

मातापिताको महिमा, पृ. ३ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको चौथो कविताको शीर्षक *मेरा उजाडिएका बस्तीहरू* रहेको छ । गाउँमा जन्मिएर विद्वान्, शिक्षक, प्राध्यापक, राजनेता, डाक्टर, इन्जिनियरसम्म बन्न पुगेका सज्जन र विज्ञहरू गाउँ नफर्किंदा गाउँ-बस्तीहरू उजाड हुन पुगेका छन् । कविको आफ्नो सुन्दर गाउँ जसलाई प्राकृतिक सौन्दर्य र ग्रामीण संस्कृति तथा सभ्यताले सुन्दर र धन्य बनाएको थियो त्यो गाउँ आज उजाडिएको छ । भौतिक रूपमा नेपालमा धैरै ग्रामीण क्षेत्रहरू विकसित भएपनि

आध्यात्मिक चेतना बढ्न नसकेको हुँदा शान्तिका पुजारीहरूलाई शान्ति खोज्न गाउँ नै जानुपर्ने सल्लाह यस कवितामा कविले दिएका छन् । कविताको कथ्यवस्तुलाई शीर्षकसँग तालमेल मिलाएर गाउँको शब्दचित्रलाई कवितामा उतारिएको छ तसर्थ कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

धिक्कार छ भ्रष्टाचारीहरूलाई! शीर्षकको कविता **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत पाचौं कविता हो । यसमा कानुनलाई पैतालामा राखेर शोषण, दमन, कुकर्म तथा कालो धन्दा गर्ने भ्रष्टाचारी प्रवृत्ति नेपालमा झन्झन् बढ्दै गएको अवस्था देखाउँदै तिनीहरूप्रति घृणाभाव अभिव्यक्त गरेका छन् । कालो धन्दा गरेर महल ठड्याउने तस्कर तथा दलालहरू इतिहासको पारदर्शी ऐनामा छापिएको आफ्नो कालो अनुहार मेटाएर चोखो बन्न खोज्दैछन् । त्यस्ता व्यक्तिहरूले कुनै दिन नग्न परिचय दिनुपर्ला भन्दै भ्रष्टाचारीलाई सचेत रहन सुझाव दिएका छन् । गद्यशैलीमा लेखिएको यस कविताको भाषा सहज, सरल र मिठासले भरिएको छ ।

कवितासङ्ग्रहको छैठौं कविताको शीर्षक *लोकतन्त्रलाई दीगो पारौं* रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा यसको शीर्षक रहेको छ । यस कवितामा नेपालका पिछडिएका क्षेत्र र त्यहाँका जनताको अवस्था उल्लेख गर्दै धनी र गरिबबिच समानता ल्याउनु पर्ने कुरा अभिव्यक्त गरिएको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, विदेश आदि क्षेत्रमा धनीवर्गले नै अवसर पाए गरिबले कहिले न्याय पाउने ? भन्ने प्रश्न उठाउँदै गरिबले पनि धनीसरह हक, अधिकार पाउनका लागि पनि यो राष्ट्रमा लोकतन्त्र आउन अत्यावश्यक रहेको छ भन्ने तथ्यलाई यस कवितामा कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । कवितामा धनीवर्गप्रति व्यङ्ग्य गर्दै गरिबलाई सचेत रहन कविले यसरी आह्वान गर्दछन् :-

राष्ट्रको गरिबी रोग,
सिङ्गो राष्ट्र ढलिसक्यो ।
बेलैमा सोच पुऱ्याऊँ,
अब आगो बलिसक्यो ॥

लोकतन्त्रलाई दिगो पारौं, पृ. ८ ।

चराहरूको देशमा शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहको सातौँ कविता हो । नेपालमा दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको हिंसा, आतङ्क, हड्ताल, दलहरूको भागबण्डा, घमण्ड, ईर्ष्या, जातीयता, लैङ्गिक विभेद आदिप्रति कविले यस कवितामा व्यङ्ग्य गरेका छन् । मान्छेहरूको स्वार्थी प्रवृत्ति फस्टाउँदै गएको छ तर चराहरूको देशमा अनौठो एकता छ । मानिसको जस्तो स्वार्थीपन उनीहरूमा छैन

तसर्थ चराहरूबाट नै शान्ति, मेलमिलाप, छलफल, अनुशासनजस्ता पाठ सिकेर मानवमा मानवीय गुणको विकास गर्न जरुरी भएको कुरा यहाँ कविले व्यक्त गरेका छन् । कवितामा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा विषयवस्तु र शीर्षकबिच तालमेल मिलाइएको देखिन्छ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको आठौँ कविताको शीर्षक *स्पाइनल सबैले जान्नु पर्ने कुरा* रहेको छ । स्पाइनल इन्जुरीका कारण आफ्नो जीवन सदाका लागि अपाङ्ग भएको कुरा यस कवितामा कविले दर्शाएका छन् । साथै कविले स्पाइनल हुने कारण पनि देखाएका छन् । हाम्रो शरीरभित्रका नशाहरूको सम्बन्ध मेरुदण्ड हुँदै मष्तिष्कमसम्म पुगेको हुन्छ । तर कुनै कारणवश मेरुदण्डको नशा टुट्न गयो भने स्पाइनल (पक्षघात) हुनसक्छ । पक्षघातका कारण शरीरको कुनै न कुनै भाग शिथिल भई नचल्ने स्थितिमा पुग्दछन् भन्दै मेरुदण्डमा चोट लाग्ने बित्तिकै तुरुन्त उपचार गरिहाल्नु पर्दछ भन्ने सन्देश कविले दिएका छन् । मानिसको जीवनमा यस्ता घटना जुनसुकै बेला हुन सक्छन् भन्ने कुरालाई कविले यसरी कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

समय, प्रकृति, मृत्यु
छैन कसै अधीनमा ।
लेखेको कसलाई के ?
को जान्दछ, सुदीनमा ॥

-*स्पाइनल सबैले जान्नु पर्ने कुरा,* पृ. १३ ।

कस्तो भयो नेपाल कविता **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहको नवौँ कविता हो । प्रश्नार्थक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा आजका मानिसमा नैतिकता तथा आदर्शका भावनाहरू पाइँदैनन् बरु बदलामा भ्रष्टाचार, कोलाहल, चित्कारमात्र पाइन्छ भन्ने कटु यथार्थलाई कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । शान्तिक्षेत्र भनेर चिनिने नेपाल आज क्रान्तिको चक्रव्यूहमा परेको छ । दिनहुँ गोली, बारुद, युद्धका त्रासदीपूर्ण घटनाहरू सुन्नु परेको छ । जनक, बुद्ध र व्यासका उपदेशहरू केवल भाषणमा सीमित भएको अवस्था छ भन्दै कविले सम्पूर्ण नेपाली दाजुभाइलाई हत्या, हिंसा बन्द गरी नेपाल आमालाई हसाउँन कम्मर कसौँ भन्ने सन्देश यस कवितामार्फत् प्रस्तुत गरेका छन् । तत्सम शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको यस कविताको भावपक्षसँग शीर्षकको सान्निध्यता रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको दशौँ कविताको शीर्षक *अब देशले खोजको मान्छे* रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा यस कविताको शीर्षक राखिएको छ । कविले यस कवितामा मानिसका विभिन्न रूपहरूको

चित्रण गरेका छन् । आजका मान्छेहरू दायाँ-बायाँ नहेरी मौका पर्दा कमाऊँ खाऊँ भन्ने मनसायका छन् । नेताहरूले निमुखा जनताहरूलाई ठूलो आशा देखाउँछन् तर पदमा पुगेपछि आफ्नो कर्तव्य बिर्सन्छन् । कताबाट कमाइ बढी आउँछ भन्ने पट्टि ध्यान दिँदा गाउँ, बस्तीतिर उनीहरूको ध्यान पुग्दैन । चिल्ला गाडी र ठूला महल भइसकेपछि आफ्ना छोराछोरीलाई पनि ठूलै बनाउँ भन्ने उनीहरूको चाह हुन्छ । योग्यता नै नभएका आफन्तहरूलाई नातावाद, कृपावाद राख्दै पदमा घुसाउँछन् । अन्ततः तिनीहरू नै भ्रष्टाचारी, घुसखोर भएर निस्किन्छन् । जसले गर्दा अहिलेसम्म देशको गरिबी घटेको छैन । अर्थतन्त्र बलियो भएको छैन, प्रजातन्त्र नेतामुखी भएको छ, योग्यतावाला व्यक्ति बेरोजगार भएका छन्, असक्षम व्यक्तिहरू देश सुधार्ने निहुँमा आफ्नै स्वार्थपूर्ति गर्न तल्लीन छन् भन्दै कविले अहिलेका राजनीतिज्ञहरूप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । तर अब चुप लागेर बस्ने बेला छैन, सत्तामोहमा आफ्नो विवेक गुमाएका शुष्क, जड हृदय भएका शासकहरूद्वारा नेपाली जनताहरू माथि गरिएको अन्याय र शोषण विरुद्ध आन्दोलनहरू चर्कनुपर्दछ । प्रत्येक व्यक्ति इमान्दार तथा कर्तव्यनिष्ठ भएर देशको संरक्षण र सम्बर्धनमा जुट्नुपर्छ अनिमात्र देशले खोजेको मान्छे भेट्न सक्छ र अन्याय, अत्याचारबाट देशले मुक्ति पाउँछ भन्ने सन्देशमूलक अभिव्यक्ति कविले यस कवितामार्फत दिएका छन् । भावसंयोजनका दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

मृत्यु चिरायु शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत एघारौँ कविता हो । प्रथम पुरुषात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा कविले देशमा लोकतन्त्र आएपछि मात्र आफ्नो मृत्यु भए हुन्थ्यो भन्ने चाह व्यक्त गरेका छन् । देशको अराजक स्थितिप्रति असन्तोष व्यक्त गर्दै देशमा शान्तिको वातावरण छाउन अझै एक शताब्दी लाग्ने अभिव्यक्तिलाई *मृत्यु चिरायु* शीर्षकमा समेटेर शीर्षकसँग भावपक्षको तालमेल मिलाएका छन् ।

अतीतको पाना पल्टाउँदा शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहको बाह्रौँ कविता हो । कवितामा कविले आफ्नो जन्मभूमिप्रतिको अमर प्रेम व्यक्त गरेका छन् । कविले देशको वर्तमान अवस्थालाई कवितामा निकै मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् । अतीतका दिनहरूको स्मरण गर्दा एकैछिन भए पनि रमाइला खुसीका पलहरूसँगै आनन्दको सागरमा डुबुल्की मारेको कविको अनुभूति यहाँ व्यक्त भएको छ । गोडाले हिँडेर धेरै टाढासम्म पुगेको, खेतका कान्लाहरू खनेको, काली रहमा पौडी खेलेको, वनभोज गएको आदि विगतका दृश्यहरू कविले एक-एक सम्झन पुगेका छन् तर अहिले शारीरिक अशक्तताका कारण पैतालाले विश्राम लिँदा दौँतरीहरू भेट्न नपाएको, बस्ती

टाढिएकोले ती दृश्य हेर्न नपाइकन स्मृति कन्दरामा मात्र सीमित रहेको कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् । आफू लाचार भएर आफ्नो जन्मस्थल र कर्मस्थल जान नपाए पनि त्यहाँका वस्तुहरूले आफूलाई बोलाएको कुरा अभिव्यक्त गर्दछन् । प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुमा रचिएको यस कविताको भाव अनुसार शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको तेह्रौं कविताको शीर्षक *शुभकामना नयाँ वर्षलाई* भन्ने रहेको छ । यस कवितामा कविले विद्यमान हत्या, हिंसा, सन्त्रास, अलाप, विलाप, रोदन, तोडफोड आदिबाट आक्रान्त भएको देशको मुहार फेर्न अबको नयाँ वर्षले विकास र परिवर्तनवाहक बनेर आउनु पर्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । आउने नयाँ वर्षले विकृति, विसङ्गति, हत्या, हिंसाको अन्त्य गर्न सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गरेका छन् । नयाँ वर्षको अवसरमा सम्पूर्ण नेपालीले एक आपसमा मैत्रीभाव साट्ने, अभिलाषा जगाउनु पर्ने र एकताको भावना फैलाउनु पर्ने सन्देश पनि अभिव्यक्त गरिएको यस कवितामा शीर्षक र कथ्यवस्तुको सम्बन्धलाई यसरी तादात्म्य गरेका छन् :-

विगतका हिंसा, द्वन्द्व, आतङ्क
बाढीपहिरो, भोकमरी, अभाव
आगजनी, तोडफोड, भय, सन्त्रास
अलाप, विलाप, रोदनलाई
टाढै विदाइका हात हल्लाएर
आऊ नयाँ वर्ष शुभकामना तिमीलाई !

-*शुभकामना नयाँ वर्षलाई*, पृ. २४ ।

यस कवितासङ्ग्रहको चौधौं कविताको शीर्षक *ती स्मरणका पल* रहेको छ । कविले यस कवितामा आफू एकान्तमा हुँदा प्रियसीको सम्झना आएको कुरालाई व्यक्त गरेका छन् । प्रियसीसँग बिताएका क्षण सम्झँदै उनैको महिमा गाएका छन् । आफ्नी प्रियसीको मीठो मुस्कान, मधुर बोली, सफा हृदय, सेवाभाव, लज्जापन, मेधावी प्रतिभा आदि जस्ता बानीलाई कसैसँग दाँज्न नमिल्ने कुरा कविले उल्लेख गरेका छन् । वर्तमान समयमा आफ्नी प्रियसी आफूबाट टाढा रहे पनि उनको प्रतिभा र महिमा सदा ज्योतिझैं फैलिरहोस् भनी कविले प्रियसीप्रति शुभभाव व्यक्त गरेका छन् । वाक्यात्मक स्वरूपमा रहेको यस कविताको शीर्षकको भाव पक्षसँग सान्निध्यता रहेको देखिन्छ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको पन्ध्रौँ कविताको शीर्षक *फर्की आऊ नेपाली* रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा कविताको शीर्षक रहेको छ । नेपालमा बढ्दै गएको वेरोजगारी समस्याले आक्रान्त युवाहरू वर्तमान समयमा विदेशतिर पलायन हुन थालेका छन् । युवाहरू विदेसिँदा राष्ट्रले खोजेको ज्ञान तथा सीप अर्काको देशमा गएको छ । आफ्नो राष्ट्रमा विकास हुन सकेको छैन । गरिबलाई कहीँ गए पनि सुख प्राप्त हुँदैन । सुख खोज्न विदेसिँदै पराधीन जीवन बाँच्दा सुख होइन दुःख मात्र मिल्दछ । स्वाधीन भएर रुखासुखा खाँदाको जस्तो आनन्द अन्यत्र हुन सक्दैन त्यसैले अर्काको देशमा गएर घुर्की, धम्की खानुभन्दा आफ्नै देशमा श्रम, सीप पोखेर यही देशलाई हराभरा बनाउनु पर्छ भन्ने सन्देश कविले यहाँ दिएका छन् । विदेसिएका युवाहरूलाई आफ्नै जन्मभूमिमा रमाउन कविले यसरी आह्वान गरेका छन् :-

यही माटोमा सुन फल्छ रोप्न, टिप्न जाने
पराइको घुर्की, धम्की सधैं कति खाने ?
यो राष्ट्रले खोजेको छ युवा ज्ञान, सीप
महायज्ञ सुरु गरौँ बाली लाखौं दीप ॥

— *फर्की आऊ नेपाली,* पृ. २७ ।

नयाँ नेपाल बनाउन पाठ सिकौँ शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहको सोह्रौं कविताको क्रममा रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा कविताको शीर्षक रहेको देखिन्छ । नयाँ नेपाल, समृद्ध नेपाल बनाउन सम्पूर्ण व्यक्तिहरूमा एकता हुनुपर्ने हो तर फोस्रा तर्क दिएर खोक्रो भाषण गर्ने नेताहरूले नयाँ नेपाल बनाउने कुरा कुरामै सीमित राखेका छन् । यस कवितामा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा कविले नेताहरूलाई नयाँ नेपाल बनाउँदा नेपालको नक्सा नै अर्कै बन्ने पो हो की भन्दै व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । राष्ट्र निर्माणको अभिभारा बोकेका नेताहरूमा रहेको अदूरदर्शीताप्रति कवि यसरी व्यङ्ग्य गर्दछन् :-

नयाँ नेपाल बन्छ भन्छन्
अर्कै नक्सा कोर्ने हो कि ?
पूर्वमा छ सगरमाथा

पश्चिममा पो सर्ने हो कि ?

— *नयाँ नेपाल बनाउन पाठ सिकौँ,* पृ. २८ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको सत्रौं कविताको शीर्षक *नारी तिमी* रहेको छ । गद्य शैलीमा लेखिएको यस कविताको शीर्षक वाक्यांशको ढाँचामा रहेको छ । कवितामा नारीबिनाको घर मसानजस्तो हुन्छ, नारी सृष्टिकर्ता हुन्, जननी हुन् तर पुरुष प्रधान हाम्रो समाजमा आधा आकाश ढाक्ने नारीहरू दमन, शोषण, बलात्कार तथा हत्याको सिकार भएका छन् भन्ने कटु यथार्थलाई कविले यसमा अभिव्यक्त गरेका छन् । स्वदेश तथा विदेशमा नारी अस्मिताको किनबेच भइरहेको छ । पुरुषहरू पाखण्डी बनेर नारीमाथिको शोषण, दमनमा आफ्नो पुरुषार्थ देखाउँछन् । घात, प्रतिघात र प्रहारले छाती छिया-छिया भएका नारीहरूको उद्धारका लागि खोलिएका उद्धार केन्द्रहरू पनि सहरोन्मुख देखिन्छन् । ग्रामीण कुना, कन्दरामा रहेका नारी आत्माहरू चित्कार, छटपटी र आत्महत्याको इतिहास बन्न पुगेका छन् भन्दै नारीमाथि हुने हिंसाहरू तीव्र गतिमा भइरहेको यथार्थलाई कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । भावसंयोजनका दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको अठारौँ कविताको शीर्षक *तिमीलाई छाडेर जाँदैछु* रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा कविले आफ्नो जन्मस्थान छाड्दाको मार्मिक पीडालाई अभिव्यक्त गरेका छन् । जीवन भोगाइको क्रममा अकल्पनीय घटनाको कारण कविले लमजुङ जिल्ला छाडेर चितवन जानु परेको र शायद जन्मस्थान फर्कने सम्भावना नरहेको निराशाजनक स्थितिलाई भाव र शीर्षकको उचित संयोजन मिलाएर कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

भूतका बस्तीहरू कविता यस कवितासङ्ग्रहको उन्नाइसौँ क्रममा रहेको छ । वाक्यांशको ढाँचामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा कविले व्यङ्ग्यात्मक रूपमा देशका भ्रष्टाचारी, नेता, हाकिम तथा मन्त्रीहरूलाई भूतको संज्ञा दिएका छन् । यी भूतहरूले गाउँ, समाज, जिल्ला, राष्ट्रलाई सताएका छन् । ठूला राष्ट्रिय भूतहरू (हाकिम, मन्त्री) भूतकेन्द्र (राजधानी) मै बसेर भ्रष्टाचार गरेका छन् भने डुलुवा भूत (नेता)हरू गाउँ-गाउँमा पुगेर गरिब जनताहरूलाई विभिन्न प्रलोभन देखाएर छल गरिरहेका छन् । तसर्थ यस्ता सबैखाले भूतहरूलाई लखेट्न सबै जनता एकजुट भएर भूत धपाऊँ

राष्ट्रिय अभियान चलाउनु पर्दछ, अनिमात्र देशले मुक्ति पाउँछ भन्ने सन्देश कविले दिएका छन् । व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा रचिएको यस कविताको भाव र शीर्षकबिच उचित तालमेल रहेको देखिन्छ ।

कस्तो शहरी सभ्यता आयो शीर्षकको कविता **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहको बिसौँ स्थानमा रहेको छ । प्रश्नात्मक वाक्य संरचनामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा सहरी क्षेत्रको तडकभडकलाई व्यङ्ग्यात्मक शैलीद्वारा प्रस्तुत गरेका छन् । सहरिया भनाउँदाहरू गाउँलेलाई 'पाखे' भन्दै होच्याउँछन् । सहरिया रवाफ र फेसनले चरमचुली चुमिसक्यो । विदेशी नक्कलले विकृति भित्र्याएको छ, अनावश्यक खर्च बढेको छ, स्याम्फु-मेहन्दीले कपाल रङ्गिएका छन्, तीनफिटे मान्छेले एकफिट अग्ला चप्पल लगाएका छन्, लिपिस्टिक-पाउडरले ओठमुख सजाएका छन्, बिग्रिएको अनुहार सपार्न युवतीहरू ब्यूटीपार्लर धाएका छन्, केटीहरू छोटा पाइन्ट लगाउने, केटाहरूले कपाल बाट्ने गरेका छन्, दुई पैसाको कमाइ नभए तापनि ठूला गफ छाँटेका छन्, समय व्यर्थमा खेर फालिएको छ भन्दै आधुनिक युवा-युवतीप्रति कविले निकै मजाले व्यङ्ग्यको झटारो हानेका छन् । यसरी कविले यस कवितामा सहरमा भित्रिएका विकृतिले नेपाली संस्कृति डुब्दै गएको, मौलिकता हराएको र नेपालीको इज्जतै नरहेको कुराप्रति दुःख व्यक्त गरेका छन् ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको एक्काइसौँ कविताको शीर्षक *ह्विलचियर मेरो साथी* रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा शीर्षक राखिएको यो कविता कविले वि.सं. २०६४ मंसिर २० गते राष्ट्रिय अपाङ्ग दिवसको अवसरमा रचना गरेका हुन् । यस कवितामा कविले कहिल्यै कल्पनामा पनि नसोचेको ह्विलचियर आफ्नो प्यारो साथी भएको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । बाल्यकालीन अवस्थादेखि पैतालिस वर्षसम्मको समयावधिमा आफ्ना अनगिन्ती साथी भएपनि नियतिको जाँतोमा पिँधिएर आफ्ना दुवै गोडाको चाल गुमाएपछि आज ह्विलचियरमा आश्रित बन्नुपरेको कुरा कवितामा कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । कविले आफूभित्रको पीडा र वेदनालाई पोख्दै आफूलाई हेर्ने अरुको दृष्टिकोण फरक-फरक रहेको यथार्थलाई यसरी अभिव्यक्त गर्दछन् -

ह्विलचियरमा गुड्दै हिँडेको देख्दा
देख्नेलाई त अनौठो लाग्दो हो ।
कसैमा करुणा र सहानुभूति
कसैमा त तिरस्कार जाग्दो हो ।

— *ह्विलचियर मेरो साथी*, पृ. ३८ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको बाइसौँ कविताको शीर्षक *समयले जन्माएको कविता* रहेको छ । यस कवितामा लामो समयसम्म देशमा जनयुद्ध भएर केही शान्त भएपनि कहिले मधेस आन्दोलन, कहिले बन्द, कहिले हड्ताल आदि गतिविधिहरूले देशलाई आक्रान्त पारिरहेका छन् । व्यक्तिगत स्वार्थ सिद्धीका लागि नेपालमा विदेशी शक्तिको परिचालन भएको देखिन्छ । जनताका कुराहरूको सुनुवाइ नहुँदा बेलाबेलामा आन्दोलनहरू चर्किन्छन् । सरकार वार्ताको टेबलमा बसेपनि विना निष्कर्ष वार्ता टुङ्गिन्छ भन्ने भावलाई कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । 'भाइ फुटे, गँवार लुटे' भनेझैं नेपाली दाजुभाइ नै एकजुट नहुँदा देशको विकास हुन नसकेको तीतो यथार्थलाई अभिव्यक्त गर्दै विकासका थुँगाहरू सजाएर नयाँ नेपालको निर्माण गर्न कविले सबैलाई एकजुट हुन आग्रह गरेका छन् । गद्यशैलीमा लेखिएको यस कवितामा कविले तत्सम, तद्भव शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् ।

राष्ट्र निर्माणको कस्तो नीति ? शीर्षकको कविता **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहको तेइसौँ कविताकृति हो । प्रश्नार्थक वाक्यसंरचनामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा आजको समयमा विविध क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूलाई अभिव्यक्त गरेका छन् । गरिब जनताका छोराछोरीहरूले मिहिनेत गरेर पढी सक्षम भए तापनि ठूलाठूला ओहोदामा नातावाद, कृपावादका कारण असक्षमले नै अवसर पाउँछन् । पढेको प्रमाण-पत्रभन्दा चोरेको प्रमाण-पत्रले जागिर खानेहरूको बोलवाला नेपालमा बढ्दै गएको छ । विदेशबाट विभिन्न शीर्षकमा आएको सहयोग पनि केही अंशमात्र सम्बन्धित क्षेत्रमा खर्चिने र बाँकी रकमले भ्रष्टाचारी मोटाएका छन्, नैतिकता हराएको छ । यसरी आफ्नो नैतिकता बेचेर बाँच्ने पद्धति ननासिएसम्म सच्चा राष्ट्र निर्माण हुन सक्दैन, तसर्थ कविले सबैलाई आफ्नो नैतिकता, दायित्व र कर्तव्य सम्झेर राष्ट्रको हित हुने काम गर्न, स्वार्थ त्यागेर इमान्दार र कर्तव्यनिष्ठ बन्न यस कवितामार्फत् आह्वान गरेका छन् । कविताको भाव र शीर्षकको सुन्दर संयोजन रहेको देखिन्छ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको चौविसौँ कविताको शीर्षक *अपाङ्गहरूको वेदना* रहेको छ । दुर्घटनापश्चात् चार महिना अस्पतालमा बस्दाको अवधिमा वि.सं. २०६२ साउन ३० गते काठमाडौँको स्पाइनल इन्जरी पुनर्स्थापना केन्द्र शय्या नं. १० मा बसेर कविले यस कविताको रचना गरेका हुन् । स्पाइनलका कारण धेरै व्यक्तिहरू अपाङ्ग बन्नु परेको वेदनालाई यस कवितामा कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । अपाङ्ग भएपछि घर, परिवार, इष्टमित्र, साथीभाइ खिन्न हुनु स्वभाविकै हो । यस्तो अवस्थामा अपशोच र सहानुभूति व्यक्त गर्नुभन्दा उनीहरूलाई जीवन जिउने अवसर प्रदान गर्नु

पर्दछ । अवसर पाएमा अपाङ्गले पनि आफ्नो योग्यता र सीपको उपयोग गर्न सक्दछन्, तसर्थ अपाङ्गहरूमाथि सेवाभाव राखी सहयोग गर्न कविले सबैलाई आह्वान गरेका छन् । पद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा भाव र शीर्षकबिच उचित तालमेल मिलाइएको छ ।

मेरो जन्मस्थल छोटो चिनारी शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहको पच्चिसौँ क्रममा रहेको छ । वाक्यांश ढाँचामा कविताको शीर्षक रहेको छ । कवितामा कविले आफ्नो जन्मस्थल लमजुङको समीभन्ज्याङ रहेको बताएका छन् । समीभन्ज्याङको पहिलाको नाम पुरानु हटिया थियो, त्यसपछि मौजात रम्घा र पछिमात्र समीभन्ज्याङ रहन गएको हो भन्दै त्यहाँका रिस्तीफाँट, माहेन्द्री खोला, समीका रुखहरू, भीर, पाखा, बेंसी, भञ्ज्याङहरूको प्राकृतिक सौन्दर्यबाट आफू मुग्ध भएको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । प्राकृतिक सुन्दरताले सजिएको आफ्नो जन्मस्थलको स्मृति आफ्नो अन्तःस्थलमा अमीट रहेको र आफू जहाँ रहे पनि आफ्नो जन्मस्थललाई कहिल्यै नबिर्सने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । भाव संयोजनका दृष्टिले कविताको शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको छब्बिसौँ कविताको शीर्षक *न मैले तिमीलाई, न तिमी मलाई* रहेको छ । कवितामा आफ्नी प्रियसीबाट टाढा हुँदाको दुःखलाई प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नी प्रियसी रिसाएको बेला जति नै कोसिस गर्दा पनि फकाउन नसकेको र दुवैले एक अर्कालाई कुरा बुझाउन नसकेको सन्दर्भ यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । प्रियसीबाट टाढा भएपनि उनको सम्झना मनमा रहिरहेको भावलाई आत्मपरक ढङ्गमा अभिव्यक्त गरी मूर्तरूप दिएको यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको सत्ताइसौँ कविताको शीर्षक *हेप्न नहुने चार खतरा कुरा* रहेको छ । मानिसले थोरै विचार नपुऱ्याउँदा धेरै हानी हुनसक्छ । आगो, पानी, बाघ, राजालाई कहिल्यै हेप्नु हुँदैन । मानिसलाई जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त आगोको आवश्यकता पर्दछ तर कहिलेकाहीँ सानो झिल्कोबाट जन्मिएर ठूलो ज्वालाका रूपमा आगोले घरबस्नी नै जलाइदिन्छ । तसर्थ सलाई, लाइटर प्रयोग गरी आगो बाल्दा धेरै होस पुऱ्याउनु पर्दछ भन्ने सन्देश यस कवितामा दिएका छन् । त्यस्तै दैनिक जीवनयापनका लागि पानी मानिसको आधारभूत तत्त्व हो । पृथ्वीका सम्पूर्ण प्राणीलाई चाहिने पानी कहिलेकाहीँ बाढीको रूपमा आएर ठूलो धनजनको क्षती पुऱ्याइदिन्छ, तसर्थ बाढी आएको बेलामा वा खोला, नदी, इनार आदि ठाउँमा विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ भनी हेप्न नहुने कुराहरू मध्ये पानी पनि एक हो भन्ने चर्चा कविले गरेका छन् । कवितामा बाघलाई पनि हेप्न

नहुने कुरा कविले चर्चा गरेका छन् । आफूलाई जङ्गलको राजा सम्झने बाघ रिसाहा, मूर्ख र घमण्डी हुन्छ । अरुको रगत चुसेर आफ्नो जीवन धान्ने बाघले आफ्नो पञ्जामा आएका जुनसुकै प्राणीहरूलाई पनि सिकार बनाउँछ, तसर्थ बाघसँग सधैं सतर्क रहनुपर्छ भन्ने कविको विचार यहाँ व्यक्त भएको छ । अन्तमा कविले राजालाई पनि हेप्न नहुने कुरा अन्तर्गत कवितामा चर्चा गरेका छन् । राजाले सिङ्गो राष्ट्र र जनता सबैलाई आफ्नो मुठी ठानेका हुन्छन् । जनताको मालिक कहलिएका राजाले मौका परे पूरै सत्ता तान्न पनि बेर लाउँदैनन् भन्दै राजासँग प्रजाहरू सधैं सर्तक रहनुपर्छ भन्ने सन्देश कविले यहाँ प्रदान गरेका छन् । कवितामा उल्लेखित आगो, पानी, बाघ, राजा आदिलाई क्रुरताको प्रतिकका रूपमा यहाँ देखाइएको छ । कविताको भाषा सरल र सुबोध रहनुका साथै प्रतीकात्मक रहेको तथा भावअनुसार शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको अठ्ठाइसौँ कविताको शीर्षक *दसैं सुखद् थिएन* रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा शीर्षक रहेको यस कवितामा कविले वि.सं. २०६२ सालको दसैंको नरमाइलो भोगाइलाई प्रस्तुत गरेका छन् । सोही सालको वैशाखमा बार्दलीबाट आँगनमा पछारिएर आफू अपाङ्ग बन्नु परेकोले सधैंझैं दसैं आएपनि यसपालीको दसैको बेलामा आफू लगायत परिवारमा कसैको अनुहारमा उमङ्ग नछाएको यथार्थलाई कवितामा वर्णन गरेका छन् । दुर्घटनापश्चात् लमजुङबाट चितवनमा बसाइ सरिएको नौलो घरमा त्यस वर्ष जमरा नमौलाएको, दुर्गाबली नथापिएको, पीङ नमच्चिएको र टीका लगाउन नपाएकोमा सबैको आँखा रसाएको नमीठो यथार्थलाई यस कवितामार्फत् कविले निकै मार्मिक तरिकाले यसरी प्रस्तुत गरेका छन्-

शुक्लपक्षको पूर्ण चन्द्र पनि
धूमिल अँध्यारो जस्तो लाग्यो ।
नवमीको कालरात्रि पनि
साँच्चै अँध्यारो बनेर आयो ।

-*दसैं सुखद् थिएन,* पृ. ५२ ।

केही उखान कविता शीर्षकको कविता यस कृतिको उनन्तीसौँ क्रममा रहेको छ । वाक्यांश ढाँचामा शीर्षक रहेको यस कविताको धेरै जसो श्लोकका तेस्रो र चौथो पङ्तिमा मानवीय मूल्य र मान्यता घट्दै गएको प्रति अभिलक्षित गरी देशको बिग्रदो अवस्थाप्रति सरकारले कुनै चासो

नदिएकोमा कविले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । दिनप्रति दिन बढ्दै गएका होडबाजी, घुसखोरी, भ्रष्टाचार आदिसँग उखानलाई जोड्दै कविले नेपालको सजीव चित्र यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

लोकतन्त्र ऐले आयो
सधैं बन्द र जाम छ ।
घर नाङ्गो भुँडी भोको
लोकतन्त्र के काम छ ॥

-*केही उखान कविता,* पृ. ५५ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको तिसौँ कविताको शीर्षक *रुख बोल्छ* रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा कविले रुखलाई मानवीकरण गरी सम्बोधनात्मक शैलीमा आफ्नो कवित्व चिन्तन अभिव्यक्त गरेका छन् । वनजङ्गलको महत्त्व दर्शाउँदै प्रस्तुत कवितामा कविले कलिला रुखहरू काटेर जङ्गल नै रित्तो बनाउने मानिसहरूका स्वार्थी प्रवृत्तिप्रति घृणा र आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । रुखले शीतल छहारी, स्वच्छ प्राणवायु, घाँस, दाउरा दिनुका साथै सुख्खा खडेरी धपाएर र स्वच्छ वातावरण दिएर प्राणीहरूको सेवा गरिरहेछ तसर्थ हामी मानवले रुखको महत्त्व बुझ्नुपर्छ । वनजङ्गल संरक्षणको नारा लगाउँदै दण्ड र पुरस्कारको नीति अपनाउनु पर्दछ भन्दै वन संरक्षण गर्न कविले सबैलाई कवितामार्फत् आह्वान गरेका छन् । तत्सम शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको यस कविताको शीर्षक र कथ्यवस्तुबिच उचित तालमेल मिलेको देखिन्छ ।

मनका घाउहरू कवितासङ्ग्रहको अन्तिम वा एकतिसौँ कविताको शीर्षक *देशमा शान्ति छाए हुन्थ्यो* भन्ने रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा शीर्षक रहेको यस कवितामा कविले हिजोको दिनमा जे जस्तो भएपनि अबको नयाँ नेपालमा युद्ध, हिंसा, हत्या भन्ने शब्द नै मेटिएर देशमा शान्ति छाओस् भन्ने शुभभाव प्रकट गरेका छन् । स्वतन्त्रता र समानता मान्छेका जन्मसिद्ध अधिकार हुन । गाँस, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार आजका आधारभूत आवश्यकता हुन् । यिनको उपभोग सबैका लागि खुला हुनुपर्छ । बाँच्न पाउने अधिकारमा कसैको हस्तक्षेप हुनु हुँदैन भन्ने भाव व्यक्त गर्दै कवितामा कविले अबको नयाँ नेपालमा अन्याय, भ्रष्टाचार, शोषण र कुप्रथाको अन्त्य होस् र देशमा सबैले शान्तिको सास फेर्न सकून् भन्ने इच्छालाई आत्मपरक ढङ्गमा अभिव्यक्त गरेका छन् । कविताको भाव र शीर्षकको सुन्दर संयोजन कविले यसरी गरेका छन् -

झरी बादल सकिएर

छिट्टै घाम लागे हुन्थ्यो ।
नेपाली मन आत्तिसक्यो
शान्ति देख्न पाए हुन्थ्यो ।

— *देशमा शान्ति छाए हुन्थ्यो,* पृ. ५८ ।

यसरी **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामा कविले जीवन-जगत्‌बाट प्राप्त विभिन्न अनुभवजन्य ज्ञानलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । कृतिको नाम अनुसारका शीर्षकहरू सार्थक बन्न पुगेका छन् ।

४.४.२ संरचना

विभिन्न अवयव वा घटकहरूको पारस्परिक सम्बन्धद्वारा निर्मित वस्तु वा कृतिको पूर्ण जीवन्त र स्वनिष्ठ अस्तित्त्व (सत्ता) नै संरचना हो ।[९७] संरचना भनेको कृतिको बनोट एवम् बुनोट हो । कृतिको समग्र आयाम वा आकार प्रकारमा एवम् समग्रमा कृतिभित्रका उपकरणहरूको समष्टिगत स्वरूप नै संरचना हो ।[९८] संरचनाका बाह्य र आन्तरिक गरी दुई पाटा हुन्छन् । बाह्य संरचनामा बाहिरी स्वरूपलाई हेरिन्छ भने आन्तरिक संरचनामा आन्तरिक स्वरूपलाई । बाह्य संरचनाका दृष्टिले हेर्दा **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रह वि.सं. २०६४ सालमा नर्मदा अधिकारीको प्रकाशकत्वमा लमजुङ छापाखाना, सहिदचोक, नारायणगढबाट ५०१ प्रति प्रकाशन भएको हो । कृतिको अग्र भागको आवरण पृष्ठमा नीलो, सेतो र रातो रङ्गको प्रयोग गरी नेपालभित्रका मानिसहरूको मुटु चर्किएको प्रतीकात्मक अर्थ अभिव्यक्त हुने गरी रेखाचित्र कोरिएको छ र सूर्य उदयको चित्र राखी शान्ति, सद्भाव र समुन्नतिको आशावादी स्वर अभिव्यक्त गरिएको छ । आवरण पृष्ठको सिरानमा कृतिको शीर्षक **मनका घाउहरू** लेखिएको छ भने पश्चावरणमा लेखकको श्यामश्वेत फोटो तथा पार्श्वमा ह्वीलचियरमा बसेको फोटोसहित सङ्क्षिप्त परिचय र आबद्ध संस्थाको परिचय दिइएको छ । कृतिको अग्रभागमा लेखकले आफ्ना स्व. पितामाताको स्मृतिमा पद्यशैलीमा भाव समर्पण व्यक्त गरेका छन् । त्यसपछि क्रमशः नर्मदा अधिकारीको प्रकाशकको कलमबाट शीर्षकको भूमिका लेख, लेखक स्वयम्कै मेरो भनाइ शीर्षकको लेख, गोविन्दराज विनोदीको *हार्दिक शुभेच्छा* शीर्षकको भूमिका लगायत

---

९७ vu]Gb|k|;fb n'FO6]n, **sljtfsf] ;+/rgfTds ljZn]if0f,** -sf7df8f}F M ljBfyL{ k':ts e08f/, @)^@_, k[= $* .
९८ Affa'/fd cfrfo{, **k'/fgf slj / sljtf,** -nlntk'/M ;femf k|sfzg, t];|f] ;+:s= @)#%_, k[= ## .

लमजुङ निर्वाचन क्षेत्र नं. १ र २ का सांसदद्वय हरिभक्त अधिकारी र रामबहादुर गुरुङको *शुभकामनाका दुई शब्द* शीर्षकको भूमिका, लेख, साहित्यकार एवम् समाजसेवी पुष्पलता आचार्यको *शुभेच्छाका शब्द गुच्छाहरू* शीर्षकको भूमिका लेख तथा अन्तमा विभिन्न संघ-संस्थाका प्रतिनिधिहरूको *हाम्रो शुभकामनाका दुई शब्द* शीर्षकको भूमिका लेख र विषयसूची राखिएको छ । एकतीसओटा विभिन्न लय र विषयका कविताहरू सङ्गृहीत यस कृतिमा गद्य कविता तेइसओटा, शास्त्रीय छन्द अनुष्टुपको संरचनामा सातओटा तथा एउटा शार्दूलबिक्रीडित छन्दको ढाँचामा रचिएको पद्य कविता रहेका देखिन्छन् ।[९९] जम्मा ५९ पृष्ठसम्म फैलिएको यस कृतिभित्रका कविताहरूमा एक शब्दको पङ्तिदेखि आठ शब्दको पङ्तिसम्म रहेका छन् ।

आन्तरिक संरचनाका दृष्टिले हेर्दा यस सङ्ग्रहभित्र कविले आफ्ना बिलौना, सहिदप्रति श्रद्धा, मातापिताको महिमागान, प्रकृतिको सुन्दरता र उपयोगिताको चित्रण, राष्ट्रप्रतिको माया र कर्तव्यबोध, अपाङ्ग हुनुको आफ्नो नियतिप्रति व्यङ्ग्य, जन्मस्थलको माया, परिवर्तित समतामूलक समाजको चाहका साथै विकासको अपेक्षाजस्ता पक्षहरूलाई शीर्षकानुकूल संयोजन गरी लयात्मक रन्कोसँग अन्तर्भाव प्रकट गरेका छन् । सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा बाह्य र आन्तरिक संरचनाका दृष्टिले कृति सबल नै देखिन्छ ।

४.४.३ केन्द्रीय भाव

कवितामा भाव हुनु नितान्त आवश्यक हुन्छ । भावबिना कविता रसविहीन सुन्तलाजस्तै हुन्छ । त्यसैले भावलाई कविताको रस अथवा आत्मा भनिएको हो । स्रष्टाको अन्तर्मनमा सुषुप्त अवस्थामा रहेका भावहरूलाई कल्पनाको माध्यमबाट उद्दीप्त गराइ जब सूक्ष्म रूपमा रहेका अनुभूतिहरूले अभिव्यक्तिको ढोका घच्घच्याउने गर्छन्, तब काव्यात्मक भाषाको माध्यमबाट कविताको रूपमा बाहिर प्रकट हुन पुग्दछन् ।[१००] यस कवितासङ्ग्रहमा मूलतः वर्तमान परिस्थितिमा दिन-प्रतिदिन जन्मिएका राष्ट्रले थेग्नै नसक्ने समस्याहरूले देशमा राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रमा ठूलो प्रभाव परेको छ भन्ने धारणालाई केन्द्रीयकथ्य बनाइएको छ । आज घर, परिवार, समाज र सिङ्गो राष्ट्र नै घाइते भएकोले गरिब, शोषित, पीडित, निमुखा आदि सबैको मुटुमा चोट लागेको छ

---

९९ uf]ljGb/fh ljgf]bL, *xflb{s z'e]R5f*, **dgsf 3fpx¿**, /fds[i0f …tf/fÚ, -gf/fo0fu9M gd{bf clwsf/L, @)^$_, k[= ^, e"ldsf n]v .

१०० hgs hf]zL, **slj uf]ljGbaxfb'/ s'Fj/sf] hLjgL, JolQmTj / s[ltTjsf] cWoog**, ck|sflzt :gftsf]Q/ zf]wkq, -lrtjgM lq=lj= g]kfnL ljefu, jL/]Gb| ax'd'vL SofDk;, @)%(_, k[= #! .

भन्ने केन्द्रीय भाव व्यक्त गर्दै प्रत्येक राष्ट्रप्रेमीहरूमा जागृतिको चेतना जगाउँदै विद्यमान सामाजिक विकृति, विसङ्गतिहरूलाई हटाइ राष्ट्रहिततर्फ उन्मुख गराउनु नै यस कृतिको मूलभाव देखिन्छ ।

४.४.४ कथन पद्धति

कथन पद्धतिको शाब्दिक अर्थ हुन्छ अभिव्यक्त गर्ने तरिका वा व्यक्त गर्ने प्रणाली । ज्ञान-विज्ञानका क्षेत्रमा जस्तै कविता विधामा पनि कथन पद्धतिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । कविता मूलतः आत्मालाप वा मनोलाप गर्ने भाषिक कथनथलो हो तापनि त्यस मनोलाप वा मनोगुन्गुनले अभिव्यक्ति गर्ने श्रुतिरम्य कथन अपेक्षित हुन्छ ।[१०१] कविले आफै कथन गर्दछ भने त्यस्तो कथनलाई कवि-प्रौढोक्ति कथन भनिन्छ । यसमा कथयिताले आत्मपरक वा वस्तुपरक अभिव्यक्ति दर्शक वा श्रोतालाई सम्बोधन गरेर अभिव्यक्त गरेको हुन्छ । त्यस्तै कथयिताले कवितामा अर्के वक्तालाई उभ्याएर आफ्नो कथन वा अभिव्यक्तिलाई उसैको माध्यमबाट भन्न लगाउँछ भने त्यस्तो कथनपद्धतिलाई कविनिबद्ध वक्तृ प्रौढोक्ति कथन भनिन्छ । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरू मूलतः प्रथम पुरुषात्मक कथनपद्धतिको कविप्रौढोक्ति कथनमा कथित भएका छन् । छिटपुट रूपमा द्वितीय तथा तृतीय पुरुषात्मक कविनिबद्ध वक्तृ प्रौढोक्ति कथन पद्धतिमा समेत प्रयोग भएको यस कृतिमा मूलतः कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धतिलाई अङ्गालिएको छ । जस्तै :-

प्रणाम म गर्छु आमा
जुम्लाहात गरी गरी
महिमा अति ठूलो त्यो
सम्झन्छु म घरीघरी ।

— *मातापिताको महिमा,* पृ. ३ ।

४.४.५ भाषाशैली

कुनै पनि कुरा व्यक्त गर्नका लागि भाषाशैलीको आवश्यकता पर्दछ । मानवीय मनमा उदीप्त भावलाई अभिव्यक्त गर्ने कौशलता वा पद्धति नै भाषाशैली हो । कविताको भाषाशैली भन्नु जुन

१०१ bof/fd >]i7 / df]xg/fh zdf{, **g]kfnL ;flxTosf] ;ª\llfKt Oltxf;,** -nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)%%_, k[= @) .

अर्थको कथन कुनै कविताकृतिले गर्नु छ त्यसका निम्ति उपलब्ध भाषिक विकल्पमध्येबाट सबभन्दा बढी ललित र रागात्मक अनि व्यञ्जक र लयात्मक हुनसक्ने गरी वर्ण, शब्द/पद, पदावली, वाक्यखण्ड, वाक्य र अनुच्छेद विधानसमेत सिर्जित हुने कुरा हो ।[१०२] कवितामा भाव र यसै भावबाट उद्बुद्ध हुने अनुभूतिलाई सम्बहन गर्ने तत्त्व भाषा हो र यहि अनुभूतिलाई विशिष्ट तौरतरिका, विधि, पद्धति एवम् ढाँचा, ढर्रा र विशेष किसिमको प्रक्रिया अपनाउने तत्त्व नै शैली हो ।[१०३] कवितामा आउने भाषाशैलीले रागात्मक मधुरता, सुकुमारता आदिको सन्तुलित संयोजन पाउनु पर्छ । कवितामा भाषाशैली अभिधामूलक मात्र नभएर त्यसभन्दा पर लक्षणा र व्यञ्जनामूलक हुनु पर्दछ । भाषाशैलीका दृष्टिले रामकृष्ण ताराको **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा तत्सम्, तद्भव र झर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग यथेष्ट देखिन्छ । व्याकरणिक दृष्टिले केही शब्द र वाक्यहरू अशुद्ध भए तापनि अर्थ प्राधान्यताका दृष्टिले कविको पहिलो प्रयासलाई ठिकै मान्नुपर्ने देखिन्छ । शिल्पगत रूपमा काव्यात्मक शोभायमान पार्ने भाषाशैलीतर्फ लेखक सचेत हुन थालेको आभास मिल्छ । शैली जटील नभइ सरल र मध्यम खालको भएकाले कृति सर्वसाधारण पाठकका निमित्त बोधगम्य नै देखिन्छ । जस्तै :-

यही माटोमा सुन फल्छ भने रोप्न, टिप्न जाने,
पराइको घुर्की, धम्की सधैं कति खाने ?

— *फर्की आऊ नेपाली,* पृ. २७ ।

यसरी सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग **मनका घाउहरू** कृतिमा गरिएको पाइन्छ । शीर्षकीय शैली अलि लामाखालका रहेका देखिन्छन् । उपर्युक्त श्लोकमा विदेशीभन्दा स्वदेशी माटो नै प्यारो हुन्छ भन्ने सन्देश व्यक्त भएको भाषाशैलीको शिल्पगत प्रस्तुति भएकाले यसको शैली पनि राम्रै देखिन्छ ।

४.४.६. उद्देश्य

१०२ jf;'b]j lqkf7L / ;xof]uLx¿, **g]kfnL sljtf efu $,** k"j{jt\ k[= !(.
१०३ O{Zj/Lk|;fb u}/], **cfw'lgs g]kfnL v08sfJo / dxfsfJo,** -sf7df8f}FM Go' lx/f a'S; OG6/k|fOh]h, @)^)_, k[= @# .

कुनै पनि विषयवस्तुमा आधारित भावमय अनुभूति प्रधान कलात्मक व्यञ्जना, अभिव्यञ्जनात्मक प्रकटीकरण नै कविताको उद्देश्य वा जीवनदृष्टि हो ।[१०४] वाङ्मयको धर्तीमा कुनै पनि कृति पदार्पण भइसकेपछि त्यसले केही न केही जीवनदृष्टि त बोकेर आएको हुन्छ नै । यही मान्यतालाई शिरोधार्य गर्दै रामकृष्ण 'तारा'को **मनका घाउहरू** कृतिले पनि व्यक्ति, घर-परिवार, समाजदेखि राष्ट्र हुँदै अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देखिएका विकृति, विसङ्गतिहरू उजागर गरी तिनलाई निराकरण गर्दै सभ्य, आदर्श र अनुशासित समाज निर्माण गर्नु पर्ने कुरालाई औंल्याएको देखिन्छ ।

खासगरी निम्नवर्गका जनसमुदायको समस्याप्रति स्वरगुञ्जन, मायालुको माया नपाउँदाको चोट, अपाङ्गहरूको कारुणिक स्थिति, मानवतावादको उद्घाटन, अतीतमोह, भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापको अङ्कन, सहरी प्रदूषणको चिन्ता, नववर्षारम्भको शुभकाङ्क्षा लगायतका विषयका साथै तमाम विसङ्गतिहरू प्रस्तुत गर्दै तिनको निवारण गरी सुन्दर र सभ्य समाज बनाउन सबै लागि पर्नु पर्ने उद्देश्य राखिएको देखिन्छ ।

४.४.७ लयविधान

साहित्यका अन्य विधाबाट कवितालाई अलग्याउने तत्त्व नै लय हो । अर्थात् सङ्गीतमा आरोह-अवरोहको विशेषक्रम वा गाउने शैली नै लय हो ।[१०५] कवितामा आन्तरिक र बाह्य गरी दुई प्रकारको लय रहेको हुन्छ । आन्तरिक लयमा पङ्क्तिस्तरमा पाइने अनुप्रासिकता पङ्क्ति-पङ्क्तिबिच पाइने अन्त्यानुप्रासिकता अन्तः सङ्गीतको प्रस्फुरण आदि हुन्छ भने बाह्य लयमा गण र मात्राको मिलनद्वारा स्वतःस्फूर्त रूपमा आउने लयात्मकता पर्दछ । कवितामा बाह्य र आन्तरिक लय सशक्त रूपमा आउन सकेको खण्डमा असल कविता निर्माण हुन्छ । तसर्थ कविताकाव्यको महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा लय विधान रहेको छ । वास्तवमा लयले नै कविताको पहिचान गराउँदछ । कवितामा लयले लालित्यता सृजना गराउँदछ साथै श्रुतिमोहक समेत गराउँदछ साथै कवितालाई श्रुतिमोहक समेत बनाउँदछ । मानवीय जीवनका गतिको लयलाई कविताको लयले सबैभन्दा बढी समात्न, पक्रन र अभिव्यक्ति दिन सक्षम भएकोले नै प्राचीन कालदेखि आजसम्म कविताविधा लोकप्रिय र प्रभावपूण

१०४ vu]Gb|k|;fb n'FO6]n, **sljtfsf] ;+/rgfTds ljZn]if0f**, -sf7df8f}+ M ljBfyL{ k':ts e08f/, @)^@_, k[= @#% .
१०५ ;"o{laqmd 1jfnL -k|= ;Dkf=_, **g]kfnL ;+llfKt zJbsf]if**, -sf7df8f}+ M g]=/f=k|=k|= @)$)_, k[= ^%% .

विधा हुन सक्षम भएको छ ।[१०६] लयविधानका दृष्टिले **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रह त्यति सबल देखिँदैन यद्यपि विविध खालका लयविधानको गोरेटोमा कृतिलाई डोऱ्याइएको पाइन्छ । धेरैजसो कविताहरूमा दुई पङक्तीय र चार पङ्क्तीय मझौला झयाउरे छन्दको गीतिलयात्मक ढाँचालाई यथासम्भव अन्त्यानुप्रास मिलाई लयविधान पालना गर्ने कोसिस गरेको देखिन्छ । गद्याभिव्यक्तिहरूलाई गद्यछन्दको रूप दिइएका केही कवितामा आन्तरिक लय त्यति सशक्त रूपमा नआएको भए तापनि कविता बन्न पुगेको छ । लयविधानका दृष्टिले उनको यो कृतिलाई हेर्दा यहाँ मुख्यतः दुई लयको प्रयोग गरिएको छ । जस्तै :-

क) गीतिलयको नमुना :

फर्की आऊ नेपाली दाजुभाइ
विकासको रूपरेखा कोर्नलाई ।

— *फर्की आऊ नेपाली,* पृ. २७ ।

ख) गद्यलयको नमुना :

न मैले तिमीलाई हार्न सकें
न तिमीले मलाई जित्न सक्यौ
देख, भेटै नहुने कस्तो मेल हो ?
हार जितै नहुने कस्तो खेल हो ?

न मैले तिमीलाई, न तिमी मलाई, पृ. ४८ ।

यसरी गीति र गद्यलयको लयात्मक प्रस्तुति गरेर यस कृतिलाई लयविधानका दृष्टिले भरिलो पार्ने प्रयास स्रष्टाको रहेको देखिन्छ ।

४.४.८ बिम्बविधान

---

१०६ इ{Zj/Lk|;fb u}/], **cfw'lgs g]kfnL v08sfJo / dxfsfJo,** -sf7df8f}F M Go' lx/f a'S; OG6/k|fOh]h_, @)^), k[= @! .

कुनै कृतिमा प्रमुख कथ्यार्थको सहचर प्रतिच्छायाको रूपमा आउने अर्को सहप्रस्तुत वा सहवर्ती अर्थलाई बिम्ब भनिन्छ ।[१०७] सर्जकका मानसपटलमा रहेको मानसिक तस्वीरलाई सम्मूर्तित बनाउने चित्रात्मक भाषालाई बिम्ब भनिन्छ ।[१०८] बिम्बको उदेश्य पाठक सामु भाव वा विचारलाई मूर्तवान् बनाएर त्यसलाई अझै संवेद्य बनाउनु हो भने प्रतीकको उद्देश्य चाहिँ भाव विचारलाई साङ्केतित गर्नुमात्र हो । यसैले बिम्ब र प्रतीकको यही सादृश्य सम्बन्धको कारण बिम्ब वर्गीकरणमा प्रतीकात्मक बिम्ब देखापरेको पाइन्छ ।[१०९]

विश्लेष्य **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहको शीर्षक आफैमा प्रतीकात्मक छ । यस कृतिमा सङ्गृहीत कविताहरूमा विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकहरूको प्रयोग यथेष्ट मात्रामा गरिएको पाइन्छ । यहाँ कविले शब्दालङ्कारले कवितालाई सिँगारेका छन् । समाजमा व्याप्त शोषण, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचोका विरुद्धका आवाजहरू विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकहरूको माध्यमबाट कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । बिम्ब र प्रतीक प्रयोग गरिएका केही उदाहरणहरू हेरौं -

बिम्बका उदाहरणहरू :

क) पौराणिक बिम्ब :

अज्ञानी, घमण्डी, मूर्ख, घटना ऊ गराउँछ ।
सोझो विज्ञ छ ज्ञानी जो, कुकर्ममा डराउँछ ।

-*केही उखान कविता,* पृ. ५३ ।

ख) स्मृति बिम्ब :

कति रमाइलो रिस्तीमा विस्यारी आउँदा
मादीमा दुवाली थुन्दा,
कार्तिकमा वनभोज जाँदा,
गहतेरीमा वन गोड्दा ।

-*अतीतको पाना पल्टाउँदा,* पृ. २२ ।

ग) प्राकृतिक बिम्ब :

गाउँछे चरीले गितै चिरबिरे उनकै मिठो गानमा

---

१०७ Jff;'b]j lqkf7L / ;xof]uLx¿, **g]kfnL sljtf efu $,** k"j{jt\ k[= !& .
१०८ nId0fk|;fb uf}td, **;dsfnLg g]kfnL sljtfsf] laDak/s ljZn]if0f,** -nlntk'/ M ;femf k|sfzg, @)^)_, k[= ! .
१०९ P]hg, k[= $$.

हास्दै मातृभूमि अति खुसी भई, माधुर्य मुस्कानमा ।

-मेरो जन्मस्थल छोटो चिनारी, पृ. ४७ ।

प्रतीकका उदाहरणहरू :

क) शान्तिको प्रतीक :

नयाँ नेपाल निर्माणको
चित्र कोरी ल्याए हुन्थ्यो ।
विकासको लहर उर्ली
देशमा शान्ति छाए हुन्थ्यो ।

-देशमा शान्ति छाए हुन्थ्यो, पृ. ५९ ।

ख) वीरताको प्रतीक :

भत्कन दिने छैनौं गणतन्त्रको बाँध
माली बनेर सिङ्गो बगैचाको
सम्मान गर्छौं तिम्रो कुर्वानीको
श्रद्धाञ्जली छ नेपाल आमाको ।

-सहिदहरूलाई चिनौं, पृ. २ ।

ग) आधुनिकताको प्रतीक :

सहरिया भनाउँदाको कस्तो चलन आयो
विदेशीको नक्कलले विकृति भिœयायो ।

-कस्तो सहरी सभ्यता आयो ?, पृ. ३७ ।

यसरी यस कृतिमा सङ्गृहीत कविताहरू बिम्ब र प्रतीकहरूले घनीभूत छन् ।

४.४.९. छन्द, रस र अलङ्कार

कवितामा छन्द र रस तथा अलङ्कारको समायोजन भएको पाइन्छ । यहाँ रामकृष्ण 'तारा'का कृतिमा रहेका यी तिनै तत्त्वको चर्चा गरिएको छ ।

४.४.९.१ छन्द

संस्कृतको ‘छदि’ धातुबाट निर्मित ‘छन्द’ शब्दको अर्थ आनन्दित पार्नु, फकाउनु, बाँध्नु आदि हुन्छ । छन्दले कवितात्मक भाषाशैलीलाई आकर्षक, सजीव, प्रभावकारी र चमत्कारपूर्ण बनाइदिन्छ किनकि यसमा गेयता र सूत्रबद्धता हुन्छ ।[११०] यस हिसाबले हेर्दा कवितामा छन्दको महत्त्व र उपादेयता अझ बढी हुन्छ किनकि छन्दोबद्ध कविता नै लयविधानको मर्मलाई राम्ररी उद्घाटित गर्ने खालका हुन्छन् । **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमध्ये तेइसओटा गद्य कविता, शास्त्रीय छन्द अनुष्टुपको संरचनामा सातओटा तथा एउटा शार्दूलविक्रीडित छन्दको ढाँचामा रचिएको देखिन्छ । जस्तै -

शार्दूलविक्रीडित छन्द

देवी-भैरवी शीरमा नित्य बस्ने, झारेर पाऊ तल ।
घूम्टोदेखि चियाउँदै हिउँचुली, पोख्दै मीठो शीतल ॥

-*मेरो जन्मस्थल छोटो चिनारी,* पृ. ४७ ।

शार्दूलविक्रीडित छन्दमा जम्मा १९ अक्षर हुने र सातौँ र बाह्रौँ अक्षरमा विश्राम पर्ने हुँदा उक्त नियमानुसार माथिको कविता रहेको देखिन्छ ।

४.४.९.२ रस

हृदयले जुन कुराको आस्वादन गर्छ अथवा स्वाद प्राप्त गर्दछ त्यही नै रस हो ।[१११] **मनका घाउहरू** कृतिमा करुण रसको प्रधानता रहेको छ । अन्य रसको परिपाकावस्था त्यति देखिँदैन । यसप्रकार रसको दृष्टिकोणबाट कृति चर्चायोग्य नभएको देखिन्छ ।

४.४.९.३ अलङ्कार

कवितालाई सजाउने, सुन्दर पार्ने र थप चामत्कारिता प्रदर्शन गर्ने अर्को तत्त्व अलङ्कारलाई मानिन्छ । रमाइला शब्दयोजना र अर्थचमत्कारद्वारा काव्यलाई सजाउने तथा आकर्षक पारी भाषामा

---

११० s[i0fk|;fb k/fh'nL, **/fd|f] /rgfM ld7f] g]kfnL,** af¥xf}+ ;+:s= -;+;f]lwt_, -sf7df8f}F M ;xof]uL k|];, @)$^_, k[= @%* .
१११ P]hg .

लालित्य झल्काउने काम अलङ्कारले गर्दछ ।[११२] **मनका घाउहरू** कवितासङ्ग्रह अलङ्कारको दृष्टिकोणबाट पनि त्यति सशक्त कृतिका रूपमा स्थापित भएको पाइँदैन तथापि कतैकतै आलङ्कारिक झिल्काझिल्की भने तलका पद्यमा पाइन्छन् -

क) अन्त्यानुप्रास अलङ्कार :

छोराछोरी, इष्टमित्र, गाउँले खिन्न ***पारी***
अपाङ्ग यो जीवनको बोकाइदियो ***भारी*** ।

-*अपाङ्गहरूको वेदना,* पृ. ४५ ।

माथिको कवितांशमा पारी, भारी जस्ता अन्तिमका पदहरू समान परिवेशमा आएकाले उक्त पदहरूमा अन्त्यानुप्रास अलङ्कार झल्किएको छ ।

ख) उपमा अलङ्कार :

हिमाल ***झैं*** सफा थियौ, नदी ***झैं*** गहिरो मन ।
दुःख पर्दा सुखी हुने, खुसीले उक्सिँदै झन ॥

-*तिम्रो स्मरणको पल,* पृ. २५ ।

माथिको कवितांशमा कविले आफ्नी प्रेयसीलाई हिमाल तथा नदीको उपमा दिएकाले गाढा शब्दमा उपमा अलङ्कार झल्किएको छ ।

यसरी कविले प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कवितामा अन्त्यानुप्रास, उपमा जस्ता शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कार प्रयोग गरी यस कृतिलाई सिँगार्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ ।

४.४.१०. निष्कर्ष

रामकृष्ण 'तारा'का पुस्तकाकार कृतिहरूमध्ये वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित **मनका घाउहरू** पहिलो कृति हो । यस कवितासङ्ग्रहमा हाम्रा गाउँघरका सामान्य जनजीवनदेखि सहर-बजारका साथै समग्र देश हुँदै अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्यमा विद्यमान विकृति, विसङ्गतिहरू चित्रित विषयवस्तु पाइन्छन् । जीवन-जगत्मा घटित विकृति-विसङ्गतिलाई टिपेर चिरफार गर्ने स्रष्टाको ध्येय भएपनि मूलरूपमा राजनैतिक परिवेशका विकृतिहरूलाई औंल्याउन उनी बढी उद्यत रहेका देखिन्छन् । कतै वियोगका

---

११२ s[i0fk|;fb k/fh'nL, k"j{jt\\ .

पीडाले विक्षिप्त मनलाई व्यक्त गरेका देखिन्छन् भने कतै आक्रोशको भाव जग्मगाएको देखिन्छ । आंशिक रूपमा कृतिभित्र रसालङ्कार र बिम्ब-प्रतीकहरू आएकाले शिल्पसज्जाका दृष्टिले **मनका घाउहरू** सामान्य नै देखिन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको यस कृतिमा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू पाइन्छन् । जे होस्, स्रष्टाको पहिलो प्रयास भएकाले विभिन्न कमीकमजोरीका बावजुद कृति मध्यम खालको देखिन्छ ।

४.५ भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रह प्रकाशनको दृष्टिले दोस्रो काव्यकृतिको रूपमा रहेको छ । यो कृति पुष्पलता आचार्यको प्रकाशकत्वमा विं.सं. २०६५ को पौष महिनामा प्रकाशन भएको देखिन्छ । यस कवितासङ्ग्रहलाई खण्ड 'क' र खण्ड 'ख' गरी दुई खण्डमा विभाजन गरिएको देखिन्छ । यस कवितासङ्ग्रहको खण्ड 'क' मा पैंतिसओटा गद्य कविताहरू रहेको देखिन्छ भने खण्ड 'ख'मा दसओटा मुक्तक, अठारओटा हाइकु, पाँचओटा गीतिकविता, छओटा गजल र चारओटा बालकविताहरू रहेका देखिन्छन् । वि.सं. २०६५ मा एघार सय प्रति छापेर मूल्य रू. १५१।- राखिएको यस कवितासङ्ग्रह बंगलामुखी अफसेट प्रेस, कोपुन्डोल, ललितपुरमा मुद्रण गरिएको देखिन्छ । जन्मजात वा नियतिले दुर्घटनामा परी अपाङ्ग भई कठिन जीवन जिउन बाध्य भएका अशक्त अपाङ्गहरूप्रति समर्पण गरी कवि 'तारा'ले **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको प्रकाशन गरेको देखिन्छ । यस कृतिमा कवि 'तारा'ले समाजभित्रका यावत् क्षेत्रमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिहरूको चित्रण गर्दै हामीलाई सचेत गराएका छन् र भविष्यमा सही रूपमा पाइला चाल्न सिकाएका छन् । तल **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रका खण्ड 'क' का कविताहरूलाई शीर्षक, संरचना, केन्द्रीय भाव, कथनपद्धति, भाषाशैली, उद्देश्य, लयविधान, बिम्बबिधान, छन्द, रस र अलङ्कार आदिको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ -

४.५.१ भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहभित्रका खण्ड 'क' का कविताहरूको अध्ययन

४.५.१.१ शीर्षक

कुनै मानिसलाई सरसर्ती हेर्दा उसको मुहारले परिचय गरेझैं कुनै पनि कृतिलाई बाहिरको शीर्षकले नै परिचय दिलाउँछ । शीर्षकबाट नै उक्त कृतिभित्रका विषयवस्तुको बारेमा लगभग

अनुमान गर्न सकिन्छ । **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा साहित्यप्रेमीका अतिरिक्त अशक्त, अपाङ्गले पनि केही गर्न सक्छन् साथै हौसला र प्रेरणाको स्रोत बनी अग्रगामी समाज परिवर्तनको बाहक बन्न सक्छन् भन्ने सङ्केत गरेको पाइन्छ । संसारका यावत विषयवस्तुसँग तादात्म्य गरेर मन, मुटु र भावनाको त्रिवेणी बनेको यो कृति साँच्चिकै कविता, गीत, गजल, हाइकुको चतुरङ्गिणी भएर अक्षराङ्कित भएको छ ।[११३]

शीर्षक विधानको दृष्टिले कवि 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरूले शीर्षक अनुसार केन्द्रीय कथ्यलाई उद्बोधन गरेको देखिन्छ । यस अर्थमा शीर्षक सार्थकताको दृष्टिले कवितासङ्ग्रहका कविताहरू सशक्त रहेका छन् । प्रस्तुत कृतिमा विगतबाट पाठ सिकेर हामी सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट अर्जुनदृष्टि दिई सही ढङ्गले भविष्यका पाइलाहरू चाल्न सकेनौं भने भविष्यप्रतिको हाम्रो सपना फेरि पनि सपनामा मात्र सीमित हुनेछ भन्ने पक्षलाई देखाइएकोले कृतिको नामकरण **भविष्यका पाइलाहरू** उपयुक्त, सार्थक र औचित्यपूर्ण देखिन्छ । यसर्थ कवि 'तारा'को यस कृतिमा रहेको खण्ड 'क' र खण्ड 'ख' का शीर्षकहरूलाई क्रमशः चर्चा गरिएको छ ।

हाम्रो राष्ट्रिय झन्डा के भन्छ? शीर्षकको कविता **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविताको रूपमा रहेको छ । प्रश्नार्थक ढाँचामा कविताको शीर्षक राखिएको छ । हाम्रा वीर पुर्खाको बलिदानले गर्दा आज हाम्रो झन्डाको शान झुकेको छैन । विश्वको सामु नेपाल भनेर चिनाउने हाम्रो सगरमाथा अटल रहेको छ भन्दै कविले यस कवितामा हाम्रो देशको संस्कृति निक्कै राम्रो छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । यस कवितामा चन्द्रसूर्य अङ्कित हाम्रो झन्डालाई कसैले पनि टुक्र्याउन नसकोस्, पहाडी र मधेसी भनेर नेपालीले नेपालीलाई भेदभाव नगरून्, सबै नेपालीले आफ्नो संस्कृति नबिर्सून् र हाम्रो झन्डा सदा फर्फराइरहोस् भन्ने इच्छा व्यक्त गरेका छन् । अन्त्यानुप्रासको प्रयोगले कविता लयात्मक बन्न पुगेको छ । सरल शब्दहरूको प्रयोग र उचित भावसंयोजनले गर्दा कविता बोधगम्य देखिन्छ । कवितामा भाव र शीर्षकको सुन्दर संयोजन गरिएको पाइन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको दोस्रो कविताको रूपमा *मुटु चुँडेर लानेहरूलाई* रहेको छ । यस कवितामा प्रेममा धोका खाई छटपटिएको अवस्थामा पटक-पटक प्रेयसीलाई सम्झिएको कुरा व्यक्त भएको छ । झुटो कसम खाने प्रेयसीले वाचा तोडेर जाँदा उत्पन्न पीडाका कारण जीवन सपना जस्तो बनेको

---

११३ 3gZofd vltj8f, *kL8f, rf]6 / bb{leqqsf] ;fdflhs cleJolQm*, **eljiosf kfOnfx¿**, /fds[i0f …tf/fÚ, -sf]k'G8f]n, nlntk'/M k'ikntf cfrfo{, @)^%, e"ldsf n]vg_, k[= r .

भाव व्यक्त भएको छ । रित्तो सपना बाँडेर टाढा भए पनि उनीप्रति आफ्नो माया प्रगाढ रहेको कारण सम्झना आइरहने, हेर्न मन लाग्ने, बोल्न मन लाग्ने जस्ता कुरा यस कवितामार्फत् व्यक्त भएका छन् । प्रत्येक श्लोकका पहिलो र तेस्रो पाउ अनि दोस्रो र चौथो पाउमा अन्त्यानुप्रास मिलेको देखिन्छ । कविता गीतिलयमा रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग कवितामा गरिएको छ । वाक्यांश ढाँचामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा भाव र शीर्षकको सुन्दर संयोजन गरिएको पाइन्छ ।

ठेस लागेका पाइलाहरू शीर्षकको कविता यस कवितासङ्ग्रहको तेस्रो कविताको रूपमा रहेको छ । यस कवितामा कविले जनताले खोजेको जस्तो शासन व्यवस्था नहुँदा बाध्यतावश जनताहरू आन्दोलित बन्नु परेको यथार्थलाई अभिव्यक्त गरेका छन् । लोकतन्त्रको चाहमा जनआन्दोलन गर्दा कति नारीहरूको सिन्दुर पुछिएको छ, कति आमाहरूको काख रित्तिएको छ, कति मानिसहरू कुँजो, अपाङ्ग र अन्धा भएका छन् । मातापिता गुमाएका टुहुराहरू कारुणिक रोदनसँगै प्लेकार्ड उठाएर, झन्डा बोकेर अधिकारको लागि जनताहरू हिँडेका छन् तर नेताहरू सत्तामोहमा परेका छन् । पटक-पटक गरिएका सम्झौताहरू त्यत्तिकै च्यातिएका छन् । सरकारले जनताका पिरमर्का नसुन्दा र नबुझ्दा सारा जनताहरूलाई ठेश लागेको छ र यस्तै रूपले देश चल्दै जाने हो भने भविष्यका पाइलाहरूमा पनि अवश्य ठेश लाग्नेछ भन्ने भाव कवितामा व्यक्तिएको छ । गद्यशैलीमा लेखिएको यस कवितामा सरल शब्दहरूको उचित संयोजन तथा कविताको भाव र शीर्षकबिच तालमेल मिलेको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको चौथो कविताको शीर्षक *हाम्रा नदीहरू र हामी मान्छेहरू* रहेको छ । कविले यो कवितालाई दुई खण्डमा विभाजन गरेका छन् । *हाम्रा नदीहरू*लाई पहिलो खण्डमा राखेका छन् भने *हामी मान्छेहरू*लाई दोश्रो खण्डमा राखेका छन् । पहिलो खण्डमा प्राकृतिक सौन्दर्यलाई विषयवस्तु बनाउँदै नदीको महत्त्वको वर्णन गरेका छन् । हिमशैलबाट निस्केर निर्मल रूपमा पहाड, तराई छोएको नदी साँच्चै नै प्रकृतिको वरदान हो । कहीँ नहर, कहीँ कुलोमा नदीको पानी ल्याएर किसानहरूले खेतबारीमा सिंचाई गरेका छन् । जसको कारण अन्नका भकारीहरू भरिएका छन् । नदीबाट निकालिएको बिजुलीले गाउँ-सहरहरू उज्याला भएका छन् । ऋषिमुनिका तपःस्थल, धर्मकर्म फुलाउने पवित्र जल अर्चन गरिने हाम्रा नदीहरूले साँच्चै ईश्वरीयशक्ति प्राप्त गरेका छन् भन्दै नदीको महिमा गाइएको छ ।

दोस्रो खण्डमा सभ्य र प्रतिष्ठित भनाउँदा मान्छेहरूले ऋषिमुनिको तपोभूमि पवित्र जलकुण्डमा आधुनिक शौचालय खोल्ने, फोहर फाल्ने, ढल मिसाउने गर्दछन् । यसको कारण वातावरण प्रदूषित भएको छ । फूल, अक्षता चढाउन र अगरबत्ती बाल्न छोडेर विज्ञ-विदुषी भन्न रुचाउने मान्छेहरूले नै वागमती, विष्णुमती लगायत अन्य नदीहरूमा फोहरको प्रसाद र दिसा-पिसाबको अर्ध्य दिएर ठूलै पुण्यलाभ गरिरहेका छन् । नदीका वरिपरि हिँड्दा नाक-मुख थुन्नु पर्ने बाध्यता भएको छ भन्दै सभ्य भनाउँदा मान्छेहरूलाई यस कवितामार्फत् कविले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । वाक्यात्मक संरचनामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा तोरण, पुण्य, तपस्थल, श्रद्धा जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग प्रचुर मात्रामा गरिएको देखिन्छ । यसका साथै तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिए तापनि कविता श्रुतिमधुर र बोधगम्य नै रहेको तथा भाव अनुसार शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको पाचौँ कविताकृतिका रूपमा *शुभकामना तिम्रो बिदाइमा* रहेको छ । आफ्नी प्रियसीलाई बिदा दिँदा मन गह्रुङ्गो भएको, मुखबाट शब्द निकाल्न गाऱ्हो भएको भाव कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । मिलनका क्षणहरूको सम्फनाले आफ्नो मन-मुटु छटपटिए तापनि प्रियसीको गतिशील पाईलाहरूलाई आफूले रोक्न नसक्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । आफूभन्दा टाढा रहे पनि उनीप्रतिको प्रगाढ प्रेमका कारण उनको भविष्य समुज्ज्वल बनोस् भन्ने शुभकामना अभिव्यक्त गरिएको छ । वाक्यात्मक संरचनामा शीर्षक राखिएको यस कविताको भावलाई शीर्षकसँग तादात्म्य गरिएको छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको छैठौँ कविताका रूपमा *मेरो प्यारो शिशु लोकतन्त्र* रहेको छ । पहिला जसरी प्रजातन्त्र ल्याउन जनआन्दोलन भएको थियो र ठूलो जमातले सङ्घर्ष गरेपछि मात्र प्रजातन्त्र आएको थियो । त्यसरी नै अहिले लोकतन्त्र ल्याउनका लागि पनि जनताले जनआन्दोलन नै गर्नुपऱ्यो । प्रहरीका डण्डा, घोचाले चुट्दा धेरै मानिस घाईते भए, कोही सहिद भए तापनि नेपालमा लोकतन्त्र आइछाड्यो । कविले लोकतन्त्रलाई प्यारो शिशुको संज्ञा दिएका छन् । अझै पनि लोकतन्त्र शिशु जस्तै कमजोर छ, किनभने लोकतन्त्र आउँदा पनि देशमा जनताले चाहेजस्तो संविधान बन्न सकेको छैन । वार्ता, संवाद, सम्झौताहरूको कुनै उपलब्धि भएको छैन । सबैको सहमति, विचार मिल्न नसकेको हुनाले शिशुको रूपमा रहेको लोकतन्त्रलाई हुर्कन अझै समय लाग्नेछ भन्ने भाव यहाँ व्यक्त भएको छ । यहाँ कवि भाग्यवादी देखिएका छन् । राजनीतिक क्षेत्रका

कमी-कमजोरीहरूलाई मानवीकरण गरेर गद्य शैलीमा कविले यस कविताको रचना गरेका छन् । कविताको शीर्षकसँग भाव संयोजन मिलेको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको सातौं स्थानमा *यो जुनी लेखा यस्तै रहेछ* शीर्षकको कविता रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा कविताको शीर्षक देखिन्छ । अकल्पनीय दुर्घटनामा परेपछि जीवनदेखि वाक्क भएर निराशावादी भएका कविको भावुकताले यसमा अभिव्यक्तिने अवसर पाएको छ । आफ्नो भाग्य कमजोर भएकोले कविलाई धेरै नै दुःख, पिर परेको छ, मनभित्र गहिरो घाउ लागेको छ, जसलाई कलमले पनि लेख्न सक्दैन, अरुसँग खोलेर पनि भन्न सकिँदैन भन्दै आफूलाई कविले कमजोर सावित गरेका छन् । आफ्नी मायालुसँग बितेका दिनहरूको स्मरण गर्दै मायालुको सिउँदो सजाउने रहर मनभित्र सीमित भएकोले जीवन कष्टकर भएको कुरा पनि कविले दर्साएका छन् । आज उनी आफ्नी प्रेयसीबाट पनि टाढा छन्, जीवनदेखि हारेका छन्, तर आफ्नी प्रियसीलाई हाँसेर रमाऊ भन्ने शुभकामना दिएका छन् । यो जुनीमा यस्तै भयो, अर्को जुनीमा भेटौंला भन्दै जीवनलाई पासाको खेलको रूपमा लिएका छन् । कविले शीर्षक र कविताको भावलाई यसरी तादात्म्य गरेका छन् -

हार्नु नै रहेछ आखिर मैले
तिमी हाँस भो म रोई काटौंला
यो जुनी लेखा यस्तै नै रहेछ,
मनमा साँच अर्कोमा भेटौंला ।

-यो जुनी लेखा यस्तै रहेछ, पृ. १८ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको आठौँ कविताको शीर्षक *हाम्रो गौरवको सान सगरमाथा* रहेको छ । प्रकृतिको उपहारको रूपमा रहेको विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथाले देशको गौरव बढाएर उभिएको छ । हाम्रो देशमा सगरमाथा लगायत अन्य प्रकृतिका अमूल्य सम्पदा नदी, झरना, हिमश्रृङ्खलाहरू आदि रहेका छन् तर हामी नेपालीले आफ्नो स्वाभिमान बिर्सेका छौँ । विदेशी शक्तिको इशारामा चलेका राष्ट्रघातीहरूका कारण हाम्रो प्रतिष्ठामा धब्बा लागेको छ । पराइले टाउकोमा टेक्दा समेत नेपालीहरूलाई मौन भएर उभिन परेको छ । भ्रष्टाचारीहरूले भ्रष्टाचार गरेकै छन् तैपनि अख्तियारले समाउन सकेको छैन । अर्काको देशमा कुनै घटना घट्दा हामी पीडित हुन्छौं तर आफ्नो आँगनमा पराइले टेक्दा वास्ता राख्दैनौं, बरु हामी पनि विदेशीकै प्रशंसा गर्दछौं, विदेशीको

बगान चिहाउछौँ । यदि यस्तै तरिकाले सधैं चुप भइरह्यौँ भने हाम्रो गौरवमाथि अझै धब्बा लाग्नेछ, तसर्थ अब भोलिका कर्णधारहरू सावधान बन, खबरदारी गर भन्दै सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई आफ्नो गौरवको सान बचाइराख्न कविले यस कवितामार्फत् आह्वान गरेका छन् । गद्य शैलीमा लेखिएको यस कवितामा विदेशी शक्तिप्रति घृणाभाव व्यक्त गरिएको छ । भाव पक्षसँग कविताको शीर्षकको उचित तालमेल मिलेको देखिन्छ ।

भावीको नियतिभित्र मान्छे शीर्षकको कविता **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको नवौँ कविता हो । भावीको लेखामा जस्तो छ, जे छ, सोहीअनुरूप मानिसका जीवनमा सुख, दुःखका क्षणहरू बित्दछन् । जन्मेको छैटौं दिनमा भावीले शुभ-अशुभ साइतका प्रतिफलहरू कोर्दछ भन्ने लोकधारणालाई कविले कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । मानिसका जीवनमा दुःख, सुख सबै आउँछन् । सुख त जसै पार लाग्दछ तर दुःखको भूमरीमा परेपछि समस्या, जटिलताबाट मानिस फुत्कन सक्दैन । अन्तमा भावीले यस्तै दुःख लेखेको रहेछ भनेर चित्त बुझाउनु सिवाय अर्को विकल्प हुँदैन भन्दै जीवनमा सुख भन्दा धेरै दुःख नै पर्दछन् भन्ने भावलाई कविले कवितामा व्यक्त गरेका छन् । सरल शब्दको प्रयोग गरी लेखिएको प्रस्तुत कविता गद्य शैलीमा संरचित छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको दशौं कविताको शीर्षक *देवता भेट्ने रहर* रहेको छ । वाक्यांशको ढाँचामा शीर्षक राखिएको यस कवितामा मूर्तिपूजा, हात्तीदान, मस्जिद, चर्च, मन्दिर आदिमा गरिने पूजामा आफ्नो आस्था नरहेको भाव कविले व्यक्त गरेका छन् । देवता भेट्ने रहरमा जहाँ-तहीँको मन्दिरहरू चहारेर हैरान, थकित भएका छन् । कविले पौराणिक शास्त्रहरू, पौराणिक कथाहरू, बाइबल, कुरान, त्रिपिटक पल्टाउँदा केही देवताको छनक पाए पनि ईश्वरसँग साक्षात्कार हुन नसकेको कुरा कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । वास्तवमा अरूसँग ठेलमठेल गर्दै धर्मका नाममा विभिन्न धार्मिक स्थलहरू चहारेर ईश्वर खुसी हुँदैनन् बरु सबैमा दया, माया राखी असल विचार लिएर अघि बढ्न सकेमा नै ठूलो धर्म प्राप्त हुन्छ र ईश्वर भेट्न सकिन्छ । तसर्थ मानिसले मनलाई सधैं प्रसन्न राख्नुपर्छ, दुःखका सागर र अनुभूतिहरूलाई धैर्यका साथ पार गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश कविले यस कवितामार्फत् दिएका छन् । उनासी पङ्क्तिमा लेखिएको यस कवितामा गद्य शैली अङ्गालिएको छ । शीर्षकसँग भावको उचित संयोजन भएको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको एघारौँ कविताको रूपमा *हँस्यौली ठट्यौली* शीर्षकको कविता रहेको छ । आधुनिक सभ्यताका नृत्याङ्गनाहरूको अङ्गप्रदर्शनसहितको उत्ताउलो नाचलाई

कवितामा प्रस्तुत गर्दै हाम्रो समाजमा देखा परेको छाडा प्रवृतिमाथि कविले तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । आधुनिक ताल सङ्गीतमा नाच्ने नृत्याङ्गनाहरूको नाच देखेर गजलकार, पत्रकार, साहित्यकारहरूले आ-आफ्नै तरिकाले लेखहरू लेख्ने गर्दछन् भन्दै देशमा व्याप्त छाडा संस्कृतिलाई कविले *हँस्यौली ठट्यौली कविता*मार्फत् व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कविताको भाषा सरल र सुबोध रहेको तथा भावअनुसार शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

हाम्रो स्वाभिमान दुःखेको छ शीर्षकको कविता **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा बाह्रौं स्थानमा रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा शीर्षक रहेको यस कवितामा विदेशी शक्तिको चलखेलले हाम्रो स्वाभिमान, प्रतिष्ठामा धक्का लागेको छ भन्ने कुरालाई कविले प्रष्ट पारेका छन् । पराईले हाम्रो राष्ट्रमाथि आँखा त लगाएका छन्, लोभ-लालच देखाएका छन् । त्यही लोभमा केही राष्ट्रनेताहरू परेका छन् र सीमा मिचिँदा पनि मौन छन् । कालापानी, सुस्ताको दुर्दशा भएको छ, सुगौली सन्धी तोडिएको छ, देश खुम्चिएको छ । यसैले हाम्रो स्वाभिमान दुःखेको छ भन्ने कुरालाई कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । कविले विदेशी शक्तिको इशारामा देश चलेको र फाइदाहरू पनि उनीहरूलाई नै भएको वास्तविक यथार्थलाई कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । तत्सम, तत्भव, आगन्तुक शब्दको मिश्रित संयोजन गरेर लेखिएको यस कविताको शीर्षक अनुसार भावको संयोजन निकै कलात्मक तवरले भएको देखिन्छ ।

हाम्रो प्रकृति हाम्रो भविष्य शीर्षकको कविता **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको तेह्रौं कविताको रूपमा रहेको छ । प्रकृतिले सजिएको हाम्रो देशमा अत्यन्त सुन्दर तालतलैया, जङ्गल, डाँडापाखाहरू रहेका छन् । पर्यटक डाक्ने हिमाल, जडिबुटीलगायत पहाडको फलफूल खेती, तराईको अन्नको भण्डार, हिमालमा पशुपालन हाम्रो देशको विशेषता हो । यस देशमा साहित्यकार, विशेषज्ञ, राजनेता, मूर्तिकार, कलाकर्मी जस्ता धेरै विज्ञहरूले जन्म लिएका तर यति समृद्ध हुँदा-हँदै पनि आफ्नो स्वाभीमान बेची हाम्रा दाजुभाइहरू विदेसिएका छन् । जलस्रोतमा दोस्रो धनी, प्राकृतिक हरियालीले सजिएको यस देशमा पनि मणि फल्न सक्छ । आफ्नो श्रम र सीप यही देशमा पोख्ने हो भने यहीँ रोजगारी खुल्छ, विकासका नयाँ-नयाँ बाटाहरू खुल्छन् जसले गर्दा हाम्रो भविष्य सुन्दर बन्दछ भन्दै कविले नेपाली दाजुभाइलाई आफ्नै देशको स्रोत-साधन उपयोग गरेर विश्वको सुन्दर नमुना बनाऔँ भनेर आह्वान गरेका छन् । शीर्षकसँग कविताको भावको संयोजन कविले यसरी देखाएका छन् :-

जडीबुटी प्रशोधन, औषधीमा गर्ने,
स्रोत साधन आफ्नै हुँदा, किन भर पर्ने ?
पर्यटन केन्द्र खुल्ने, धेरै ठाउँ छन् हाम्रा,
निकुञ्ज र आरक्षणका, दृश्य उस्तै राम्रा ।

-*हाम्रो प्रकृति हाम्रो भविष्य,* पृ. २८ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको चौधौँ स्थानमा *बाँचेको थोरै आशा* शीर्षकको कविता रहेको छ । मानिसहरूमा अन्धविश्वास तथा सङ्कीर्णताका सोचहरू रहे पनि वर्तमान समयमा केही परिवर्तन भएका छन् । अबका पुस्ताहरूले नयाँ-नयाँ सोचहरू राखेर राष्ट्रमा विकास निर्माणका कामहरू गर्न जरुरी छ । अविश्वासको बादल हटाई विश्वासको वातावरण सिर्जना गर्नुपर्दछ र अबका मानिसहरूले भावी सन्ततिको सुनौलो भविष्य कोर्नुपर्दछ । कहीँ-कतै रुढिवादी, अन्धविश्वास भए पनि शिक्षित व्यक्तिले त्यसलाई तोड्नेछन् र दरिला पाइला चाल्नेछन् भन्ने कुरामा आफूलाई केही आशा लागेको भाव कविले यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् । कविले समयको माग र परिवर्तनसँगैं सबै चल्नुपर्ने कुरालाई बाचेको थारै आशासँग जोडेर आफूभित्र आशाको फूल रोपिएको अभिव्यक्ति कवितामा गरेका छन् । तत्सम् शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको यस कविताको शीर्षक र कथ्यवस्तुबिच उचित तालमेल मिलेको पाइन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको पन्ध्रौँ कविताको शीर्षक *स्मरण गन्तव्यहीन यात्राको* रहेको छ । यस कवितामा कविले अहिलेका प्रेमी-प्रेमिकाहरूमा उत्पन्न झुटा प्रेमलिप्सालाई गन्तव्यहीन यात्राको रूपमा कविले हेरेका छन् । कल्पनाको संसारमा हराएका प्रेमी-प्रेमिकाहरू यौवनको उन्मादमा चुर्लुम्म डुब्न पुग्दछन् । भोको प्रेमको लालसा र तृष्णाले प्रेममा अन्धो बनी आफ्नो पहिचान गुमाउन पुग्दछन् । अझै आधुनिक प्रेमिकाहरू अङ्गप्रदर्शन गर्दै तस्विरहरू खिच्न पनि पछि पर्दैनन् । प्रेमको मर्म नबुझेका व्यक्तिहरू प्रेम गर्ने निहुँमा आफ्नो अस्तित्त्वको ख्याल नराखी खोक्रो सपनामा रम्न अनि गन्तव्यहीन यात्रामा हिँड्न थालेका छन् । प्रेमको भ्रममा परेका आजका युवायुवतीमाथि कवि 'तारा'ले यस कवितामार्फत् चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । कवितामा तत्सम्, तद्भव तथा केही आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको भए तापनि कविता बोधगम्य र श्रुतिमधुर रहेको छ । कवितामा भाव र शीर्षकको उचित तादात्म्य भएको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको सोह्रौं कविताको शीर्षक *खै कहाँ छ मेरो नेपाल?* रहेको छ । प्रस्तुत यस कवितामा वर्तमान समयमा नेताहरूको सत्तालोलुपता, शक्तिले उन्मत्त, अहङ्कारी, दमनकारी र रङ्ग फेर्ने प्रवृत्ति तथा स्वार्थ लिप्सामा जकडिने प्रवृतिलाई कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । देशमा व्याप्त भ्रष्टाचार, नेतृत्ववर्गहरूको अविवेकी क्रियाकलापले वास्तविक नेपाल हराएको भाव कवि 'तारा'ले प्रकट गरेका छन् । यदि साँच्चिकै नेपाल खोज्ने हो भने पहिले आफूभित्र देशभक्तिको भावना जगाउनु पर्दछ । नेपाल सहरमा मात्र होइन गाउँमा पनि छ भन्ने बुझ्नु पर्दछ अनि राष्ट्रवादी सन्देश लिएर नेपाललाई चिन्न सहर होइन गाउँ जानु पर्दछ । विकट ग्रामीण परिवेश बुझ्नु पर्दछ भन्ने भावना कविको रहेको छ । नेपालको सजीव चित्रण गर्दै आफ्ना अनुभूतिहरू कवितामा कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :-

मेरो नेपाल भित्रका सवै
अपाङ्ग, निर्धन, टुहुरा, असहायलाई पनि खोज
तिनीहरूकै परिमितिमा
गरिबीको भूमध्य रेखामुनि
कुनाकन्दराका अक्षांशहरूमा
हिमाल, पहाड, तराईका देश, देशान्तहरूमा
अनि मात्र पाउने छौ
मेरो नेपाल, तिम्रो नेपाल, हाम्रो नेपाल

- *खै कहाँ छ ? मेरो नेपाल*, पृ. ३६ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको सत्रौं क्रममा *वातावरण जोगाउन सचेत बनौं* शीर्षकको कविता रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा कविताको शीर्षक रहेको छ । २०६४ सालको विश्व वातावरण दिवसको अवसरमा लेखिएको यस कवितामा कविले प्रदूषित वातावरणले वर्तमानमा पारेको असरलाई प्रस्तुत गरेका छन् । नेपालमा तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धिको कारण प्राकृतिक सन्तुलन गुम्दै गएको छ । तीव्र वन फडानी भएको छ । सहरका बस्तीहरूमा धुलो-धुँवाले अझै कष्ट थपेको छ, प्राणवायु अक्सिजन पनि दुषित हुँदै गएको छ, जसले गर्दा मानिसमा लाग्ने रोगहरू बढ्दै गएका छन् । कहिले खडेरी, कहिले अतिवृष्टिले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रेको छ भन्दै वातावरण जोगाउन हामी सबैले ध्यान दिऔं, सरसफाई गरौं, जनङ्ख्या वृद्धि नगरौं भन्ने सन्देशहरू कवितामा अभिव्यक्त भएका

छन् । सरल शब्दहरूको प्रयोग तथा अन्त्यानुप्रासको उचित तालमेलले गर्दा कविताको लयविधान निकै कलात्मक रहेको छ ।

घण्टाघरको घडी **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको अठारौँ कविताको रूपमा रहेको छ । कवितामा घडीलाई मानवीकरण गर्दै सात सालदेखि हालसम्मका क्रान्ति चेतनालाई प्रस्तुत गरिएको छ । वि.सं. २००७ सालको क्रान्तिले राणाकाल समाप्त भयो र २०१७ सालमा निरङ्कुश पञ्चायती व्यवस्थाको सुरुवात भयो । कवितामा पञ्चायती निरङ्कुश प्रवृतिप्रति विद्रोह मुखरित छ । त्यस्तै वि.सं. २०३६ र वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलनले प्रजात्रन्त्र पुनस्थापना भएको तथ्य कवितामा व्यक्त भएको छ । दोश्रो जनआन्दोलनको बाढीले दुई सय चालीस वर्षदेखिको राजतन्त्र अन्त्य भएर लोकतन्त्र आएको प्रसङ्ग कविले प्रस्तुत गरेका छन् । यी सबै कालखण्डहरू घण्टाघरको घडीले नियालिरहेको छ । इतिहासको पानमा परिवेश र परिस्थिति बदलिएको छ अब फेरि लोकतन्त्रको मूल्य र मान्यतालाई कुल्चेर अर्को निरङ्कुश शासन व्यवस्था नआओस्, भावी सन्ततिले धिक्कार्न नपरोस्, यसप्रति राजनैतिक दलहरू होसियार होउन् भन्ने भाव यस कवितामा कविले व्यक्त गरेका छन् । गद्यशैलीमा लेखिएको यस कविताको भाषाशैली सरल, सुमधुर, बोधगम्य रहेको छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको उन्नाइसौँ क्रममा *जीवनमा केही गरौँ* शीर्षकको कविता रहेको छ । वाक्यात्मक ढाँचामा आधारित यस कवितामा मानव भएर धर्तीमा आँखा खोलेपछि राम्रो काम गर्नुपर्छ अनिमात्र मानिस मरे पनि भोलि नाम अमर रहन्छ भन्ने भाव कविले अभिव्यक्त गरेका छन् । जीवनमा लालच र इर्ष्या गरी काम गर्नुभन्दा आफ्नो नाम चिनाउने खालका कामहरू गर्नुपर्छ । आखिर एकदिन यो संसार छोड्नु नै छ, चितामा जलेपछि मानव शरीर नाश हुन्छ तर असल कामले मानिसको नाम कहिल्यै नाश हुँदैन । तसर्थ आफ्नो अस्तित्त्व राख्नका लागि मानिसले नाम कमाउने खालका कामहरू गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश कवितामा पाइन्छ । कविताको शीर्षकसँग भावको संयोजन कविले यसरी मिलाएका छन् -

नाम राख्न केही गरौं
नामले भोलि जीउन पनि
जन्मभूमि भार तिरौं
अस्तित्त्व केही राख्छु भनि

- *जीवनमा केही गरौं,* पृ. ४१ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको विसौँ स्थानमा रहेको कविताको शीर्षक *प्रकृतिको अभिभारा* रहेको छ । यस कवितामा प्रकृतिका विभिन्न रूपहरूको वर्णन गरिएको छ । प्रकृतिलाई घर र आँगनको रूपमा उभ्याइएको छ । मानिसको मनमस्तिष्कमा सहज रूपमा छाप पर्ने गरी प्रकृतिविम्बको प्रयोग कवितामा गरिएको छ । यही प्रकृतिले विभिन्न स्वरूपहरू धारण गरेर मानवको रक्षा गरेको छ भन्ने भावलाई अन्त्यानुप्रासको उचित संयोजन मिलाई कलात्मक पारामा कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कविताको शीर्षक र भावका बिच तालमेल मिलेको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको एक्काईसौँ कविताको शीर्षक *भावनाभित्रका सम्भावनाहरू* रहेको छ । यस कवितामा कविले नयाँ नेपाल कस्तो बन्छ होला भन्ने कल्पना गरेका छन् । अँध्यारो युग हटेर उज्यालो आउने हो कि अझै अँध्यारो नै छाउने हो अर्थात् प्रजातन्त्र त हराइसक्यो, अब लोकतन्त्र पनि गुम्ने पो हो कि भन्ने कुरामा कवि सशङ्कित देखिएका छन् । वि.सं. २००७, २०३६ र २०४६ मा जनआन्दोलन भए पनि जनताले धोका खाएकै थिए र अझै पनि जनइच्छा बमोजिम संविधान नल्याउने पो हुन् कि भन्ने डर कविलाई लागेको छ । नेताजनले जनहित अनुरूप काम गर्न नसक्दा कतै राजतन्त्र पो आउने हो कि, विदेशीको चलखेल अझै बढ्ने पो हो कि भन्ने चिन्ताले पनि कविलाई उत्तिकै पिरोलेको छ । हाम्रा नेताहरू दूरदर्शी नबन्दा राष्ट्रियतामा सङ्कट आउन सक्छ, संघीयता बिथोलिन सक्छ, जातजाति, तराई-मधेशमा द्वन्द्व बढ्न सक्छ र राष्ट्रमा गरिबीको रोग लाग्न सक्छ भन्ने सम्भावना कविले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैले राष्ट्रनेताहरूलाई बेलैमा होसियार भइ जनइच्छाअनुसार काम गर्न कविले यस कवितामार्फत् आग्रह गरेका छन् । गीतिलयमा आधारित यस कवितामा शीर्षक अनुसार भाव पक्ष पनि मिलेको देखिन्छ । सरल शब्दहरूको उचित प्रयोगले कविता बोधगम्य तथा श्रुतिमधुर रहेको देखिन्छ ।

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको बाईसौं स्थानमा *मनोबल उच्च राखौं साथी* शीर्षकको कविता रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा कविताको शीर्षक रहको छ । यस कवितामा कविले आफ्ना अतीतका साथीहरूलाई सम्झिएका छन् । वर्तमान समयमा धेरै साथीहरूले आफ्नो जस्तै दुर्दशा भोग्नुपरेको रहेछ भन्ने कुरालाई उल्लेख गरेका छन् । अचेल दिनप्रतिदिन हरेक क्षेत्रमा दुर्घटनाहरू बढ्दै गएका छन् । त्यसैले धेरै व्यक्तिहरूले दुर्घटनाको विभिन्न रूपहरू भोग्नु परेको छ, अझ कतिको त ज्यानै गएको छ । मानिसको जीवनमा कसलाई कतिखेर के पर्छ यसै भन्न सकिँदैन । अन्तमा भाग्यलाई नै दोष दिनु सिवाय अर्को विकल्प रहँदैन । नसोचेका अकल्पनीय घटनाहरू घट्दा

मानिसको मन भावविह्वल त बन्छ नै तर संसार हेरी चित्त बुझाउनु पर्छ भन्दै दुर्घटनामा परी अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूलाई मनोबल उच्च राखी चित्त बुझाऔँ भन्ने सन्देश कविले यस कवितामार्फत् दिएका छन् । कविले कविताको शीर्षक र भावका बिच तालमेल यसरी मिलाएका छन् :-

नसोचेको बज्रपात

पऱ्यो हामीमाथि

मनोबल उच्च राखी

चित्त बुझाऔं साथी

-*मनोबल उच्च राखौं साथी,* पृ. ५० ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको तेइसौं कविताको शीर्षक *भविष्यका पाइलाहरू* राखिएको छ । भविष्यमा गएर गणतान्त्रिक नेपालमा परिवर्तनका नवीनतम् मार्गचित्रहरू कोरिने, अस्थिरता, घुसखोर, महङ्गी, हत्या, हिंसा आदि कुराहरूलाई सदाका लागि निस्तेज गरी नयाँ बिहानीको रश्मीसँगै देश उज्ज्वल पथतिर लम्किने मीठो आशावादी स्वरहरू अभिव्यक्त गरिएको छ । जनइच्छाको कदर गर्दै प्रत्येक नागरिक सारथीको रूपमा अघि बढ्दा कतै धराप र चिप्लेटीमा पनि पर्न सक्छन्, कतै राष्ट्रियता टुक्र्याउने देशका धमिराहरू पनि जन्मन सक्छन् । यस्ता राष्ट्रघातीसँग कुनै सम्झौता नगरी मुकाबिला गर्दै अहिलेका युवावर्गले सोचविचारका साथ अघि बढ्नु पर्छ । खाली विदेशतिर पलायन हुने प्रवृत्तिलाई त्यागेर देशमा नयाँ उद्योगधन्दाहरू, रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नेतर्फ भविष्यका पाइलाहरू चाल्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । सरल शब्दहरूको प्रयोग तथा अन्त्यानुप्रासको उचित तालमेलले गर्दा कविताको लयविधान कलात्मक रहेको देखिन्छ तथा शीर्षकसँग भावको संयोजन मिलेको देखिन्छ

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको *परिवर्तन कसका लागि* कविता गद्य लयमा लेखिएको चौबिसौँ कविता हो । यस कवितामा कवि 'तारा'ले देशमा जतिसुकै परिवर्तनका कुराहरू भए पनि अझै देश युद्ध विभीषिकाबाट मुक्त हुन नसकेको, युद्धमा होमिएर हिँड्ने योद्धाहरू सिंह बनेर दरबार छिरेको र बम तथा बारुदका गन्ध र आवाजले तर्सेर भागेकाहरू अझै पनि सशङ्कित बनेको यस अवस्थामा देशको शासन व्यवस्थामा परिवर्तन भएर पनि मानवीय स्वभावमा परिवर्तन आउन नसकेको तीतो यथार्थलाई कवितामा पस्केका छन् । कविले हिजोको युद्धकालले अझै कतिपय नेपालीहरूलाई झस्काइरहेको अवस्थालाई इङ्गित गर्दै देशको अनपेक्षित परिवर्तनले मन्दिर चिहानमा,

मसानघाट पाटी पौवामा, दरबार भूतबङ्गलामा परिणत हुन सक्ने सम्भावनालाई नियालेका छन् । जति परिवर्तन आए पनि के भो र ? हराएकाहरू अझै भेटिएका छैनन्, जोडी गुमाएकाहरूको अझै आँसुको भेल सुकेको छैन । युद्ध विभीषिका रच्नेहरू सिंहदरबार पुगिसके तर विधवा, हराएका मान्छेका आफन्तहरूका अनुहारको आँसु र रगतको मूल्य कसले तिर्न सक्ला ? बम तथा बारुदका गन्ध र आवाजले तर्सेर भागेकाहरूको आवाज कस्ले सुन्ला ? 'ॐ नमः बुद्धाय'को मन्त्र जति पढाए पनि गरिबहरू शान्तिको भिख मागिरहेका छन् भने हुनेखाने, ठूला भनाउँदाहरू धृतराष्ट्र बनेर तिनै निहत्थामाथि रजाइँ गरिरहेका छन् । हिजो दुम्सी बनेर जनता डस्ने ब्वाँसाहरू आज छेपाराले रङ्ग बदले झौं बदलिएर दुलो चिहाउँदै सिंहदरबार पसिसके । आज सानेहरूका रुन्चे मुहार उस्तै छन् । साइला, माइलाका चुहुने झुपडीहरू अझै उस्तै छन् । सुन्तली उही फाटेको चोलीमा आफ्नो लाज ढाक्न विवश छे । आखिर यी गरिब र पीडित जनताहरूको आवाजलाई बुलन्द गर्ने कसले ? देशमा यति विघ्न परिवर्तन हुँदा पनि यो परिवर्तन कसका लागि ? भन्दै तिनै ठूलाबडा, धनीवर्गहरूप्रति उछितो काढेका छन् कविले । कतै वीररस र कतै करुणरसको झिाल्का-झिाल्की पाइने यस कवितामा *परिवर्तन कसका लागि* शीर्षक राखेर हिजोको व्यवस्था र आजको व्यवस्थामा व्यापक परिवर्तन हुँदा पनि गरिब तथा दुःखीहरूको झुपडीहरूमा अझै परिवर्तन हुन नसकेको कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :-

> सडकमा शान्तिको भिख माग्नेहरू,
> चिप्लिएर नराम्ररी पछारिए,
> तथाकथित द्वन्द्व युद्धको नाउँमा
> धृतराष्ट्र बनेर निहत्थाका छातीमा
> सङ्गीनका टोटा पड्काउँदा
> ढुकुर झौं पुक्लुक-पुक्लुक मरे कति ?
>
> - *परिवर्तन कसका लागि,* पृ. ५२ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा समाविष्ट पच्चिसौँ कविताको शीर्षक *मायाँका तीन थुङ्गाहरू* हो । कवितामा मायाका तीन थुङ्गाहरूका रूपमा कविले आफ्ना तिन छोराछोरीहरूलाई लिएका छन् । प्रकृतिको हरियाली, शीतल पवन, मिर्मिरेको राफिलो घामसँगै बाबुआमाको न्यानो वात्सल्यपनमा आफ्नो कलेजोको टुक्रासरी फैलिएको मायालाई मायाँका तिन

थुङ्गाहरूबिच अर्पण गर्न चाहन्छन् । कविले आफ्नो माया, स्नेहको छहारीमा हलक्क बढेका र लहराएका ती मायाका थुङ्गाहरूले गर्दा आफू सधैं प्रगतिपथमा सुवास छर्दै अघि बढ्न सकेको बताउँछन् । घरको शोभा र गमलामा तेजोवत रङ्गले रङ्गिएका सुन्दर, तेजिला एवम् रहरलाग्दा रूपमा चम्पा, बेली र चमेली बनेर यी तीन पुष्प थुङ्गाहरू उपस्थित भएका छन् । यी पुष्प थुङ्गाहरूले हुर्कदा, फक्रँदा र सुवास छर्दाछर्दै कतै आँधीबेहरीको प्रकोप, कतै प्रकृतिको अनपेक्षित प्रकोप जस्ता कुराहरूलाई सहेका छन्, भोगेका छन् । जति प्राकृतिक व्यवधान आए पनि तिनीहरू किञ्चित विचलित नगई भित्री ज्ञानचक्षुले धैर्य र साहस बटुली भविष्यका सुन्दर सपनाहरू कोर्न आतुर देखिन्छन् । आफूलाई रेखदेख गर्ने मालीको अभाव भए पनि सुगन्धित सुवास छरिरहेका देखिन्छन् । यसरी यी मायाका तिन थुङ्गाहरू आफूमा सधैं अदम्य साहस बोकेर अघि बढिरहेका छन् । आकासै ढाकेर भए पनि प्राकृतिक रमणीय छटा प्रदान गरिरहेका छन् । यी मायाका तीन थुङ्गाहरू कहिल्यै ओइलाउने छैनन्, कहिल्यै अस्ताउने छैनन् भनी कविले प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग गरी आफ्ना सन्ततिलाई नै मायाका थुङ्गाहरूको रूपमा चित्रण गरेका छन् ।

कवि 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रको छब्बिसौं कविताको शीर्षक *दबिएका स्वरहरू* रहेको छ । कविले सम्भ्रान्तवर्ग र निम्नवर्गको विभेदलाई कोट्याउँदै निम्नवर्गका गरिब दुःखी, असहाय, अपाङ्ग, कमैया, हलिया, मजदुर, नारी हिंसा, बलात्कार, घाइते, अपहरित, शोषित-पीडित आदि वर्गका मानिसहरूको चित्कार तथा क्रन्दन कसैले सुन्न नसकेको र उनीहरूका आवाजहरू सधैं दबिएर रहेको कुरालाई मुख्य भावबिन्दु बनाएको देखिन्छ । आज देशमा नारी हिंसा र बलात्कारका घटनाहरू, बालश्रम शोषणका घटनाहरू, अनाथ, अपाङ्ग, टुहुरा र कमैया, हलिया, मजदुरका आफ्नै व्यथा-विलौनाका घटनाहरू घटिरहेका छन् । देशमा कतै दाइजोको नाममा नारी हत्या भइरहेका छन् । विस्थापितहरू पुनस्थापित हुन सकेका छैनन् । रोग, भोक र गरिबीले प्रताडित शोषितवर्गका आफ्नै आवाजहरू रहेका छन् । यी छिन्न-भिन्न जमातका मान्छेहरूका स्वरहरू, आवाजहरू अस्ताउँदो सूर्य झौं अस्ताइरहेका छन् । शोषित-पीडितहरू आवाजविहीन बन्न पुगेका छन् । यी कुराहरू अखबारको खबरसम्म बन्न नसकेको नमीठो र तीतो यथार्थलाई कविले यहाँ प्रस्तुत गर्न खोजेका छन् । यी शोषित, पीडित र प्रताडितहरूको आवाजले सिंहदरबारलाई जगाउन सकेन । आफूलाई सम्भ्रान्त, ठूलाबडा भनाउँदाहरूले केवल कुर्ची मोहको खेलमा रुमल्लिएर यिनीहरूको पुकारलाई कहिल्यै सुनेनन् । लोकतन्त्र, गणतन्त्र जुन तन्त्र आए पनि व्यवस्था मात्रै बदलियो तर शोषित, पीडित

र प्रताडितहरूका मलिन आवाज, निरीह इसाराहरू हराएर गए । ईश्वरले पनि उनीहरूको पुकार सुन्न नसकेको अवस्था देखाउँदै ती शोषित, पीडितहरूका पक्षमा वकालत गर्दै दबिएर रहेका उनीहरूका स्वरहरू अझै पनि दबिएका छन् भन्ने कुरालाई अत्यन्तै कारुणिक, मार्मिक रूपमा कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कवि 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा समाविष्ट सत्ताइसौँ कविता *सुन्दर गणतन्त्र नेपाल* हो । यो कविता गीतिलयको चेतले भरिएको छ । यस कवितामा खास गरेर नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्य, विविध साँस्कृतिक विविधता, अनेकतामा एकता, धार्मिक स्थल, हिमालको सौन्दर्य गाथा आदि कुराहरूलाई प्राकृतिकबिम्ब बनाई सुन्दर गणतन्त्रसँगै राष्ट्र अझ शान्त, सुन्दर र उज्ज्वल पथतिर बढ्नेछ भन्ने भोलिको मीठो भविष्यको कामना गरिएका राष्ट्रवादी स्वरहरू मुखरित भएको देखिन्छ ।

कविका अनुसार नेपाल प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी देश हो । विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा, तराई, पहाडको आफ्नै सौन्दर्य, चुड्का, भजन, बालुन जस्ता आफ्नै चाडपर्वहरू र सोरठी, धाटु जस्ता संस्कृतिहरूले नेपालको रमणीयतालाई बढाएको देखिन्छ । मेचीदेखि महाकालीसम्म फैलिएर बसेका नेपालीहरूका बिचमा अनेकतामा एकता रहेको छ । यहाँका रुरु र मुक्तिक्षेत्र मठ-मन्दिर, गुम्बा जस्ता पावन धार्मिक स्थलहरूका पनि आफ्नै प्राचीन गाथा रहेका छन् । यहाँका राराताल, फेवाताल तथा अन्य नदीनाला, दशगजा क्षेत्र जोगाउन जुर्मुराएका नेपाली दाजुभाइबिचको एकता पनि अझै विचित्र किसिमको छ । भोलिको सङ्घीय राज्य स्थापनाका खातिर फर्फराएका ध्वजापताकाहरू, नेपाली जनताको उत्साह एवम् शन्ति र विकासका लागि फैलिएका हातहरूले पनि शैशावस्थामा रहेको सुन्दर गणतन्त्र नेपालको सौन्दर्यलाई अझै उचाइको पथतिर बढाउनु पर्ने बेला आएको छ भन्ने यथार्थपरक प्रस्तुतिलाई मुख्य भावार्थ बनाएका छन् ।

कवि 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र समाविष्ट अठ्ठाइसौँ कविताको शीर्षक *भोका मान्छेहरू* रहेको छ । शोषित-पीडितहरू रोग, भोक र शोक, औषधोपचारको अभावमा यमराजको शिकार बन्नु पर्ने बाध्यात्मक अवस्थाबाट आक्रान्त बनेका छन् भने शासकवर्गहरू प्रणयतृष्णा, सोख, मानप्रतिष्ठा, सत्तालिप्साको चक्रव्यूह र घूस-कमिशनखोर जस्ता कुराहरूमा लिप्त रहेका छन् भन्ने विषयवस्तुलाई कवितामा अत्यन्त सशक्त ढङ्गबाट अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कविका अनुसार यहाँ अनेक थरिका भोका मान्छेहरू रहेका छन् । केही नहुने गरिब मान्छेहरूलाई कसरी हुनेखाने बन्ने ? भन्ने भोकले सताएको छ । त्यस्तै, हुने-खाने मान्छेहरूलाई अझै कसरी माथि पुग्न सकिन्छ ? भन्ने भोकले सताएको छ । शोषित-पीडित र गरिबवर्गका मानिसलाई रोग, भोक र शोकले पीडित बनाएको छ । उनीहरू कहीँ रित्ता थालहरू, कहीँ अनिकालका थैलाहरू भरेर आफ्नो भोक टार्न चाहन्छन् । कोही औषधोपचारको अभावमा यमराजको राहदानी बुझ्न तयार छन् । कोही पीडित भोका मानिसहरू आफ्नो स्वाभीमानलाई बेचेर खाडी मुलुकमा भेँडा र उँट चराउन विवश छन् । यी भोका पीडितवर्गहरूको चुल्होमा दुई छाक जाउलो समेत पाक्न सकेको छैन । कतै आफ्नो अस्मिता बेचेरै भए पनि एकमुठी सास धान्न बाध्य भएका व्यक्तिहरू छन् भने अर्कोतिर हुनेखाने, आफूलाई सम्भ्रान्त भन्न रुचाउने शासकवर्गका भोकहरू भिन्न खालका छन् । उनीहरूलाई अझै माथि बढ्ने भोक, प्रणयतृष्णा र सोखको भोक, बास्ना, मान, प्रतिष्ठा र पदको भोकले सताएको देखिन्छ । त्यतिमात्र होइन, सत्तालिप्सामा चुर्लुम्म डुब्ने भोक, हात्ती-गैंडाको तस्करी गर्ने, घुस तथा कमिशनमा करोडपति बन्ने भोकहरूले आक्रान्त बनाएको देखिन्छ । प्रणयलिप्साको भोक आदि कुराहरूले आक्रान्त बनाएको देखिन्छ । यसरी शोषित-पीडित र शासकवर्गका बिचमा रहेको भोकोपनलाई *भोका मान्छेहरू* कवितामार्फत् गद्यात्मक रूपमा कविले यहा प्रस्तुत गरेका छन् । कविता सरस र सरल रहेको छ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रको उन्नतिसौँ कविताको शीर्षक *आज रमिता छ* रहेको छ । गद्य शैलीमा रचना गरिएको यो कविता व्यङ्ग्यात्मक कविताको रूपमा रहेको छ । नशाको मातले समातेपछि आफूलाई 'बुस' र 'लादेन' सम्झी मुक्का-मुक्की गर्ने, गद्धी, क्याफे, डान्स र रेष्टुरेन्टहरूमा चर्को बहस गर्ने, रमितैरमिताको संसारमा हराउन चाहने आजका मान्छेको प्रवृतिप्रति कविले व्यङ्ग्य गर्दै*आज रमिता छ* भन्ने कविताको रचना गरेको देखिन्छ ।

कविले आजका मानिसहरू साँझ नपर्दै सुटुक्क भट्टीतिर छिर्छन् । आफ्ना सङ्गीहरूसँगै नूनको धुलो र प्याजको केस्रासँगै घुटुक्क घाँटी तन्काउँदै रक्सी पिउने गर्दछन् । अनि आफूहरूमा बडो मीठो आनन्द छाएको अनुभूति गर्दै रमाउन थाल्छन् । रात परेको पनि उनीहरूलाई पत्तो हुँदैन । आँखा राताराता पार्दै मातले काँपेका स्वरहरूसँगै बार र बेञ्च बनेर न्यायालयका बहशहरू छाँट्न थाल्छन् । त्यहाँ संसद भवन नै ठडिन्छ र बिल, विधेयकका विषयमा चर्को बहस चल्दाचल्दै 'बुस' र 'लादेन'

बनी मुक्कामुक्की गर्न पनि पछि हट्दैनन् । यसरी ती क्याफे र डान्स रेष्टुरेन्टमा एक किसिमको रमिता नै सुरु हुन थाल्दछ । यसरी रमितै-रमिताको संसारमा हराउँदै *आज रमिता छ* कवितामा नशाको मातमा डान्स रेष्टुरेन्टहरूमा हराउन चाहने रमितेहरूको कथा तथा व्यथालाई मुख्य केन्द्रविन्दु बनाइएको देखिन्छ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको तिसौँ कविताको शीर्षक हो - *आज देश दुःखेको छ* । विगतका द्वन्द्वकालका कुराहरूलाई सम्झेर कविले अझै पनि कतिपय नेपालीका गहका आँसु नसुकेका, महङ्गी, तोडफोड, बन्द, हडताल, लुट, अपहरण जस्ता कुराहरूले देशको राष्ट्रियतामाथि आघात पारेको नमीठो भावलाई मुख्य रूपमा प्रष्ट पार्न खोजेको देखिन्छ ।

कविका अनुसार आज देशमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र आएको छ तर सबै नेपालीहरूमा विगतका घाउहरू बल्झेका छन् । सबैको मन-मुटु प्रताडित छ । देशका निम्ति आहुति दिने, बलिदान दिने देशभक्तहरूका मनमा अझै शान्ति छाएको छैन । कतै सुस्ता र कालापानी गुम्ने डर छ, कतै भोक र अनिकालले कर्णाली चिस्याएको छ भने कतै राजधानीको महङ्गी र अभावले आक्रान्त बनाएको छ । वर्तमानमा यी सबै घाउ बनेर देश असह्य पीडाबाट छट्पटिएको छ । आज आफ्नो माग पूरा गर्न बन्द, हड्ताल, तोडफोड, लुट, अपहरण गर्नु नेपालीको संस्कृति नै भइसकेको छ । देशको त्रासदीपूर्ण, कहालीलाग्दो झाडप र कतै प्रतिकारका खबरले शान्ति चोभारको डाँडामा लुकेर टुलुटुलु हेरिरहेको र सहर पस्न नसकेको प्रसङ्गलाई कविले यसरी व्यक्त गर्छन् :-

झडप र प्रतिकारका
त्रासदीपूर्ण खबरले
शान्ति चोभारका डाँडामा
लुकेर चियाउँछिन्,
अझैपनि शहर पस्न
सकेकी छैनन् डरले ।

-*आज देश दुःखेको छ,* पृ. ६५ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्र समाविष्ट एकतिसौँ कविताको शीर्षक *मेरै प्यारो देश नेपाल* रहेको छ । कविले आफूलाई आफ्नो राष्ट्रको अगाध स्नेह, असीम मायाले गर्दा भोक, प्याससमेत मेटेको र पिता-पुर्खाहरूको प्रेरणाले गर्दा आफू सधैं

प्रगतिपथमा अघि बढ्न सकेको र राष्ट्रवादी भावना आफूमा प्रवल रूपमा जागृत भएको कुरालाई मुख्य रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेका छन् । कविले हिमाल, पहाड र तराईका प्रादेसिक बनोट र प्राकृतिक सुन्दरताले भरिपूर्ण आफ्नो देश साह्रै प्यारो लागेको कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् । राष्ट्रको न्यानो मायाले आफू सधैं प्रगतिपथतर्फ बढेको कुरा कविले यहाँ स्पष्ट पारेका छन् । पिता-पुर्खाहरूले यस सृष्टिलाई फुलाउने काम गरे । चाहे हिमालमा डाँफे चरीहरूले गाऊन्, चाहे तराईमा मयुर नाचून र पहाडमा मृगहरूले उफ्रदै खुशीले कम्मर भाँचून्, यी सबै दृष्यले राष्ट्रको प्राकृतिक सौन्दर्यमा रम्यता छाएका छन् । एकैछिन् पनि राष्ट्र छोडिनु पर्दा 'जननी जन्म भूमिश्च'को यादले कविलाई पीडाले विह्वल बनाएको हुन्छ । यसरी प्रकृतिको रचनाले पनि विछट्टै सिङ्गारिएको हिमाल, पहाड र तराईको सौन्दर्यले थप आकर्षण प्रदान गरेको आफ्नो राष्ट्र आफूलाई सधैं प्यारो लाग्छ । गीतिलयको आधारमा रचना गरिएको यो कवितामा राष्ट्रप्रतिको अगाध स्नेहका कुराहरू मार्मिक तवरले अभिव्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

कवि 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा समावेश भएको बत्तिसौँ कविताको शीर्षक *कवि, कविता र देश* हो । यस कवितामा कवि, कविता र देश तिनवटै कुराहरू अभिन्न अङ्ग भएको भाव व्यक्त भएको छ । कविले जतिसुकै सुन्दर कविता कोरे तापनि, देशका लागि जतिसुकै नाम कमाए पनि उनीहरूका मार्मिक जीवनका कथा-व्यथालाई कसैले बुझ्न नसकेकोमा आक्रोश पोखेका छन् । कविहरूले पसिना तरर्र चुहाउँदै मन-मस्तिष्क खियाउँदै र कलमका निबहरू भाँच्दै ठूलो मिहिनेतले कविता कोर्छन् तर तिनै कविहरू सबैतिरबाट तिरस्कृत छन्, ठगिएका छन् र हात-मुखको जोहो गर्न समेत धौ-धौ परेको छ । उनीहरूका कविताले न भोक टार्न सक्छ, न दसैं टार्न सक्छ र न छाक नै टार्न सक्छ । गरिब देशमा जन्मिएका र अपहेलित बन्न पुगेका यी कविका कविताहरूले उचित महत्त्व पाउन सकेका छैनन् तैपनि उनीहरूले आफ्ना कविताहरू सबैतिर छापियोस्, सबैले सुनून् र सबैले मनमनै गुनून् भन्ने चाहन्छन् र पाठकले पनि कविका कविताहरूमा देशको संस्कृति झल्कियोस्, नेपाली माटो बोलेको पढ्न पाइयोस् र राष्ट्रियता बोलोस् भन्ने चाहन्छन् । यसरी कविका कविताहरूले पाठकको मन पगाले पनि उनीहरूले कविका मर्म र व्यथालाई बुझ्न सकेका छैनन् भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । गद्यात्मक अभिव्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा कविले भाव र शीर्षकबिच उचित तालमेल मिलाउन सकेको देखिन्छ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहभित्रको तेत्तिसौँ कविताको रूपमा रहेको *बालहित संरक्षण गरौँ* कविता राष्ट्रिय बालदिवसका अवसरमा गीतिलय तथा गीतिछन्दको चेतमा रहेर रचना गरिएको फुटकर कविता हो । समाजमा जतिसुकै बालहितका पक्षमा नारा फलाके पनि द्वन्द्व पीडित, टुहुरा र सडक बालबालिकाहरूको स्थिति दयनीय रहेको, उनीहरूमाथि समाज र राष्ट्रको ठोस दृष्टि पुग्न नसकेको साथै बालश्रम शोषणका घटनाहरू झन्झन् बढ्दै गएको यथार्थ अवस्थाप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ ।

कविका अनुसार बालबालिका भोलिका कर्णधार हुन् । जुन-ताराले उज्यालो छर्दै रातको अँध्यारोलाई केही मात्रामा हटाएजस्तै गरी बाबुआमा गुमाएका, दुःखमा हुर्केका टुहुरा र निरीह बालबालिकालाई पनि सबैले दृष्टि पुऱ्याउनु पर्छ । राज्यले सबैलाई समताको भावले हेर्नुपर्छ । कतिपय बालबालिकाहरू बाटोमा भीख माग्न विवश छन्, कोही खलासी बनेर बाँचेका छने भने कोही धनीका घरमा कमारो बनेर जीवन गुजार्न विवश छन् । यस्ता पीडित बालबालिकाको मर्म कसैले बुझ्न सकेको छैन । खाली बालबालिकाका पक्षमा नारा घन्काउने तर कार्यान्वयन नगर्ने बाल अधिकारवादीहरूको रवैयाप्रति कविले खिन्नता प्रकट गरेका छन् । उनीहरूको पढ्ने, लेख्ने अधिकार एकातिर गुमेको छ भने अर्कोतिर द्वन्द्वले पीडित बालबालिकाहरूको भविष्य अझै अन्धकारमय बनेको छ । भोलि गएर समाज र राष्ट्रलाई सुधार्ने यी कोपिलाहरू राष्ट्रका दियाला हुन् । यिनीहरूको व्यथालाई बुझेर सबैले मल्हमपट्टी गर्नैपर्छ । बालहितको संरक्षण गर्नैपर्छ र उनीहरूका दुःखका आँसुहरू पुछेर सबैले पुण्यको काम गर्नैपर्छ, अनिमात्र बालबालिकाहरूको भविष्य उज्ज्वल हुनुका साथै सारा सृष्टि नै उज्ज्वल हुनेछ भन्ने कुराहरूबाट बालहितका पक्षमा आफ्ना भावनाहरू प्रस्तुत कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको चौँतिसौँ शीर्षकमा *लोकतन्त्र र हाम्रो भविष्य* रहेको छ । लोकलयमा रचिएको यस कवितामा देशमा सुनौलो बिहानीसँगै उदाएको लोकतन्त्रसँगै सबै नेपालीहरूको भविष्य गाँसिएको हुनाले अर्जुनदृष्टि लगाएर र चाणक्यको नीति लिएर लोकतन्त्रलाई फुलाउनु पर्दछ भन्ने खास भावाभिव्यक्तिहरू प्रस्टिएका छन् ।

कविका अनुसार सङ्घीय गणतन्त्रको स्पष्ट खाका बोकेर भविष्यको मार्गतिर पदार्पण गर्न थालेको हाम्रो देश नेपाल अनेक जातजाति, भाषाभाषी र संस्कृतिको रूपमा सजिएको फूलबारी हो । हामी नेपालीहरू सार्वभौम एकतामा बाँधिएका छौं । के हिमाल, के पहाड, के तराई सबैतिर आपसी

स्वार्थ, सङ्कीर्णता त्यागेर अखण्डताको गीत गाउनु पर्दछ, अखण्डताको दीप बाल्नु पर्दछ । सबै नेपालीहरूमा शान्ति, विकास र समृद्धिको इच्छाशक्ति जाग्नुपर्छ अनिमात्र नयाँ नेपालको निर्माण सम्भव हुन्छ । कसैले गिद्धेदृष्टि लगाउँदा तिनीहरूलाई कानुनको कठघरामा चौखुऱ्याई गुराँस र सुनगाभा फुलेजस्तै लोकतन्त्रलाई फुलाउनु पर्दछ । यसरी देशमा लोकतन्त्रको रक्षार्थ सबैले अर्जुनदृष्टि वा दिव्यदृष्टि लगाई चाणक्यको जस्तो नीति लिएर भविष्यको अग्रगतितिर हाम्रा पाइलाहरू बढ्नुपर्छ, अनि मात्र हामी सम्पूर्ण नेपालीहरूले अपेक्षा गरेअनुसार लोकतन्त्रको कोपिलालाई फुलाउन सक्छौं भन्ने अभिव्यक्तिलाई यसरी प्रस्ट्याएका छन्-

अपेक्षाका फूल हाम्रा
सदावहार फुल्नुपर्छ
भविष्यका हाम्रा पाइला
यही माटोमा चाल्नुपर्छ

-*लोकतन्त्र र हाम्रो भविष्य,* पृ. ७३ ।

कवि रामकृष्ण 'तारा'को **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको पैतिसौं कविता कृतिको शीर्षक हो- *तीन उस्तै-उस्तै कुरा* । कविले *जागिर, तनखा* र *महिनावारी*का तिन उपशीर्षकहरू राखेर व्यङ्ग्यात्मक पाराले झटारो हानेका छन् । नाम सुन्दा थोरै फरक भए पनि काम पनि दिक्कै लाग्दो जस्तो अनुभूतिका कुराहरूलाई फरक-फरक ढङ्गले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् -

क. जागिर

'नपाउनेलाई केही न केही, पाउनेलाई खै' भने झैं जागिर सुन्दा जति खुसी लाग्छ त्यसको गाँठी कुरा बुझ्दा अग्राखभन्दा साह्रो भएको कुराप्रति कविले व्यङ्ग्य गर्दछन् । जागिर विचित्रको छ । आफूभन्दा माथिको हाकिमको आदेश मान्नैपर्ने, हाकिमले चित्त नबुझेर 'जा गिर !' भनेपछि गिर्नै पर्ने, जहिलेपनि हतारै-हतार र तनावले वाक्क पार्ने साँच्चिकै जागिर पेसा अनौठो छ । केही सुख-दुःख गरेर स्थायी भएपछि मात्र पेन्सनको आशाको त्यान्द्रोमा झुन्डिनु पर्ने जागिर पेसाले महङ्गीको चपेटामा परी निल्नु न ओकल्नुको अवस्थामा पुऱ्याएर थला पार्ने गरेको कुरामाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

ख. तनखा

कविले दोस्रो उपशीर्षक *तनखा* राखेर व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति गरेका छन् । तनखा शब्दले रकमको अर्थ बोध गराएपनि अनेक अर्थहरूको रूपमा तनखालाई बुझाउन खोजेका छन् । बल्ल-बल्ल

जागिरेको तनखाले बालबच्चाको शुल्क तिर, पसलेको उधारो खाता तिर, श्रीमतीको चुरापोते, घरको बत्ती, पानी र आफ्नो भट्टीतिरको खर्च बुझाऊ । यी सबै कुराहरूले खल्ती सधैं रित्ताको रित्तै हुने कुराका माध्यमबाट 'तनखा'को अर्थबोध गराएका छन् भने अर्कोतिर 'तनखा'लाई बिच्छेद गरी 'तँ नखा' बनाई 'तैंले नखा' भन्ने अर्थ अभिव्यक्त गरेका छन् । जीवन धान्न धौ-धौ पर्ने कुरालाई इङ्गित गर्दै साँच्चिकै जागिर खाएर जीवनस्तर उकास्न समस्या पर्ने हुँदा तँ नखा भनी व्यङ्ग्यात्मक पारामा अर्थ बोध गराएको देखिन्छ ।

ग. महिनावारी-

कविले यस उपशीर्षकमा जागिर खाएर तनखा बुझेपछि महिनावारीको घर खर्चलाई चलाउन हम्मे-हम्मे परेको कुरालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । कविले महिनावारी आउँछ भन्दै धाक देखाएर घर खर्च चलाउन साहुको पसलमा खाता लेखाएर जीवन गुजार्ने नेपालीहरूको कथा-व्यथा विचित्रको रहेको चित्रण गरेका छन् । कहिले महिना मर्ला भन्दै औंला भाँच्दै उधारोमा घरखर्च चलाउनेहरू महिनावारी तनखा आएपछि छोरा-छोरीको पिरलो, श्रीमतीका चुरापोते, सारी, किनमेलका कुरा आदिले दिक्क पार्ने गर्दछ भन्ने कुरालाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । जागिरबाट प्राप्त रकम महिनावारीमै सकिने भाव व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

यसरी कविले **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको खण्ड 'क' मा जम्मा ३५ ओटा विभिन्न शीर्षकका कविताहरू समावेश गरेका छन् ।

४.५.२ भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहभित्रका खण्ड 'ख' का कविताहरूको अध्ययन

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहको खण्ड 'ख' मा कविले विविध खालका कविताहरू सङ्गृहीत गरेका छन् । पृष्ठ ७९ देखि ९९ सम्म फैलिएको यस खण्डमा दशओटा मुक्तकहरू, अठार ओटा हाइकुहरू, पाँच ओटा गीतिकविताहरू, छ ओटा गजलहरू र चारओटा बालकविताहरू सङ्कलित छन् । यसरी एउटै कृतिभित्र विभिन्न किसिमका कविताहरू सङ्कलन गरी कवि 'तारा'ले नेपाली साहित्यको कविता विधाको मिश्रित कृति तयार पारेका छन् । खण्ड 'ख' मा रहेका विविध कविताहरूअन्तर्गत मुक्तक, हाइकु, गीति कविता, गजल, बालकविताहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

४.५.२.१ केही मुक्तकहरू

मुक्तक कविता विधाको सबभन्दा सानो एकाई हो । यो चार चरणमा पुरा गरिन्छ तापनि गद्यलयको विकास भए यता सात चरणसम्म फैलिएको पाइन्छ ।[११४] दशओटा मुक्तकहरूलाई विभिन्न शीर्षकमा बाँडेर सरल तरिकाले प्रस्तुत गरिएको यस खण्डमा *एस.एम.एस. सुविधा, हाम्रो काठमाडौँ, सपनाको फल, प्रेममा एम्बुस, सहरमा सवारी व्यवस्था, गन्तव्यहीन यात्रा, सहरको शान्ति सुरक्षा, मनको ज्वाला, टाढा नजाऊ साथी, हाम्रो इतिहास* लगायतका शीर्षकहरू समाविष्ट छन् । जसमा ताराले क्रमशः विज्ञान-प्रविधिको चरम विकासले जनमानसमा पारेको नकारात्मक असर, नेताका टुङ्गो नलाग्ने बोली र काठमाडौँमा मच्चिएको पानीको हाहाकार, मानिसले देख्ने बिनाअर्थका सपना, आजकलका युवायुवतीको अन्धो प्रेम, सहरमा अनियन्त्रित सवारी व्यवस्था, आत्मीयता र मानवता नभएका मानिसका तुच्छ प्रवृत्ति, सहरको देखावटी शान्ति सुरक्षा, अरुको रिस, डाह गर्ने मानिसको स्वभाव, खोक्रो राजनीतिको चहलपहल र हराउँदै गएको हाम्रो इतिहास आदि जस्ता भावहरू प्रस्तुत गरेका छन् । जस्तै :-

दिन दहाडै मान्छे काटिँदा, बैंक लुटिँदा,
　　कुनै नौलो कुरै भएन ।
कति राम्रो शान्ति सुरक्षा,
　　खबर गर्दा प्रहरीले टेरपुच्छर लाएन ।

-*सहरको शान्ति सुरक्षा,* पृ. ८१ ।

४.५.२.२ केही हाइकुहरू

हाइकुको शारीरिक बनौट नै संरचना हो । यो न्यूनतम भाषिक उच्चारणका अवयव मानिने वर्ण अक्षरमा आधारित हुन्छ । सोभ्फै जापानी शैलीलाई अवलम्बन गरेर रचिने भएकोले यो अक्षरभन्दा माथि गणना गरिने चरण या पदहरूमा विस्तारित हुन्छ । यसरी तिन पद वा त्रिपदी शारीरिक संरचना हुनु र प्रथम एक पाउमा पाँच अक्षर र द्वितीय एक पाउमा सात अक्षर र तृतीय एक पाउमा पाँच अक्षरको अनिवार्य उपस्थिति नै हाइकु-संरचनाको वास्तविक र मौलिक तथ्य हो ।[११५] कविताको अत्यन्त सानो स्वरूप र थोरै अक्षरहरूको निश्चित समायोजनमा उभिनु हाइकुको विशेषता हो ।[११६]

---

११४ gf/fo0fk|;fb vgfn, **;dLIffsf cfsf/x¿,** -gjnk/f;L M lqj]0fL ;flxTo kl/ifb\, @)^%_, k[= $(.
११५ gf/fo0fk|;fb vgfn, **;dLIff k|x/ k|x/sf,** -gjnk/f;L M lqj]0fL ;flxTo kl/ifb\, @)^!_, k[= !*) .
११६ k"j{jt\\, k[= !&^ .

यही विशेषतालाई आधार मान्दै **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको खण्ड 'ख' मा कवि 'तारा'ले जम्मा अठारओटा हाइकुहरू सङ्कलन गरेका छन् । तिनलाई सरसर्ती अध्ययन गर्दा देशको अराजक स्थिति, जनतालाई झुक्याउने नेताजन, ठाउँ-ठाउँमा हुने नारी शोषण, धोका दिने प्रेम, जलस्रोतको धनी देशमा दिनहुँ बढ्दै गएको लोडसेडिङ्ग, बाढीपहिरोले गरेको धनजनको क्षती, देशभित्रै नेताहरूबिच भागबण्डाको झगडा, भ्रष्टाचारी, घुसखोरी प्रवृत्ति आदि जस्ता पक्षहरूलाई विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । समसामयिक परिवेशलाई मध्यनजर गर्दै कविले यस्ता हाइकुहरूको रचना गरेको देखिन्छ । जस्तै :-

नेताको बोली
धुमिल राजनीति
भीरको खेती ।

५-७-५ को संरचनामा रचिएको उपर्युक्त हाइकुमा नेताहरूको झुठो आश्वासनको भाव व्यक्त भएको छ ।

४.५.२.३ केही गीतिकविताहरू

पद्यको छोटो र आख्यानरहित गेय संरचनामा कुनै भाव वा विचारका प्रक्रियाको अथवा मानसिक अवस्थाको तीव्राभिव्यक्ति नै गीत हो ।[११७] गीतको भाकामा गाउन मिल्ने कविता नै गीति कविता हुन् । कवि 'तारा'ले यस खण्डमा जम्मा पाँचओटा गीति कविताहरूलाई सङ्गृहीत गरेका छन् । पाँच गीतिकविताहरूको शीर्षक क्रमशः *पर्खेर बस, माया अनौठो थियो, यो मन सम्हाली लेऊ, रोइरहेछ यो मन मेरो र तिमी किन झुल्किरहिछ्यौ* रहेका छन् । उल्लिखित शीर्षकका कवितालाई हेर्दा कवि 'तारा'ले आफ्नी प्रियसीको सम्झनाले आफूलाई पलपलमा सताएको भाव अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । उनीलाई पर्खेर बस्दा पनि उनको साथ नपाएकोले जीवन नै शून्य लागेको अनुभूति *पर्खेर बसें* शीर्षकको कवितामा व्यक्तिएको छ । त्यस्तै *माया अनौठो थियो* शीर्षकको गीतिकवितामा मायालुसँग बिताएका क्षणको सम्झना गर्दै वर्तमान अवस्थामा मायालु र आफू अलग-अलग भएको भाव व्यक्त भएको छ । यो *मन सम्हाली लेऊ* शीर्षकको कवितामा बिर्सने प्रयास गर्दा पनि मायालुको सम्झनाले बेलाबेलामा घच्घच्याउँदा मनै सम्हाल्न गाह्रो भएको र मन सम्हाल्नको लागि उनैले

---

११७ df]xg/fh zdf{, **;dsfnLg ;dfnf]rgf l;4fGt / k|of]u, -**sf7df8f}FM g]=/f=k+=k|=, @)%%_, k[= !&^ .

सम्भ्फाउनु पर्ने अवस्था रहेको भाव प्रकट भएको छ । *रोइरहेछ यो मन मेरो* शीर्षकमा आफ्नो जीवनमा अचानक भएको दुर्घटनाको कारण संसार नै निराश बनेको र मरूँ कि बाँचू जस्तो भएको स्थिति सिर्जना भएको अवस्थालाई कविले उजागर गरेका छन् । त्यस्तै गीतिकविताको अन्तिम वा पाँचौं स्थानमा रहेको *तिमी किन भ्फुल्किरहिछ्यौ* शीर्षकको कवितामा पुनः मायालुकै सम्भ्फना गर्दै आफूले चोखो र अमर प्रेम गर्दा पनि मायालुले बुभ्फन नसकेकोमा उनीमाथि विश्वास गर्नु नै कविले आफ्नो भूल स्वीकार गरेका छन् ।

यसरी माया पिरतीका भावहरू भ्फल्किएका उनका पाँच गीतिकविताहरू गीतिलयमा आबद्ध छन् । तत्सम्, तद्भव र आगन्तुक तीनै स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग उक्त कविताहरूमा भेटिन्छन् । भाषाशैलीका दृष्टिले सरल, सहज, गीत्यात्मक र बोधगम्य देखिन्छन् । जस्तै :-

तिमी को थियौ ? किन, कहाँ गयौ ?
तिमीले मलाई भुली गइछ्यौ ।
हर रात तिमी मेरा सपना बनी
सदा किन तिमी, भ्फुल्किरहिछ्यौ ?

-*तिमी किन भ्फुल्किरहिछ्यौ,* पृ. ८९ ।

४.५.२.४ केही गजलहरू

नेपाली साहित्यको कविता जगत्मा अत्यन्त प्रभावकारी रूपमा गजल देखा परेको छ । हरेक तह, तप्का एवम् वर्गका मानिसहरूको रुचिको विषय अहिले गजल बन्न सफल भएको छ । पहिले राजा-महाराजाका दरबारमा र निवासमा अनि नवावहरूका कोठीमा गजल सुनाइने वा गाइने परम्परा रहेको थियो । अहिले आएर गजल आम जनसमुदायको प्रिय विषयको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । समाजका हरेक क्षेत्रमा गजल गुञ्जिएको छ । साहित्यका विभिन्न विधाहरूको आ-आफ्नै विशेषता भए भ्फैं गजलको पनि आफ्नै विशेषता हुन्छ । आफैमा पूर्ण सेरहरू तथा काफिया, रदिफ, तखल्लुस, बहर (छन्द) आदिको प्रयोगका कारण गजलले कविताका अन्य उप-विधाहरूभन्दा छुट्टै पहिचान प्राप्त गरेको छ ।[११८] गजल शेरहरूको समष्टि रूप हो । गजलको सङ्गीतसँग अत्यन्त घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कुनै न कुनै छन्दमा बद्ध हुनु गजलको विशेषता हो ।[११९]

---

११८ 3gZofd Gof}kfg] …kl/>dLÚ **uhn ;f}Gbo{ dLdf+;f, -**¿kGb]xLM ;g;fOg cfjf;Lo pRr df=lj=, @)^$_, k[= @ .

११९ s[i0fxl/ a/fn, **uhnM l;4fGt / k/Dk/f, -**nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)^$_, k[= #! .

गजलका नियममा बाँधिएर कवि 'तारा'ले थोरै भएपनि **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको खण्ड ख मा गजल समावेश गरेका छन् । यस खण्डमा सङ्कलित छ ओटा गजलहरूलाई *गजल एक, गजल दुई, गजल तीन, गजल चार, गजल पाँच* र *गजल छ* जस्ता नाम दिएका छन् । उनका गजलहरूमाथि दृष्टि दिँदा प्रत्येक गजलका विषयवस्तुमा भिन्नता पाइन्छ ।

*गजल एक*मा गजलकारले आफ्नी श्रीमतीको राम्रा र नराम्रा दुवैखाले बानीको चर्चा गरेका छन् । खुसी हुँदा बत्तिसै लक्षणले युक्त भएकी, नम्बरी सुनजस्ती, स्वर्गकी परीजस्ती, स्वादिष्ट नून र काश्मिरी न्यानो ऊनजस्ती भन्दै श्रीमतीको राम्रो पक्षको चित्रण गरेका छन् भने रिसाउँदा उम्लने खुनजस्ती, मकैमा सल्कने घुनजस्ती र अरुमाथि खनिँदा चण्डी-मुण्डीकै रूप जस्ती देखिन्छिन् भन्दै श्रीमतीका नराम्रा पक्षलाई पनि अभिव्यक्त गरेका छन् ।

*गजल दुई*मा ताराले भविष्यमा गएर छोराछोरी कस्ता बन्ने होलान् ? भनी कल्पना गरेका छन् । छोरो जन्मदा हरेक आमा-बाबुलाई खुसी नै लाग्दछ तर अबका छोराले भविष्यमा कतै पिण्डपानी दिँदैनन् कि, राम्ररी पाल्दैनन् कि भन्ने डर मान्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ । पश्चिमी संस्कृतिको प्रभावले जरा गाडिसकेको नेपाली समाजमा अबका सन्ततिले जातकुजात केही हेर्दैनन् । अझ बुहारी झन् कस्ता पर्ने हुन् भन्ने पिरलो छ । कतै समावेशी समाजको निर्माणसँगै तेस्रो पुस्तामा पुग्दा मासु र बियर कुलका देवतालाई चढाउने त होइनन् भन्ने त्रासको भाव गजलकारमा देखापरेको छ । यस्तो अवस्थामा बरु श्रीमती नै असल साथी हुन् भन्दै गजलकार यसो भन्न पुग्दछन् :-

आयातित संस्कृतिमा पाइन्छ कि राम्रो सेवा

औषधिमूलो स्याहार सम्हार उनैको त भर लाग्छ ।

*गजल तिन*मा साहित्य खुला आकाश हो तर साहित्यको फाँटमा यात्रा गर्ने सर्जकहरूको उचित मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन भन्ने विचार 'तारा'ले दिएका छन् । साहित्यको बगैचामा मोफसलका सर्जकको कुनै चर्चा नभएको यथार्थलाई यस गजलमा अभिव्यक्त गरेका छन् । साहित्य सिर्जनाको क्रममा नातावाद, कृपावाद राख्दै भ्रामक साहित्य सिर्जना गर्ने सर्जकहरूले नै सम्मान र पुरस्कार पाउँछन् भन्दै त्यस्ता सर्जकहरूप्रति व्यङ्ग्यभाव प्रस्तुत गरेका छन् । साहित्यको क्षेत्रमा सहीसत्य सर्जकको सम्मान हुनै पर्छ भन्ने कुरामा गजलकारले जोड दिएका छन् ।

*गजल चार*मा आफ्नी प्रेमिकासँग बिताएका क्षणहरूको स्मरण गरेको प्रसङ्ग गजलकारले प्रस्तुत गरेका छन् । भर्खरै प्रेमका आँकुरा टुसाउने बेलामा एकान्तमा बसेर दुःख-सुख बाँडेको,

वाचाकसम खाएको, प्रेमपत्र कोरेको अवस्थालाई गजलकारले सम्झन पुगेका छन् तर पछिल्लो समयमा आएर प्रेमिका आफूबाट टाढिन खोजेकी र आफूले राम्रा कुरा भन्दा पनि नराम्रो ठान्ने गरेकीले आफूमा निराशा उत्पन्न भएको भाव पनि यस गजलमा व्यक्त गरेका छन् ।

गजल पाँच मा गजलकारले देशभित्र देखिएको अराजक स्थितिको चर्चा गरेका छन् । अहिले देशभित्र हाकिमदेखि लिएर पियनसम्मका कर्मचारी तथा अन्य क्षेत्रका व्यक्तित्वहरू सबैमा घुस, कमिसन, भ्रटाचार, कालोबजार आदि गलत प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । यस्तो अवस्थामा पनि प्रहरी र अख्तियार निदाएका छन्, अदालतले समेत चोखेन हालेजस्तो गरी दुनियालाई भुलाएको छ भन्दै हाम्रो देशको कानूनी अराजक व्यवस्थाप्रति कविले तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

गजल छ मा गजलकारले हामी सम्पूर्ण नेपालीले आफ्नो संस्कृति, जातीयता, भाषा, धर्म, मातृभूमिप्रति प्रेम गर्नुपर्छ भन्ने भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । हामीले कसैप्रति पनि रिस, डाह, द्वेष राख्नु हुँदैन । देशमा व्याप्त हिंसा, हत्या, लुट, अपहरण, बलात्कार आदिको अन्त्य गर्नैपर्छ । सबैमा एकताको भावना हुनु पर्दछ र हामी राष्ट्रवादी बन्नैपर्छ भन्ने गजलकारको सकारात्मक सोचाइ यस गजलमा अभिव्यक्त भएको छ । जस्तै :-

मातृभूमि शिरमा राखी द्वेष, ईर्ष्या भुल्नुपर्छ ।
यै नेपाली माटोमाथि नयाँ नेपाल फुल्नुपर्छ ॥

यसरी उपर्युक्त छ ओटा गजलहरू रचेर कवि 'तारा'ले आफूलाई गजलकारको रूपमा समेत उभ्याएका छन् ।

४.५.२.५ केही बालकविताहरू

सङ्क्षिप्तता, सरलता, लयात्मकता, गेयता, स्वभाविकता र बालसुलभता जस्ता गुणहरू भएको बालसाहित्यको एक विधा बालकविता हो । बालबालिकाहरूमा हुने जिज्ञासालाई शान्त पार्ने, उनीहरूको सिर्जनात्मक प्रतिभालाई प्रस्फुटित गराउने, उनीहरूको शब्दभण्डारलाई अभिवृद्धि गर्ने, उनीहरूमा विद्यमान सङ्गीतचेतनालाई परिमार्जन गर्ने एवम् मनोरञ्जनसमेत प्रदान गर्ने कार्यमा बालगीत र बालकविता एक सबल, सक्षम र सशक्त माध्यम भएकाले यस विधाको आफ्नै किसिमको

विशिष्ट महत्त्व रहेको छ ।[१२०] कवि 'तारा'ले यस कवितासङ्ग्रहको दोस्रो खण्डमा केही बालकविताहरूलाई सङ्कलित गरेका छन् ।

यो कृति युवा र प्रौढले मात्र होइन स-साना बालबालिकाहरूले पनि पढेर केही ज्ञान र मनोरञ्जन प्राप्त गरून् भन्ने हेतुले कविले यहाँ चारओटा बालकविताहरूलाई स्थान दिएका छन् । कविले *बिचरी चरी, आऊ आऊ जूनकिरी, मेरो सानो साइकल* र *मेरो प्यारो साथी* जस्ता शीर्षक राखेर बालबालिकाहरूलाई सचेतना र मनोरञ्जन प्रदान गरेका छन् । उल्लिखित कविताहरूमा दयाभाव, असल चरित्र निर्माण, अध्ययनप्रति विशेष जोड, सरसमानको हिफाजत गर्ने बानी, अनुशासनको पालना जस्ता पक्षमा विशेष ध्यान दिई बालबालिकाहरूले सानैदेखि यस्ता गुणहरूको विकास गर्दै जानुपर्दछ भन्ने सन्देश दिएका छन् । तसर्थ यी कविताले बालसाहित्य उद्यानमा नयाँ उत्साह रोपेको पाइन्छ । बालबालिकाहरूलाई बोधगम्य हुने गरी सरल शब्द चयन र गेयात्मक शैलीमा यी कविताहरू लेखिएका देखिन्छन् । जस्तै :-

आमा बाबा गुरुहरू
सबले माया गर्ने ।
छिमेकीको स्याबास् पाउन
असल बन्नु पर्ने ।

-*मेरो प्यारो साथी,* पृ. ९९ ।

यसरी **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको खण्ड 'क' मा ३५ ओटा गद्य कविताहरू र खण्ड 'ख' मा मुक्तक, हाइकु, गीतिकविता, गजल र बालकविताहरू सङ्कलन गरी कवि 'तारा'ले यसकृतिलाई मिसौरा बनाएका छन् ।

४.५.३ संरचना

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रह कृति ५.४ इञ्च चौडाइ, ८.५ इञ्च लम्बाइ र ०.६ इञ्च उचाइको आयतनमा फैलिएको छ । कवितासङ्ग्रहको अग्रभागको आवरण पृष्ठमा निलो (आकासे रङ्ग), सेतो र रातो रङ्गको प्रयोग गरी बाटोमा हिँड्दै गरेका पाइलाहरूको चित्रात्मक अभिव्यक्ति दिइएको

१२० k|df]b k|wfg, **g]kfnL afn ;flxTosf] Oltxf;** -bf];|f] ;+:s=_, -sf7df8f}FM lj]s l;h{gzLn k|sfzg k|f=ln=, @)^!_, k[= %& .

छ । राजेश मानन्धरको आवरणकलाले सजिएको अग्रभागमा हाँगामा बसेर गीत गाउँदै गरेको र आकासमा उड्दै गरेका चराहरूको चित्रले भावको उन्मुक्त विचरणको सङ्केत गरेको देखिन्छ । कृतिको पश्च बाह्यपृष्ठमा कवि 'तारा'को दुर्घटनापूर्वको पासपोर्ट साइजको फोटो र दुर्घटनापश्चात्को पूर्ण फोटोसहित कवि परिचय दिइएको छ । पुस्तक परिचय, भूमिका लेखन, विषय सूचीमा १२ पृष्ठ छुट्याइएको छ भने बाँकी ७६ पेज खण्ड 'क' का लागि र २३ पेज खण्ड 'ख' का लागि छुट्याइएको छ । यसरी ९९+१२ पेजमा **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहको पूर्ण संरचना संरचित छ । वि.सं. २०६४ देखि २०६५ सम्मका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका 'तारा'का पैंतिसओटा फुटकर रचना र केही मुक्तक, हाइकु, गीतिकविता, गजल र बालकविताहरूलाई समेत सङ्कलन गरी **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहलाई पुस्तकाकार रूप दिइएको पाइन्छ ।

४.५.४ केन्द्रीय भाव

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहित कविताहरूमा कविले आफ्ना विचारहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यहाँ कुनै एउटा देशमा मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत देखिएका विकृति, विसङ्गतिलाई कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्गृहीत कविताहरूको विषयवस्तु बनाइएको छ । कविले समाज सुधार, राष्ट्रको चौतर्फी विकास, राष्ट्रियता,समाजमा व्याप्त शोषण, थिचोमिचो, कुरीति आदिलाई हटाउनका लागि आवाज उठाउनु पर्ने भाव यस कवितासङ्ग्रहमार्फत् व्यक्त गरेका छन् ।

प्रकृति-चित्रण उचित बिम्ब, प्रतीक तथा मिथकको प्रयोगले अझ सशक्त बनेको यस कवितासङ्ग्रह राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत देखिन्छ । यसमा बालबालिकाहरूको असल भविष्य निर्माणको कामना गरिएको छ । व्यथा र अन्तर्वेदनाको दुरुस्त प्रस्तुति, कलात्मकताभन्दा भावनात्मकता बढी, नजानिँदो बौद्धिकता र विषयको छिटफुट अन्तर्राष्ट्रियकरण, स्वदेशप्रतिको अगाध प्रेम, जनजीवनसँग तादात्म्य, विधागत विविधता, जागरुक समाज निर्माणतिरको उन्मुखता नै यस कवितासङ्ग्रहका मूल विशेषता हुन् । विगतबाट पाठ सिकेर हामी सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट अर्जुनदृष्टि दिन र सही ढङ्गले भविष्यका पाइलाहरू चाल्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव यस कृतिमा यसरी व्यक्त भएको छ :-

लोकतन्त्र फुलाउन
अर्जुनदृष्टि दिनुपर्दछ,

देश निर्माणको नीति
चाणक्यकै लिनुपर्दछ ।

-लोकतन्त्र र हाम्रो भविष्य, पृ. ७३ ।

४.५.५ कथनपद्धति

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह मूलतः आत्मालाप वा मनोलाप गर्ने भाषिक लयात्मक कथन कलामा रचना गरिएको छ । छिटपुट रूपमा द्वितीय पुरुष तथा तृतीय पुरुषको समेत प्रयोग भएको यस कवितासङ्ग्रहमा कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धतिलाई अङ्गालिएको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा देखापरेका विकृति तथा विसङ्गतिहरूलाई व्यक्त गर्ने क्रममा कतै कवि आफै प्रस्तुत भएका छन् भने कतै साक्षी स्रष्टाको रूपमा उभिएका छन् । मुख्यतः आत्मालापी कथनपद्धतिमा रचिएको यस कविताको उदाहरण यसप्रकार रहेको छ :-

अति कमजोर रहेछ भाग्य
सुख शान्तिले जीउँन सकिन,
कति गहिरो त्यो रहेछ व्यथा
कलमले पनि लेख्न सकिन ।

- *यो जुनी लेखा यस्तै रहेछ, पृ.१७ ।*

यसरी माथिको कवितांशमा आत्मालापी कथनपद्धतिको प्रयोग गरिएको छ ।

४.५.६ भाषाशैली

भाषाकै सामर्थ्य वा शक्तिद्वारा कविता सृजना हुन्छ र कविताको गौरव पनि त्यसमा प्रयुक्त भाषामै अन्तर्निहित हुन्छ । भाषाशैलीका दृष्टिले **भविष्यका पाइलाहरू** कृति सहज र सरल छ । गद्यशैलीका कविता भए तापनि यस कृतिमा आन्तरिक लयात्मक र भावानुगामी शब्दावलीको प्रयोगले कवितासङ्ग्रहलाई उत्कृष्ट नै बनाएको छ । शब्द तथा भावको पुनरावृत्ति, लामा वाक्यगठन र व्याकरणिक अशुद्धिहरू यत्रतत्र पाइन्छन् । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग देखिन्छन् । कहीँकतै छिटपुट रूपमा अनुकरणात्मक शब्दहरू पनि भेटिन्छन् । कति ठाउँमा त शीर्षकीय धरातलभन्दा विषयवस्तुको भाषाशैली तन्किएको पनि पाइन्छ । शीर्षकीय शैली अलि

लामाखालका रहेका छन् । स्वभावोक्ति अलङ्कार र केही बिम्बात्मक झिल्काहरूका साथ पहिलो खण्डमा राष्ट्रियताको भावले कृति सिङ्गारिएको देखिन्छ भने दोस्रो खण्डमा रहेका विविध हाइकु, मुक्तक, बालकविता, गजलहरूले गर्दा यो कृति मिसौरा बनेको छ ।

४.५.७ उद्देश्य

कुनै पनि कृतिले प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा समाजमा केही न केही प्रभाव त पारेकै हुन्छ । यसै क्रममा कवि रामकृष्ण 'तारा'ले **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा समकालीन परिस्थिति, समाज, देश र विदेशका शोषित-पीडित, अपाङ्ग, असहाय, गरिब र निमुखाहरूको भावनालाई उजागर गर्दै जनपक्षीय संविधान निर्माण, लोकतान्त्रिक संस्कार, दिगो शान्ति र विकासका लागि हामी सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट अर्जुनदृष्टि दिएर सही ढङ्गले भविष्यका पाइलाहरू चाल्नु पर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ । जस्तैः

धराप र चिप्लेटी चिन्नु पर्छ पहिले
प्रगतिका रूपरेखा कोर्नु पर्छ अहिले ।

-*भविष्यका पाइलाहरू,* पृ. ५१ ।

४.५.८ लयविधान

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहमा विविध किसिमका लयविधानको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । गद्य कविताहरूको सङ्गालोबाट सुरुवात गरिएको यो कृति गीति, झ्याउरे लय हुँदै लोक छन्दबाट अनुष्टुप छन्दको जग हाली अगाडि बढेको छ ।[१२१] धेरैजसो शीर्षकहरूमा सहज शब्दावलीसँगै शिखरिणी, शार्दूलविक्रीडित छन्दको लयात्मक ढाँचालाई यथासम्भव अन्त्यानुप्रास मिलाई लयविधान पालना गर्ने कोसिस गरेको देखिन्छ । गद्याभिव्यक्तिहरूलाई गद्यछन्दको रूप दिइएका केही कवितामा आन्तरिक लय त्यति फस्टाएको पाइँदैन । केही शास्त्रीय छन्दोबद्ध कविताहरूमा लयविधानले फक्रने अवसर पाए तापनि छन्दभङ्गदोषले गर्दा लयविधान कतैकतै अल्झन पुगेको देखिन्छ । लयविधानका केही नमुनाहरू :-

१२१ k"j{jt\\, k[= r .

क) **गीतिलयको नमुना -**

अन्नले नै प्राण धान्ने, मानिस-प्राणी सारा,
प्रकृतिले बोकेको छ, हाम्रो अभिभारा ।

-प्रकृतिको अभिभारा, पृ. ४३ ।

ख) **गद्यलयको नमुना -**

हाम्रो मौनतामा, आफ्नै राष्ट्रियता खुम्चिदा,
दशगजा बेलाबखत धकेलिँदा स्वाभिमान दुःखेको छ ।

-हाम्रो स्वाभिमान दुःखेको छ, पृ. २७ ।

ग) **लोकछन्दको नमुना -**

बालबालिका जति नै हाम्रा ती नयाँ सितारा
भोलिका दिन उज्यालो छर्दै फैलने जून तारा ।
सबैको हित गर्नु नै पर्छ राज्यले समता
विशेष जसले बाबुआमाको गुमाए ममता ।

-बालहित संरक्षण गरौँ, पृ. ७० ।

यसरी **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहका कविताहरू गीतिलय र शास्त्रीय छन्दमा रचना गरिए तापनि अधिकांश कविताहरू गद्यलयमा रचिएका देखिन्छन् ।

४.५.९ बिम्बविधान

बिम्बहरूले साहित्यलाई सजावट गर्दछन् । अनुभूतिका अभिव्यञ्जकहरू सम्मूर्तित गराउँदै कल्पनासूत शब्दचित्रको प्रस्तुति बिम्बमा देखिन्छ ।[१२२] **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा बिम्बका धेरै रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । समाजमा व्याप्त शोषण, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो विरुद्धका आवाजहरू विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकहरूको माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । प्राकृतिक बिम्ब, ऐतिहासिक बिम्ब, समसामयिक यथार्थ बिम्ब, कल्पनाबिम्ब एवम् अनुभूतिपरक बिम्बको कुशल प्रयोग यस कवितासङ्ग्रहमा पाइन्छ । बिम्ब प्रयोगका विभिन्न रूपहरू प्रस्तुत नमुनाहरूबाट बुझ्न सकिन्छ -

१२२ nId0fk|;fb uf}td, **;dsfnLg g]kfnL sljtfsf] laDak/s ljZn]if0f, -**nlntk'/M ;femf k|sfzg, @)^)_, k[= * .

क) **प्राकृतिक बिम्ब -**

कति राम्रो देश नेपाल, प्रकृतिको धनी,
भौतिक स्रोत साधनका हामी भाग्यमानी ।

- *हाम्रो प्रकृति हाम्रो भविष्य, पृ.२८ ।*

ख) **समसामयिक बिम्ब -**

जनसङ्ख्या तीव्र वृद्धि मासिने भो वन
हरितगृह प्रभावले बिग्रियो सन्तुलन ।

-*वातावरण जोगाउन सचेत बनौं,* पृ.३७ ।

ग) **कल्पना बिम्ब -**

यो कविको भावनामा कतै ठेस लाग्ने हो, कि !
नेपालीका सदिच्छा ती सम्भावना बन्ने हो कि !

-*भावभित्रका सम्झनाहरू,* पृ. ४७ ।

घ) **ऐतिहासिक बिम्ब -**

बिर्सन हुन्न वीरको गाथा, रगत सहिदको,
नमीठो स्वर ओकल्न हुन्न पहाडी मधेशको ।

-*हाम्रो राष्ट्रिय झन्डा के भन्छ ? पृ.३ ।*

यसप्रकार कवि 'तारा' ले प्राकृतिक, समसामयिक, कल्पना र ऐतिहासिक बिम्बहरूको प्रयोगद्वारा आफ्नो कवितालाई भावसघन बनाएका छन् ।

४.५.१० छन्द, रस र अलङ्कार

भविष्यका पाइलाहरू कवितासङ्ग्रहभित्र मुख्यतः गीतिलयान्तर्गत झ्याउरे छन्दमा रचित गीत तथा कविताहरू देखिन्छन् । त्यस्तै केही कविताहरू गद्याभिव्यक्तिहरूमार्फत् गद्य छन्दको रूपमा छन् भने केही कविताहरू शिखरिणी, शार्दूलविक्रीडित छन्दमा समेत रहेका पाइन्छन् । छन्दोबद्ध मालामा कवितापुष्पहरूलाई उन्ने कविको प्रयास सार्थक नै देखिन्छ । रस परिपाकको दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत कृति प्रखर नभए तापनि भावहरू व्यक्त गर्ने क्रममा कतैकतै रसाभिव्यक्तिका झिल्काहरू आएका देखिन्छन् । जस्तै -

क) **करुण रस -**

कतै पति-पत्नीका वियोगान्त
भावविह्वल चित्कार सुनिन्छ,
कहीँ काख रित्तेका आमाहरूको
अन्तर्वेदना कुर्लेको छ ।

-*ठेस लागेका पाइलाहरू,* पृ. ६ ।

ख) **हास्य रस -**

'जागिर' सुन्दा खुसी लाग्थ्यो
कुरा रहेछ गाह्रो,
गाँठी कुरा बुझ्दै जाँदा
अग्राखभन्दा साह्रो ।

-*तीन उस्तै-उस्तै कुरा,* पृ. ७४ ।

यसै गरी **भविष्यका पाइलाहरू** कवितासङ्ग्रहमा अलङ्कार प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै -

रूपक अलङ्कार -

भाषा र भेष, जन र जाति, फूलबारी साझा छ,
ढिंडो र रोटो, कछाड भोटो संस्कृति मज्जा छ ।

-*हाम्रो राष्ट्रिय झन्डा के भन्छ ? पृ. ४ ।*

माथिको कवितामा भाषा, भेष, जात, जाति, ढिँडो, रोटो, कछाड, भोटो आदिले हाम्रो संस्कृतिको पहिचान गरेको हुँदा ती पदहरूमा रुपक अलङ्कार झल्किएको छ । यसरी यस कृतिमा रुपक अर्थालङ्कारको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.५.११ निष्कर्ष

रामकृष्ण 'तारा'को पुस्तकाकार कृतिहरूमध्ये वि.सं. २०६५ मा प्रकाशित **भविष्यका पाइलाहरू** दोस्रो कृति हो । यस कृतिलाई कविले खण्ड 'क' र खण्ड 'ख' गरी दुई भागमा विभाजन गरेका छन् । खण्ड 'क' मा जम्मा ३५ ओटा गद्य कविताहरू रहेका छन् भने खण्ड 'ख' मा मुक्तक, हाइकु, गीतिकविता, गजल र बालकविताहरू रहेका छन् । प्रत्येक कविताहरू आफैमा पूर्ण रहेका

छन् । यस कृतिमा समाज, राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा विद्यमान विकृति, विसङ्गतिहरूलाई औंल्याई सभ्य, सुसंस्कृत र उन्नत जीवनयापनका लागि नेपाली कर्णधारका भविष्यका पाइलाहरू क्रियाशील हुनुपर्ने भाव प्रस्तुत भएको छ । कतिपय कविताहरूमा विषयवस्तु दोहोरिएका पनि छन् । कतिपय कवितामा केन्द्रीय कथ्य एउटै रहेको अवस्था पनि देखिन्छ । यसलाई कविको कमजोरी भन्न सकिन्छ । मानिसलाई चेतना जगाउने स्वास्थ्य चेतनाका कुराहरू पनि यसैभित्र समावेश रहेका छन् । सुरा र सुन्दरीले बिग्रिन लागेको समाजलाई चेतनाको दियो बाल्ने जमर्को पनि यस सङ्ग्रहमा गरिएको छ । कृति सरल भएकाले सामान्य पाठकहरूलाई पनि बोधगम्य देखिन्छ । व्याकरणिक अशुद्धता र अन्त्याप्रासीय विचलनसम्बन्धी केही कमी-कमजोरी भए पनि स्रष्टाको निरन्तर क्रियाशीलता र आभ्यासिक गतिले प्रस्तुत कृति मध्यमस्तरको दर्जामा पुगेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४.६ सृजनाका कोसेलीहरू बालकवितासङ्ग्रहको अध्ययन

दुई भिन्दाभिन्दै अर्थ बुझाउने शब्दहरू 'बाल' र 'साहित्य' को संयुक्त रूप नै बालसाहित्य हो । 'बाल' शब्दले बालबालिकाहरूलाई बुझाउँछ भने 'साहित्य' भन्नाले व्यक्तिको सृजनशील प्रतिभाद्वारा रचित वाङ्मयको एक प्रकारको विशिष्ट लयात्मक, रागात्मक विधालाई बुझाउँछ । यसरी बालसाहित्यले बालबालिकाहरूका निम्ति लेखिने अथवा बालबालिकाद्वारा लेखिएको साहित्यलाई जनाउँछ ।[१२३] अविकसित बालकलाई मनोरञ्जन दिँदै निर्माणका कार्यतर्फ, राष्ट्र र संस्कृतिको स्नेहतर्फ आकृष्ट गराउने काम बालसाहित्य हो ।[१२४] बालकको उमेरको हद, ग्रहणशीलता, क्षमता, मनोवैज्ञानिक विकास आदिलाई दृष्टि दिएर रचित साहित्य नै बालसाहित्य हो ।[१२५] बालसाहित्य जति सहज, सरल, मनोरञ्जनपूर्ण र आकर्षक हुन्छ त्यत्तिकै यसको लेखा, चित्राङ्कन र प्रकाशन गम्भीर, जटिल र चूनौतिपूर्ण समेत रहेको हुन्छ । बालसाहित्य बढी उद्देश्यपूर्ण र आयोजित हुने हुनाले यसका प्रत्येक पक्षमा पूर्वयोजना अति नै जरुरी हुन जान्छ ।[१२६] विभिन्न आयुवर्गका बालबालिकाका लागि तिनको मानसिक तहअनुसार रोचक र सहजग्राह्य हुने किसिमबाट बालसाहित्य लेखिने गर्दछ । यो

---

१२३ k|df]b k|wfg, **g]kfnL afn;lxTosf] Oltxf;,** bf];|f] ;+:s=, -sf7df8f}FM ljj]s l;h{gzLn k|sfzg k|f=ln=, @)^!_, k[= !(.

१२४ tf/fgfy zdf{, *;d;fdlos ;Gbe{,* **ul/df,** -nlntk'/M;femf k|sfzg, k"0ff{Í !&, j}zfv @)$!_, k[= !)^ .

१२५ /fh]Gb| ;'j]bL, *g]kfnL afn ;flxTodf nIdLk|;fb b]jsf]6fsf] of]ubfg*, **;'gsf]zL -**sf7df8f}FM k"0ff{Í @, @)%#_, k[= &!–&% .

१२६ g/xl/ cfrfo{, *afn ;flxTo n]vg M ljifo / dfWod rogsf] k|Zg,* **afn ;flxTo jflif{s,** @)$&, k[= !# .

ज्ञानमूलक हुन्छ भने मनोरञ्जनमूलक पनि हुन्छ । यसकारण बालसाहित्यलाई त्यस्तो साहित्य भन्न सकिन्छ जसले ज्ञान वा आनन्द दुवै प्रदान गर्दछ ।[१२७]

नेपाली बाल साहित्यको ऐतिहासिक विकासक्रमतर्फ दृष्टि दिँदा सय वर्षभन्दा बढी भइसकेको छ । गङ्गाधर शास्त्री 'द्रविड'को **गोर्खा पैह्ला किताब** (वि.सं. १९४९) नै पहिलो पाठ्य बालकृति मानिन्छ ।[१२८] बालबालिकाका लागि शिक्षा दिने विद्यालय स्थापना नभएकोले आ-आफ्ना पाठ्यपुस्तकको अभाव देखिएकाले नै 'द्रविड'ले त्यसतर्फ कलम चलाएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।[१२९] नेपालमा राणा प्रधानमन्त्री देव शमशेरले वि.सं. १९५८ मा पहिलोपल्ट विद्यालय स्थापना गरेपछि पाठ्यसामग्रीको आवश्यकता पूर्तिका लागि जयपृथ्वीबहादुर सिंहले अमूल्य योगदान पुऱ्याउँदै **अक्षराङ्क शिक्षा** (१९५८), **बालबोध, भाग-१** (१९५८) सहित थुप्रै बाल पाठ्यपुस्तकहरू लेखेको देखिन्छ ।[१३०] वि.सं. १९७० मा गोर्खा भाषा प्रकाशिनी समितिको स्थापना भएपछि बाल पाठ्यसामग्रीको लेखन र प्रकाशनमा संस्थागत प्रयासको थालनी भएको देखिन्छ ।[१३१]

बालसाहित्यलाई पाठ्य साहित्य र पाठ्येत्तर साहित्य गरी दुई भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । पाठ्येत्तर साहित्य परम्परादेखि नै मौखिकरूपमा प्रचलित भए पनि पाठ्य बालसाहित्य वि.सं. १९५८ बाट सुरु भई हालसम्म पनि निरन्तररूपमा चलिरहेको छ । अहिले पाठ्येत्तर बालसाहित्य पाठ्यक्रममा आधारित नभई स्वतन्त्ररूपमा लिखित र प्रकाशित भएका छन् । पाठ्येत्तर बालसाहित्यको विकासलाई चरणबद्धरूपमा अध्ययन गर्ने हो भने वि.सं. १९९७ देखि २०३५ सम्मको अवधिलाई पहिलो चरण र वि.सं. २०३६ पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणका रूपमा लिइन्छ । वि.सं. १९९७ मा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको बालखण्डकाव्य **राजकुमार प्रभाकार** प्रकाशित भएको हुनाले सो वर्षदेखि पाठ्येत्तर बालसाहित्यको प्रथम चरण सुरु भएको मानिएको हो भने वि.सं. २०३६ लाई 'अन्तर्राष्ट्रिय बाल वर्षका रूपमा मनाइएपछि बालसाहित्यतर्फ थप जागरुकता र बालसाहित्यको प्रकाशनमा केही तीब्रता आएकाले सो वर्षदेखि द्वितीय चरणको सुरुवात भएको ठानिएको हो ।[१३२]

यस चरणमा बालबालिकाहरूका लागि बालकथा, बालगीत, बालकविता, बालउपन्यास, बालएकाङ्की, बालचित्रकथा आदि सबै विधामा साहित्यिक कृति लेखिएका पाइन्छन् । यसै क्रममा

---

१२७ s]zjk|;fb pkfWofo, *afn ;flxTosf] ljifo rogdf ;do ;fk]Iftf,* **afn ;flxTo,** @)%$, k[= !! .
१२८ s]zjk|;fb pkfWofo, k"j{jt\\, k[= !! .
१२९ k|df]b k|wfg, k"j{jt\\, k[= $$.
१३० k"j{jt\\, k[= $% .
१३१ P]hg .
१३२ k"j{jt\\, k[= %) .

समयसँगै थुप्रै बालसाहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित भए र क्रमशः प्रकाशन हुँदै छन् पनि । यसै बाल साहित्यिक यात्राक्रममा देखापरेका चितवनका बालसाहित्यिक स्रष्टा रामकृष्ण 'तारा' हुन् । उनी शारीरिक रूपमा अपाङ्ग भए तापनि मानसिक रूपमा स्वस्थ र सबल व्यक्तित्व हुन् । यहाँ उनको वि.सं. २०६६ वैशाखमा प्रकाशित **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन गरिएको छ ।

४.६.१ शीर्षक

कुनै पनि कृतिको शीर्षकले नै मूलभूत रूपमा त्यसभित्र समाविष्ट विषयवस्तुहरूको समुच्चयमा प्रतिनिधित्व गर्दछ । रामकृष्ण 'तारा'द्वारा सृजित तेस्रो कृतिको शीर्षक **सृजनाका कोसेलीहरू** रहेको छ । 'सृजना' शब्दले सृष्टिका सुन्दर बालबालिकाहरूको सङ्केत गरेको देखिन्छ भने 'कोसेलीहरू'ले उनीहरूको रचनात्मक र ज्ञानात्मक विकासका लागि आवश्यकीय उपहारमूलक खुराकलाई प्रस्ट्याएको छ । जम्मा ३४ शीर्षकहरूमा समेटिएका यस कवितासङ्ग्रहभित्रका रचनाहरू साँच्चै नै बालोपयोगी कोसेली बन्न पुगेको देखिन्छन् । यी कविताले असल चरित्र निर्माण, अध्ययनप्रति विशेष जोड, अनुशासनको पाठ, राष्ट्रियताको भाव, बालअधिकारका स्वरहरू, हाम्रो समाजमा देखिएका बालसमस्याहरू जस्ता पक्षहरू झल्काएका छन् । त्यसै गरी सिङ्गो कृतिकै प्रतिनिधि कविता सोही कृतिको पृष्ठ ४४ मा राखिनु र कविले सो कवितामार्फत् कृतिको महत्त्व र उपयोगिता वर्णन गर्नुले पनि प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहको शीर्षक छनोट उपयुक्त रहेको देखिन्छ । भाव, भाषा, जीवनदृष्टि, युगबोध, औपदेशिकता, बालसुलभता, बाललय आदि विविध दृष्टिले हेर्दा यस कृतिको शीर्षक **सिर्जनाका कोसेलीहरू** राखिनु अर्थपूर्ण देखिन्छ । यहाँ **सृजनाका कोसेलीहरू**भित्र रहेका कविताहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ :-

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको पहिलो कविताको शीर्षक *चन्द्रमामा पुग्ने रहर* रहेको छ । यस कवितामा कविले बालबालिकालाई महान् लक्ष्य लिएर अघि बढ्ने सल्लाह दिएका छन् । वैज्ञानिक युगको यो समयमा आजका बालबालिकाहरूले वैज्ञानिक भई नयाँ यान बनाएर चन्द्रमामा पुग्ने लक्ष्य लिनुपर्छ । सानैदेखि पढ्ने-लेख्ने र आफूभन्दा ठूला व्यक्ति, गुरुहरू, आमाबुबालाई आदर गर्ने बानी बसाल्नु पर्छ भन्दै कविले बालबालिकाहरूलाई सानैदेखि असल चरित्र निर्माण गर्नुपर्ने सन्देश दिएका छन् । प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा रचिएको यो कविता समयसापेक्ष र शीर्षकानुसार रहेको देखिन्छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको दोस्रो कविताको शीर्षक *सूर्यको* महिमा रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा कविले सूर्यको महिमागान गाएका छन् । रवि, घामका नामले समेत चिनिने सूर्यकै प्रकाशबाट धर्तीभरि उज्यालो र सम्पूर्ण प्राणीको रक्षा भएको छ । कहिले घाम र कहिले छायाँ दिने सूर्य यदि नभइदिएको भए पृथ्वीमा कुनै पनि प्राणी बाँच्न सक्दैनथे । कवितामा सूर्य उदाउने र अस्ताउने (पूर्व र पश्चिम) दिशाको समेत जानकारी बालबालिकाहरूलाई गराउँदै सूर्यको अपार महत्त्व रहेको भावबोध कविले गराएका छन् । सरल भाषाशैली प्रयोग गरिएको यस कविताको शीर्षकसँग भावको सान्निध्यता रहेको देखिन्छ ।

सिर्जनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको तेस्रो कविताको शीर्षक *मेरो ज्ञानी छोरो* रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा अभिभावकले आफ्ना सन्तानलाई असल चरित्र तथा ज्ञानगुनका कुरा सिकाउन सकेको खण्डमा सन्तान पनि असल बाटोमै हिँड्दछन् भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ । हरेक अभिभावकहरू आफ्ना सन्तानप्रति शुभभाव नै राख्दछन् । विशेष गरी सन्तानलाई फकाई-फुलाई गरी पढाइ, लेखाइ, सरसफाइ तथा अन्य कुरा सम्बन्धी धारणा दिने कार्यमा आमाको भूमिका नै बढी हुन्छ । एउटी असल आमाले नै आफ्ना सन्तानको असल भविष्य निर्माण गर्न सक्छिन् भन्ने यथार्थलाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

मेरो बाबु कति ज्ञानी
जे भने नि मान्छ,
आमा-बाबा दुवैलाई
देवताझैं ठान्छ ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको चौथो क्रममा रहेको यस कवितामा कविले विद्याको अपार महत्त्वलाई दर्शाएका छन् । यहाँ विद्यालाई चोरले चोर्न नसक्ने, अंश लगाउन नपर्ने, खर्च गर्दा बढ्दै जाने सुन, हीराभन्दा महङ्गो अमूल्य धनको रूपमा कविले चित्रण गरेका छन् । कविताभित्रै चार सवाल गरेर चारै सवालको उत्तर विद्या नै हो भन्ने सङ्केत गरेका छन् तर बालबालिकामा जिज्ञासु स्वभाव र बौद्धिकताको विकास गराउने ध्येय राखी चार सवालको जवाफ नै नदेखाई कविताको अन्त्य गरेका छन् । मनोरञ्जनसँगै चार सवालको सम्भावित उत्तर बालबालिकाले सजिलै पत्ता लगाउन सक्ने हुँदा प्रस्तुत कविता अत्यन्त अर्थपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको पाचौँ स्थानमा रहेको प्रस्तुत कवितामा कविले सम्पूर्ण युवावर्गलाई देश निर्माणमा जुट्न आह्वान गरेका छन् । हातमा हात मिलाई लोकतन्त्र र राष्ट्रियता जोगाएर विश्वभरि यो देशलाई नेपाल भनी चिनाउन युवावर्गको ठूलो भूमिका रहेको छ । युवाशक्ति जुटेर गरिबीको रेखा हटाउनु छ, एकताको दियो बाल्नु छ, नयाँ नेपाल बनाउनु छ अनि सहिदका सपना साकार पारेर साहसी र वीरताको नयाँ पाठ अरुलाई सिकाउनु छ भन्ने सन्देश कवितामा व्यक्त भएको छ । यसरी कविले यस कवितामार्फत् सम्पूर्ण युवाशक्ति जुटेर भविष्यका पाइलाहरू चाल्दै देशलाई अघि बढाउन आग्रह गरेका छन् । झट्ट हेर्दा बालकविता भन्न नमिल्ने देखिएको यो कविताले बालबालिकालाई असल बाटोमा हिँड्नुपर्ने प्रेरणा प्रदान गरेको छ ।

सिर्जनाका कोसेलीहरू बालकवितासङ्ग्रहको छैठौँ कविताको शीर्षक *भविष्यमा वैज्ञानिक* बन्छु रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा पढाइमा विशेष रुचि राखी मन, ध्यान लगाएर पढ्ने विद्यार्थी नै भविष्यमा गएर ठूलो मान्छे बन्न सक्छ र आकासको तारासरी चम्किन सक्छ भन्ने विचारलाई कविले अघि सारेका छन् । यस कवितामा ज्ञानको ज्योति बाली भविष्यको बाटो रोज्ने, अशिक्षा र रोग-भोक हटाउने, बाबाआमाको नाम राख्ने, न्यूटन र जेम्सवाटजस्ता वैज्ञानिक बनी नयाँ-नयाँ कुराको आविष्कार गर्ने माध्यम शिक्षा नै हो । तसर्थ बालबालिकाको सानैदेखि पढाइमा झुकाव हुनुपर्छ भन्ने दृष्टिकोणलाई कविले बालबोलीमा प्रस्तुत गरेका छन् । प्रथम पुरुष शैलीमा रहेको यो कविता बालबालिकालालाई पढाइप्रति रुचि जगाउन र सही मार्गनिर्देशन गर्न सफल रहेको देखिन्छ ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको सातौँ स्थानमा रहेको कविताको शीर्षक *कति राम्रो देश नेपाल!* हो । प्रस्तुत कवितामा कविले हाम्रो देशभित्र रहेका विभिन्न प्राकृतिक दृश्य र पशुपक्षीहरूको चर्चा गरेका छन् । प्रकृतिको अपार वरदान पाएको हाम्रो देशमा हिमाल, पहाड, तराई, वनजङ्गल, डाँडाकाँडा, छहरा, पहरा, तालतलैया, नदीनाला आदि हेर्नलायक दृश्यहरू छन् । डाँफे, मुनाल, कस्तुरी, न्याउली, हात्ती, गैँडा, मयुर आदि पशुपक्षीहरू रमाउने वनजङ्गल तथा सुनाखरी, सुनगाभा, लालीगुराँस आदि फूलहरूले ढाकेका डाँडापाखा र छहरामा देखिने इन्द्रेणीरङ्ग आदिले सबैको मन आकर्षित गर्दछन् । साँच्चै हाम्रो देश कति राम्रो छ! भन्दै कविले दक्षिणमा भारतसँग जोडिएका दशगजा जमिन, उत्तरमा तिब्बतसँग जोडिएका सेता हिमाल, पूर्वमा मेची र पश्चिममा महाकाली नै नेपालका चार दिशाका सीमा हुन् भन्ने जानकारी बालबालिकाहरूलाई दिएका छन् । हामीमा

एकताको भावना हुनुपर्छ र हामीले नै हाम्रो देशको रक्षा गर्नुपर्छ भन्ने कर्तव्यबोध कविले यसरी गराएका छन् :-

छङछङ बग्ने छहरामा इन्द्रेणी रङ हेर
जलशक्ति अपार हाम्रो जान नदिऊँ खेर,
प्रकृतिले दिएको छ हिमाल, पहाड, तराई
पञ्चशीलको नीति हाम्रो कोही छैन पराई ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको कविताक्रमको आठौं स्थानमा *मेरो प्यारो साथी* शीर्षकको कविता रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा बालबालिकाहरूलाई साथीसँग घनिष्ट सम्बन्ध कायम राख्नुपर्छ भन्ने सन्देश व्यक्त गरिएको छ । बालबालिकाहरू स्वभावैले जिज्ञासु प्रवृत्तिका हुन्छन्, अझ त्यसमा अभिवावक, गुरुवर्गको माया र असल साथीको सङ्गत पाएको खण्डमा उनीहरूमा असल व्यक्तित्वको निर्माण हुन्छ । उनीहरूमा सानातिना समस्याको समाधान गर्ने, प्रतिस्पर्धा गरेर पढ्ने, ज्ञानी बन्ने आदि बानीको विकास हुन्छ । तसर्थ अभिभावकहरूले उनीहरूलाई हौसला प्रदान गरी सधैं सही बाटोमा हिँडाउनु पर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

कवितासङ्ग्रहको नवौं कविताको शीर्षक *रक्सीको उन्माद* रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा जाँडरक्सीको सेवनले छोराछोरी, परिवार, गाउँ-समाज जहाँतहीँ नराम्रो असर पर्दछ भन्ने कुरा कविले बालबालिकाहरूलाई जानकारी गराएका छन् । रक्सी भन्ने पदार्थ नै हानिकारक हुन्छ त्यसले सबैलाई प्रतिकूल असर पार्दछ । घर-व्यवहारको सम्पूर्ण जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने लोग्नेले नै रातदिन रक्सी खाएर घरमा आई श्रीमतीसँग झगडा गर्दा बालबच्चाहरूमाथि नराम्रो मानसिक असर पर्न जान्छ, परिवार बिथोलिन्छ, समाजमा इज्जत रहँदैन, स्वास्थ्यस्थिति बिग्रँदै जान्छ, तसर्थ हरेक अभिभावकले छोराछोरी, परिवार, समाजप्रति आफ्नो सही भूमिका निभाउनु पर्दछ भन्ने भावलाई कविले यस कवितामार्फत् व्यक्त गरेका छन् ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहभित्र दसौं स्थानमा रहेको कविता हो *मेरो फूलबारी* । कविले यस कवितामा बालबालिकाहरूलाई फूलको महत्त्व दर्साउँदै फूलबारीमा रङ्गीचङ्गी फूलहरू लगाएर घरको शोभा बढाउने सन्देश दिएका छन् । किताबी ज्ञानका अतिरिक्त बालबालिकाहरूका लागि अन्य क्रियाकलाप पनि उत्तिकै जरुरी छन् । जसमध्ये नानाथरि फूलहरू रोपेर फूलबारी सजाउनु पनि एक हो । फूलले घरको शोभा बढाउने, सभ्यता र संस्कृतिको पहिचान गराउने,

वातावरण स्वच्छ बनाउने हुँदा फूलबारीमा फूल सार्नुपर्छ, बोट भाँच्ने, हाँगा लाछ्ने, कोपिला टिप्ने गर्नु हुँदैन भन्दै कविले यस कवितामार्फत् बालबालिकाहरूलाई फूलको महत्त्व बुझी घर वरिपरि फूल लगाउन सल्लाह दिएका छन् ।

कवितासङ्ग्रहको एघारौं कविता *नयाँ नेपाल बन्छ* रहेको छ । यस कवितामा कविले असल राष्ट्र निर्माण गर्न प्रत्येक व्यक्तिले 'म' भन्ने भावना छाडी 'हामी' भन्ने भावना राख्नु पर्ने सन्देश दिएका छन् । व्यक्ति-व्यक्ति राम्रो भए परिवार राम्रो हुने, परिवार-परिवार राम्रो भए गाउँ राम्रो हुने र गाउँहरू राम्रो भए राष्ट्र नै राम्रो हुने भएकोले हामीमा एकआपसमा मिलनसारिता, इमान्दारिता र सहयोगात्मक भावना हुनुपर्छ भनेका छन् । कविले यस कवितामार्फत् बालबालिकालाई सकारात्मक धारणाको विकास गर्न यसरी प्रेरित गरेका छन् :-

फराकिलो सोच राखौं
काटौं मनको जालो,
एकताको डोरी कसौं
मेटौं मनको जालो ।

कवितासङ्ग्रहको बाह्रौं कविताको शीर्षक *गुरुको अर्ती* रहेको छ । यहाँ गुरुका अर्ती मान्ने विद्यार्थीको भविष्य नै उज्ज्वल हुन्छ भन्ने औपदेशिक भाव अभिव्यक्त भएको छ । जीवनको धेरै समय शिक्षण पेसामा बिताएका कविले गुरुका तर्फबाट बालबालिकाहरूलाई अर्ती-उपदेश दिएका छन् । विद्यार्थीले समयको सदुपयोग गर्नुपर्छ, दुर्व्यसनमा लागी समय खेर फाल्नेले भविष्यमा धेरै पछुताउनु पर्ने, किशोरावस्थामा मन कच्चा हुने र प्रेम-प्रणयका कुरा खेल्ने भएकाले यो उमेरमा आफ्नो मनलाई नियन्त्रण गर्न सक्नु पर्दछ । आमाबाबुलाई ढाँट्ने-छल्ने गर्नु हुँदैन, खराब सङ्गतमा हिँड्दा भविष्य नै बिग्रन्छ भन्दै कविले बालबालिकाहरूलाई सकारात्मक सोचाइ राख्ने र असल बाटोमा हिँड्ने उपदेश दिएका छन् । जसले गुरुको अर्ती मान्दैन उसले जीवनमा कहिल्यै सफलता हाँसिल गर्दैन भन्ने भाव यसरी व्यक्त गरेका छन् :-

अर्ती कुल्ची नहिँड्नु नानी
न्याउरी मारी पछुतो होला नि ।

कवितासङ्ग्रहको तेह्रौं कविता *बिचरा चरी!* रहेको छ । चरीप्रति सहानुभूति व्यक्ति गरिएको यस कवितामा सबै प्राणीमाथि दयाभाव राख्नुपर्ने र कसैलाई पीडा दिन नहुने सन्देश अभिव्यक्त

भएको छ । भुर्रभुर्र उड्दै बगैंचा र फूलबारी जाने, चारा खोज्दै बचरा पाल्ने, जोडी बन्दै हिँड्ने, हाँगा-हाँगा डुल्दै गीत गाउने चरीलाई एकदिन व्याधाले गोली हानेको, घाउबाट रगत बगेको, चरी मुर्छा परी मरेको, बचरा रुन थालेको प्रसङ्ग देखाउँदै कविले यस कवितामार्फत् बालबालिकाहरूमा प्राणीमाथिको दयाभाव जागृत गराएका छन् । निर्दयी सिकारीमाथि आक्रोस पोखिएको यस कवितामा अरुलाई दुःख-पीडा दिनु हुँदैन भन्ने ज्ञान पनि प्रकट भएको छ ।

कवितासङ्ग्रको चौधौं क्रममा *मेरो सानो साइकल* शीर्षकको कविता रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा कविले हरेक वस्तुको उचित प्रयोग र हिफाजत गर्नु पर्ने भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । धेरैजसो बालबालिकाले चाहने सवारी साधन साइकल नै हो । सानो साइकल चढेर स्कुल जाँदा, गाउँ घुम्दा, बजार जाँदा बच्चाहरू निकै रमाउँछन् । साइकलको प्रयोग गर्दा धेरै ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । घण्टी, ब्रेक, हेण्डिल सधैं ठीक राख्नुपर्छ । भीड, जाम, राजमार्ग आदि ठाउँमा दुर्घटनाको जोखिम हुने हुँदा त्यस्ता ठाउँमा चढ्नु भन्दा डोऱ्याएर हिँड्नुपर्छ । साइकलको सधैं जतन गर्नुपर्दछ भन्ने जस्ता ज्ञानवर्द्धक कुराहरू कविले बालबालिकाहरू समक्ष प्रस्तुत गरेका छन् । यस कविताबाट बालबालिकामा कुनै पनि सामानको उचित प्रयोग र हिफाजत गर्नुपर्छ भन्ने धारणाको विकास हुने भएकोले कविता निकै सान्दर्भिक देखिन्छ ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको पन्ध्रौं स्थानमा *आऊ-आऊ जूनकीरी* शीर्षकको कविता रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा बालबालिकाले शिक्षाको माध्यमबाट जूनकीरीले जस्तै उज्यालो छरेर समाजलाई अन्धकारमुक्त बनाउन सक्छन् भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । आजका बालबालिका नै भोलिका कर्णधार हुन् तसर्थ उनीहरूले शिक्षाको उज्यालो छरेर समाजमा सचेतना ल्याउन सक्छन्, संसारलाई झलमल पार्न सक्छन् भन्ने भाव कविले यसरी दर्साएका छन् :-

अहिले हामी साना-साना
पिली-पिली गर्छौं,
भविष्यमा ज्योति बनी
जून उज्यालो छर्छौं ।

कवितासङ्ग्रहको सोह्रौं स्थानमा *मेरो मने पाठो* कविता रहेको छ । बालबालिकाहरू साना पशुसँग रुचाउँछन् भन्ने कुरा यस कवितामा झल्किएको छ । मानवेत्तर प्राणी मने पाठोलाई कवितामा उभ्याएर उसले छुनुमुनु गरी खेलेको, उफ्रेको, दौडेको, जुधेको आदि क्रियाकलापमा

बालमन रमाएको अवस्थालाई यहाँ कविले देखाएका छन् । मानवीय र मानवेत्तर प्राणी दुवैको बाल स्वभाव एकै हुने कुरा अभिव्यक्त भएको यस कविताले बालबालिकालाई विशेष मनोरञ्जन प्रदान गर्न सक्ने देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रको सत्रौँ स्थानमा *हाम्रा अञ्चल र विकास क्षेत्र* रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा बालबालिकालाई हाम्रो देशभित्रका १४ अञ्चल र पाँच विकास क्षेत्रको जानकारी दिइएको छ । विभिन्न विकास क्षेत्र र अञ्चलमा विभाजित हाम्रो देशको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा मेची, कोशी र सगरमाथा गरी तीन अञ्चल र तिनीहरूको सदरमुकाम धनकुटा रहेको छ । यसै गरी मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा जनकपुर, बाग्मती र नारायणी गरी तीन अञ्चल र सदरमुकाम काठमाडौँ रहेको, पश्चिमाञ्चलमा गण्डकी, धवलागिरी र लुम्बिनी गरी तीन अञ्चल अनि सदरमुकाम पोखरा रहेको, मध्यपश्चिमाञ्चलमा पनि कर्णाली, राप्ती र भेरी तीन अञ्चल र सदरमुकाम सुर्खेत रहेको, अन्त्यमा सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा महाकाली र सेती गरी दुई अञ्चल मात्र रहेको र सदरमुकाम दिपायल भएको जानकारी बालबालिकाहरूलाई कविले यस कवितामार्फत् गराएका छन् । कविता पढ्दा मनोरञ्नजसँगै देशका पाँचैवटा विकास क्षेत्र र तीनमा अवस्थित चौधवटै अञ्चल तथा सदरमुकाम समेत सजिलै सम्भन सक्ने हुँदा बालबालिकाका लागि यो कविता निकै शिक्षाप्रद रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको अठारौँ स्थानमा हाम्रो *बाल उद्यान* शीर्षकको कविता रहेको छ । यस कवितामा राष्ट्रलाई एक उद्यान र बालबालिकालाई फूलका रूपमा चित्रण गरिएको छ । राष्ट्रमा हुने हत्या, हिंसा, हड्ताल, बन्द आदिले बालमस्तिष्कमा ठूलो असर पारेको हुँदा त्यस्तो नहोस् भनी बुद्धसँग शान्तिको कामना, राम-सीतासँग असल शासनको कामना, अंशुवर्मा, चाणक्य र राम शाहसँग न्यायको कामना गरिएको भाव कवितामा अभिव्यक्त भएको छ । आजका बालबालिका भोलिका कर्णधार हुन् तसर्थ उद्यानरूपी राष्ट्रमा फूलरूपी बालबालिका फक्रन पाउनु पर्छ अनिमात्र शान्ति, विकास, समृद्धिको बिगुल फुकेर उनीहरूले देशको गौरव बढाउन सक्दछन् भन्ने बाल आवाज यस कवितामा व्यक्त भएको छ । अपार राष्ट्रप्रेमको भाव झल्किएको यस कवितामा बालबालिकालाई शान्तिक्षेत्र मान्नु पर्ने सन्देश अभिव्यक्त भएको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको उन्नाइसौँ कविताको शीर्षक *बालमनोविज्ञान जानौँ* रहेको छ । यहाँ कविले हरेक अभिभावकलाई बाल मनोविज्ञानको सिद्धान्त पालना गर्न आग्रह गरेका छन् । आफ्ना

छोराछोरीले प्रगति गरून् र अघि बढून् भन्ने चाहना सबै आमा बुबाको हुन्छ तर चाहना मात्र राखेर हुँदैन, बुबाआमाले छोराछोरीको मनोविज्ञान पनि बुझ्नु पर्छ । विशेष गरी बाह्र वर्षको उमेरभित्र बालबालिकाको मस्तिष्कको तीव्र बृद्धि हुने र जिज्ञासाहरू उत्पन्न हुने हुँदा यो उमेरसम्म बुबाआमाले छोराछोरीलाई सकेसम्म आफ्नै साथमा राख्नु पर्दछ भन्ने बालमनोविज्ञानको सिद्धान्त हो । त्यस्तै बालमनोविज्ञानको सिद्धान्तभित्र बालबालिकालाई गाली-गलोज, पिटाइ नगरी उदाहरणका माध्यमले सम्झाउनु पर्ने, उनीहरूमा सकारात्मक सोचको विकास गराउनु पर्ने, किशोरावस्थामा अझै बढी ध्यान दिनुपर्ने जस्ता कुराहरू पनि पर्दछन् । तसर्थ छोराछोरीहरूलाई सही मार्गम लैजाने बाबुआमाले यही सिद्धान्तलाई पालना गरौं भन्ने आग्रह कविले अभिभावकसमक्ष गरेका छन् ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको बिसौं कविता *न्याउरी मारी पछुतो* रहेको छ । कविले यस कविताको माध्यमबाट बालबालिकाहरूलाई चोर्न, ढाँट्न नहुने सन्देश प्रदान गरेका छन् । कवितामा रामे भन्ने पात्रलाई उभ्याएर उसले बजारबाट टिसर्ट चोरेर ल्याएको, घरमा ऐना हेर्दै लाउँदै गरेको अवस्थामा प्रहरीले पक्रेर लगेको, निकै कुटाइ खाएको, बाआमाले उसलाई छुटाउन धेरै दण्ड तिर्नु परेको जस्ता प्रसङ्गहरू देखाई कविले बालकहरूको मस्तिष्कमा गलत कामको फल जहिले पनि दुःखदायी हुने कुरा प्रष्ट पारेका छन् । यो कविताको पठनपछि बालबालिकामा चोर्न, ठग्न हुँदो रहेनछ भन्ने ज्ञानको विकास हुने भएकोले कविताको शीर्षक सान्दर्भिक देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको एक्काइसौं कविताको शीर्षक *दशैं हाम्रो राम्रो चाड* रहेको छ । कविले यहाँ दसैंका विशेषताहरूको चित्रण गरेर भरपूर मनोरञ्जन प्रदान गरेका छन् । दसैं हिन्दुहरूको महान् र रमाइलो चाड हो । हाम्रो समाजमा दसैंमा दुर्गा भवानीको पूजा गर्ने, पिङ खेल्ने, राम्रो लाउने, मीठो खाने, टीका र जमरा लाउने, मान्यजनबाट शुभेच्छा र आशीर्वाद लिने चलन चलिआएको छ । दसैंको उल्लासमय वातावरणमा सबभन्दा बढी बालबालिकाहरू रमाउँछन् भन्दै कविले उनीहरूलाई मनोरञ्जनात्मक तरिकाले हाम्रो संस्कृतिको पहिचान गराएका छन् । गीतिलयमा रचिएको प्रस्तुत कविताको शीर्षक भावानुकूल रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको बाइसौं क्रममा *विद्यालय शान्तिक्षेत्र* शीर्षकको कविता रहेको छ । प्रस्तुत कवितामा विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र घोषित गर्न आह्वान गरिएको छ । अचेल दिनहुँ जसो हुने बन्द, हड्तालले विद्यालय क्षेत्र निकै प्रभावित बनेको छ । राजनीतिको नमीठो गन्धको प्रभाव विद्यालयमा परेको छ जसले गर्दा शिक्षाको बत्ती धमिलिएको र बालअधिकार हनन भएको छ । सधैं यस्तै

राजनीतिको फोहोरी खेल विद्यालयमा खेल्ने हो भने विद्यालय र विद्यार्थीको भविष्य अन्धकारमय हुन्छ तथा राष्ट्र नै पतनतिर धकेलिन्छ । तसर्थ अबका दिनमा विद्यार्थीलाई शान्तिसँग पढ्न पाउने बालअधिकार प्रदान गरी विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र बनाउने प्रण गरौँ भनी कविले यसरी आह्वान गरेका छन् :-

राजनीतिको फोहरी खेल
नखेलौं स्कूलमा कतै
विद्यालय शान्ति क्षेत्र
बनाउँ लौ जताततै ।

कवितासङ्ग्रहको तेइसौँ क्रममा *हितकारी असल कुरा* शीर्षकको कविता रहेको छ । बालहितकारी सन्देश अभिव्यक्त गरिएको यस कवितामा कविले बालबालिकालाई स्वस्थ खाना खाने, ताजा फलफूल खाने, प्रशस्त पानी पिउने, सफा लुगा लगाउने, समयमा सुत्ने र उठ्ने जस्ता बानी बसाल्ने सल्लाह दिएका छन् । साथै कुसङ्गत र कुलतमा नलागी अनुशासनको पालना गर्दै आफ्नो र देशको उन्नतिमा लाग्नु पर्ने शिक्षा कविले बालबालिकालाई प्रस्तुत कवितामा दिएका छन् । यसरी असल मार्गनिर्देश गरिएको यस कविताको भाव निकै मननयोग्य रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको चौबिसौँ शीर्षक *विज्ञानको चमत्कार* रहेको छ । यहाँ कविले विज्ञानले गरेका आविष्कारसम्बन्धी चर्चा गरेका छन् । पछिल्लो समयमा मोबाइलको प्रयोग असाध्यै बढेको छ । घरमै बसिबसी टेलिभिजनका विभिन्न च्यानलहरूबाट संसार हेर्न पाइएको छ । कम्प्युटरको प्रयोगसँगै इमेल-इन्टरनेटको बिस्तार बढ्दै गएको छ । मान्छेले झैं रोबोटले काम गर्न थालेको छ । ठूला-ठूला क्षेप्यास्त्र र वायुयान निर्माण भएका छन् । वैज्ञानिकहरू मङ्गलग्रहसम्म पुग्ने तयारीमा छन् । यी सबै विज्ञानका उपजहरू हुन् । संसारमा विज्ञानले यति धेरै फड्को मारिसक्यो तर हाम्रो देश अझै पछाडि नै छ भन्दै कविले देशको स्थिति र विज्ञानले गरेको आविष्कारसम्बन्धी जानकारी बालबालिकालाई दिएका छन् । सरल भाषा र लयात्मक शैलीमा अभिव्यक्त गरिएको यस कवितामा विज्ञानको विकाससम्बन्धी चर्चाले जिज्ञासु बालकहरूलाई मनोरञ्जनका साथै ज्ञान प्रदान गरेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको पच्चिसौँ स्थानमा *मानवसेवामा ईश्वर* शीर्षकको कविता रहेको छ । यस कवितामा कविले “सेवा नै धर्म हो” भन्ने सन्देश प्रस्तुत गरेका छन् । हाम्रो देशमा अझै पनि धेरै बालबालिकाहरू शिक्षाबाट बञ्चित छन् । कोही टुहुरा तथा असहाय छन् । कतिपय स्थानमा

बालशोषण भइरहेका छन् । यस्तो अवस्थामा मानिस दीन, दुःखी बालकहरूलाई खुसी पार्न छोडेर ईश्वरलाई खुसी पार्न मन्दिर धाएका छन् । मन्दिरमा ढुङ्गाको मूर्ति पुज्दैमा ईश्वर खुसी हुँदैनन् भन्ने कुरा उनीहरूले बुझेका छैनन् । ईश्वर त मान्छेकै मनभित्र हुने हुँदा दीन, दुःखीको सेवा गर्न सकेमात्र ईश्वर रमाउँछन् । संसारमा सबैभन्दा ठूलो धर्म सेवा नै हो तसर्थ दीन, दुःखीको सेवा गर्नु पर्छ भन्दै कविले यस कवितामार्फत् बालबालिकामा परोपकारको भावना जागृत गराउने प्रयत्न गरेका छन् । असल चरित्र निर्माणको आधार बनेको यस कवितामा कविले दीन, दुःखीलाई सेवा गर्नु पर्ने भाव यसरी व्यक्त गरेका छन् :-

मनभित्रै मन्दिर छ
ईश्वर त्यहीँ बस्छन्,
दीन, दुःखीको सेवा गरे
ईश्वर मनमै पस्छन् ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको छब्बिसौँ कविताको शीर्षक *विद्या र समयको महत्त्व* रहेको छ । विद्याको महत्त्व बुझेर समयको सदुपयोग गर्नुपर्ने भाव कवितामा अभिव्यञ्जित छ । समय अमूल्य छ, विद्यार्थीले पढ्ने, लेख्ने समयलाई कहिल्यै खेर फाल्नु हुँदैन । बगेको खोला र बितेको समय कहिल्यै फर्केर आउँदैन, त्यसैले सुखी र सुन्दर भविष्य निर्माण गर्न विद्यार्थीले समयको सदुपयोग गरेर पढ्ने, लेख्ने कुरामा जोड दिनुपर्छ भनी कविले बालबालिकालाई विद्या र समयको महत्त्व बुझनुपर्ने कुरामा सचेत गराएका छन् ।

वातावरण संरक्षण गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिइएको *वातावरण स्वच्छ राखौँ* शीर्षकको कविता **सृजनाका कोसेलीहरू** कवितासङ्ग्रहको सत्ताइसौँ कविता हो । यातायातको धूलो, धुवाँ, कारखानाको फोहरमैला, प्लाष्टिकजन्य सामग्रीको प्रयोग, वनजङ्गलको फँडानी आदि वातावरण प्रदूषणका कारक तत्त्वहरू हुन् । वातावरण प्रदूषित हुँदा मानव समाज विभिन्न रोगबाट आक्रान्त हुन्छ । रुख काट्नाले अक्सिजनमा कमी आउँछ तसर्थ घर वरिपरि सफा-सुग्घर राखी बेलाबेलामा सफाइको अभियान चलाउने, वृक्षारोपण गर्ने, प्लाष्टिकजन्य सामग्रीलाई वैज्ञानिक तरिकाले उत्सर्जन गर्ने कार्यहरू गर्न सकेको खण्डमा वातावरण संरक्षण गर्न सकिन्छ भन्दै कविले यस कवितामार्फत बालबालिकालाई वातावरण संरक्षणसम्बन्धी ज्ञान प्रदान गरेका छन् ।

कवितासङ्ग्रहको अठ्ठाइसौं क्रममा *कस्तो बाटो रोज्ने हामी* शीर्षकको कविता रहेको छ । प्रश्नार्थक शैलीमा शीर्षक रहेको यस कवितामा बालबालिकाले ठूलो उद्देश्य लिएर अघि बढ्नु पर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । आजका बालबालिकाले देवकोटाले जस्तो चन्द्र छुने उद्देश्य लिएर अगाडि बढ्नु पर्दछ । गान्धी जस्तो असल नेता बनी हत्या, हिंसा बिरुद्धको आवाज उठाउनु पर्दछ । कालिदास जस्तै विद्वान् बनी आफ्नो कीर्ति फैलाउनु पर्छ । पासाङ ल्हामु जस्तै साहसी नारी भई पुरुषसरह बनेर देखाउनु पर्दछ । त्यस्तै जनकजस्तै ज्ञानी, बुद्धजस्तै ध्यानी, गङ्गालाल जस्तै त्यागी बनेर भविष्यमा यो देशलाई हाँक्न सक्नु पर्छ । कवि, नेता, कलाकार आदिजस्ता व्यक्तित्व बनी राष्ट्र, राष्ट्रियता र संस्कृतिको रक्षा गर्नुपर्छ भन्ने भावहरू कवितामा व्यक्तिएका छन् । यसरी सत्मार्गमा हिँड्ने प्रेरणा प्रदान गरिएको यो कविताको भाव र शीर्षकका बिच उचित संयोजन भएको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको उनन्तिसौं कविताको शीर्षक *के हो बालअधिकार?* रहेको छ । प्रश्नात्मक शैलीमा शीर्षक रहेको यस कवितामा कविले बालअधिकारका सम्बन्धमा चर्चा गरेका छन् । बालअधिकार भनेको बालकको जन्मसिद्ध अधिकार हो । गास, बास, कपास, स्वास्थ्योपचार, आमाबाबुको माया, मनोरञ्जन, शिक्षा, विकासमा सहभागिता आदि जस्ता कुराहरू बालअधिकारभित्र पर्दछन् । यु.एन.ओ. को महासन्धिमा बालअधिकार सम्बन्धी नियम पारित भएको थियो तर अझै पनि ती कुराहरू कानुनी रूपमा लागू भएका छैनन् तसर्थ सर्वप्रथम कानुनी रूपमा नै बालहित संरक्षण हुनुपर्छ भन्दै कविले बालकमाथि शोषण, दमन नहोस् भन्ने धारणा यस कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । साथै बालकमाथि मनोमानी व्यवहार भएको खण्डमा आवाज उठाउन कविले सबैलाई आह्वान गरेका छन् ।

बालकवितासङ्ग्रहको तिसौं कविताको शीर्षक *हाम्रो घरको बिजुलीबत्ती* रहेको छ । यस कवितामा कविले नेपालमा बिजुलीको व्यवस्थापन प्रक्रियाप्रति व्यङ्ग्य भाव प्रस्तुत गरेका छन् । जलस्रोतको धनी देश भनेर चिनिए पनि बिजुलीको दुःख भएको यो देशमा छिनछिनमा आउने र जाने बिजुलीको क्रमले गर्दा घरायसी कामकाजदेखि व्यापारिक, औद्योगिक, प्रशासनिक आदि हरेक क्षेत्रहरूमा असर परेको छ । त्यसै गरी बिजुलीको अनियमितताको कारणले बालबालिकाको पढाइ-लेखाइलाई पनि निकै प्रभाव पारेको छ । यदि यस्तै गति सधैं हुने हो भने जनताले कहिले सुख पाउलान् भनी कविले प्रश्न उठाएका छन् । यसरी समसामयिक सन्दर्भप्रति चिन्तन गरिएको यस कविताको शीर्षक र भावबिच उचित तालमेल मिलेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको एकतिसौँ कविताको शीर्षक *सिर्जनाका कोसेलीहरू* रहेको छ । सिङ्गो कृतिकै प्रतिनिधित्व गरेको यस कवितामा कवितासङ्ग्रहभित्रका चौँतिसवटा कविताहरू साँच्चै नै बालोपयोगी कोसेली बनका छन् भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ । यस सङ्ग्रहभित्रका कवितामा असल चरित्र निर्माण, अध्ययनप्रति विशेष जोड, अनुशासनको पाठ, बालअधिकारका स्वरहरू आदि अभिव्यक्त भएकाले कृतिको महत्त्व र उपयोगिता निकै रहेको जानकारी कविले यस कवितामार्फत् बालबालिकालाई गराएका छन् । कवितासङ्ग्रहका सम्पूर्ण कविताहरू साँच्चै नै मननयोग्य देखिन्छन् । बालकालिकाका लागि रोचक, ज्ञानवर्द्धक, हृदयस्पर्शी सिर्जनाहरूको कोसेलीका रूपमा प्रस्तुत भएको यस पुस्तकले नेपाली बालसाहित्य उद्यानमा एउटा नयाँ उत्साह रोपेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको बत्तिसौँ कविताको शीर्षक *साथी गुमाउँदा* रहेको छ । प्रस्तुत कविता वि.सं. २०६५ को मङ्सिर २६ गते हिलबर्ड बोर्डिङ स्कुल, चितवनबाट वनभोज गएको स्कुल बस दुर्घटनामा दिवङ्गत भएका आत्माहरूको पुण्यस्मृतिमा रचिएको कविता हो । यस कवितामा दिवङ्गत साथीहरूको सम्झनाले अन्य साथीहरूलाई सताएको भाव अभिव्यक्त भएको छ । कल्पना नै नगरेको अनौठो घटना घट्दा बाबाआमा, छरछिमेक, इष्टमित्र, साथीभाइ सबैको मनमा गहिरो चोट परेको छ । साथीलाई बिर्सनै नसक्दा अस्पताल, बाटोमै पो भेटिन्छ कि, घरमै बसी गृहकार्य गर्दैछन् कि अथवा स्कुलमै झोला बोकेर आउने हुन् कि भन्ने अन्य साथीहरूलाई लागेको छ । भविष्यका उज्ज्वल तारा अब संसारमा नरहेकाले आज घर, समाज, विद्यालय मात्र नभई सम्पूर्ण राष्ट्रमा नै अँध्यारो छाएको छ भन्दै कविले साथीको रूपमा आफूलाई उभ्याएर भावविOल बनी यस कविताको रचना गरेको देखिन्छ । कविता निकै मर्मस्पर्शी रहेको देखिन्छ ।

कवितासङ्ग्रहको तेत्तिसौँ कविताको शीर्षक *केही गम्भीर बाल-सवालहरू* रहेको छ । यस कवितामा विभिन्न निहुँमा बालाधिकार हनन भइरहेकाले राज्यले गम्भीर चिन्तन गरी बालकल्याणकारी नीति, नियम बनाउनु पर्ने सन्देश व्यक्त भएको छ । नेपालमा अझै पनि बालहितको कार्य हुन सकेको छैन, धेरै टुहुरा तथा अनाथहरूको दिनचर्या दुःखमै बितेको छ । कति निर्दोष बालबालिकाहरू द्वन्द्वपीडित बनेका छन् । कसैका बाबुआमा दीर्घरोगी हुँदा शिक्षा-दीक्षा, खान-लाउन, स्वास्थ्योपचार गर्न पाएका छैनन् । कोही घरेलु हिंसाले पीडित छन् भने कोही अपहरित भएका छन् । कति बालकिशोरीहरू दलालद्वारा बेचिएका र कति बलात्कृत भएका छन् । कतै बालश्रम शोषण भइरहेको छ, कोही सडकमै थाल थापेर खाँदै त्यहीँ भोकै-नाङ्गै रात बिताएका छन् । कोही घर-घर,

टोल-टोलमा फालेको फोहोर उठाउँदै छन् । बालकहरूमाथि यस प्रकारको अन्याय हुँदा पनि बालहितको नाउँमा च्याउजस्ता खुलेका सङ्घ-संस्थाहरू डलर खेतीमा नै मग्न देखिन्छन् । अन्तर्राष्ट्रबाट बालहितका लागि खर्च गर्न आएको रकम बिचमै चुहुँदै गएको देखिन्छ । के यस्तो चालले नेपालमा बालसंरक्षण हुन्छ ? भन्ने प्रश्न गर्दै कविले यहाँ गम्भीर सवाल उठाएका छन् । साथै समस्याको समाधान र सवालको जवाफ पनि आफै दिएका छन् । सरकारले बालबालिकालाई खान-लाउन, स्वास्थ्य, शिक्षाको सुविधा दिनुपर्छ । प्रत्येक जिल्लामा पुनःस्थापना केन्द्रहरू खोलिनु पर्छ । अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन योजना बनाउनु पर्दछ र तिनको कार्यान्वयन र अनुगमन हुनुपर्दछ । असहाय, अनाथ, अपाङ्ग, टुहुरालाई विशेष राहतको व्यवस्था हुनु पर्ने, बालहितका लागि काम गर्ने सङ्घ-संस्थाहरूमध्ये कामको आधारमा पुरस्कार र दण्डको नीति लागू गर्नु पर्ने काम राज्यले गर्न सक्नुपर्छ भन्दै कविले बालसमस्याको समाधान गर्न राष्ट्रको नीति, नियम राम्रो बन्नु पर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । यसरी देशभित्र देखिएका बालसमस्याहरू प्रस्तुत गरी तिनको समाधानको समेत उपाय देखाइएको हुँदा यो कविता निकै मननयोग्य देखिन्छ ।

सृजनाका कोसेलीहरू कवितासङ्ग्रहको अन्तिम अर्थात् चौतिसौँ कविताको शीर्षक *शान्ति, लोकतन्त्र र विकास* रहेको छ । कविले यहाँ नेपाल आमाका सन्ताको रूपमा शान्ति, लोकतन्त्र र विकासलाई उभ्याउँदै राष्ट्र सबल बन्न यी सबै तत्त्वहरू अपरिहार्य रहेको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । लोकतन्त्र आए पनि हाम्रो देशमा अझै शान्ति छाउन सकेको छैन । हत्या, हिंसा, आतङ्क, भ्रष्ट, लुट मच्चाउने केही राष्ट्रघातीहरूको कारण राष्ट्र अझै अशान्तिमै रुमल्लिइरहेको छ । देशमा शान्ति छाएमात्र लोकतन्त्रको रक्षा हुने र विकासका कार्यहरू हुनसक्ने भएकाले राष्ट्रका सबै पक्षबिच सद्भाव र अमनचयन कायम हुनु पर्ने कुरामा कविले जोड दिएका छन् । राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत भई विकासवादी मार्गदर्शनद्वारा बालबालिकालाई उज्यालोतर्फ डोहोऱ्याउन प्रयासरत प्रस्तुत कवितामा भाव र शीर्षकबिच समुचित तालमेल देखिन्छ ।

यसरी **सृजनाका कोसेलीहरू** कवितासङ्ग्रहमा रहेका विभिन्न चौंतिस शीर्षकका बालकविताहरूले बालबालिकामा पार्ने सकारात्मक प्रभावले उनीहरूलई कुसङ्गत, कुलतबाट जोगाई सत् मार्गमा हिँडाउन सक्ने भएकाले कविताका शीर्षकहरू सार्थक बनेका देखिन्छन् ।

४.६.२ संरचना

प्रस्तुत कृति आकारका दृष्टिले मझौला आकारको देखिन्छ । कृतिभित्र पहिलो खण्डको पृष्टभूमिमा सोह्र पृष्ठ राखिएका छन् भने कविताक्रमको दोस्रो खण्डमा एकदेखि उनान्पचास पृष्ठ समावेश भएको देखिन्छ । बाह्यआवरणको अग्रभाग निलो, रातो र सेतो रङ्गको सम्मिश्रणयुक्त पृष्ठभूमिको सिरानमा **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रह लेखिएको देखिन्छ । खण्डकार मध्य भागमा मस्तिष्कजस्तो झल्कने अमूर्त चित्र र त्यसपछि क्रमशः केही रचनात्मक सृजनाका कलमले लेखिएका दुई चित्र र विद्यालय परिसरमा केही छात्रछात्राहरूको चित्र देखिन्छ भने पुछारमा स्रष्टाको नाम उल्लेख गरेको पाइन्छ । बाह्य आवरणको पश्चभागमा स्रष्टाको ह्विलचियरमा बसेको तस्वीरसहित सामान्य परिचय, कार्यसम्पादन, आबद्ध संस्था र जिम्मेवारीको सङ्क्षिप्त विवरणसहित प्रकाशित कृतिहरूको नाम उल्लेख गरिएको छ । पुस्तकको पृष्ठभूमि खण्ड पृष्ठ 'क' देखि 'त' सम्म विस्तारित देखिन्छ । पृष्ठ 'क' को सिरानमा पुस्तकको नाम र अन्य विवरण उल्लेख छ भने अन्त्यमा प्रकाशकको नाम उल्लेख गरेको देखिन्छ । पृष्ठ 'ख' मा पुस्तकको विधा, लेखक, प्रकाशन, सर्वाधिकार, संस्करण, प्रकाशन मिति, प्रकाशित प्रति, आवरण कला, मूल्य, मुद्रण आदिको सूचना दिइको छ । पृष्ठ 'ग' को सिरानमा विद्यादात्री सरस्वती माताको तस्वीर, लेखकको समर्पण भाव उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै सोही पृष्ठमा वर्णमालाका केही अक्षरहरू चिनाइएको र पुस्तकहरूको दृश्यचित्र प्रस्तुत गरिएको छ । पृष्ठ 'घ' देखि 'छ' सम्म प्रकाशकीय मन्तव्य *फेरि उदाए तारा कवि बनेर* शीर्षकको लेख राखिएको छ भने पृष्ठ 'ज' देखि 'झ' सम्म लेखककै मन्तव्य *धेरै वसन्त भाइबहिनीका साथ बिताएँ* शीर्षकमा उल्लेख देखिन्छ । त्यस्तै पृष्ठ.'ञ' देखि 'ट' सम्म नारायणप्रसाद खनालको सारगर्भित भूमिकासहितको शुभेच्छाका शब्दहरू *सृजनाका कोसेलीहरू चाख्दा* शीर्षक समीक्षात्मक लेख प्रस्तुत भएको छ भने पृष्ठभूमि खण्डको अन्तिममा समालोचकीय लेख कवि गोविन्दराज विनोदीले *सृजनाका कोसेलीहरू सङ्क्षिप्त अवलोकन* शीर्षकमा पृष्ठ 'ठ' देखि 'ढ' सम्म उल्लेख गरेका छन् । कविताक्रमको दोस्रो खण्ड पृष्ठ एकदेखि उनान्पचाससम्म विस्तारित देखिन्छ । कविताकृतिको समापन कविले उपनिषद्का माङ्गलिक पद्यहरूबाट गरेका छन् । कृतिका अन्तिम पृष्ठहरूमा कृति प्रकाशनार्थ सहयोग पुऱ्याउनुहुने विभिन्न व्यक्ति, आफन्तजन, सङ्घ-संस्थाको शुभकामनासहित सूचिविवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.६.३ केन्द्रीय भाव

कवि 'तारा'ले बालबालिकाहरूलाई व्यवहारिक शिक्षा र ज्ञानविज्ञानको शिक्षामा बिस्तारै अघि बढ्न र सफलताको बाटोतर्फ लम्कने प्रेरणा प्रदान गर्ने उद्देश्य राखी यस कृतिको रचना गरेको देखिन्छ । कविले बाल एवम् किशोरकालीन भावनालाई सरल र सहज ढङ्गबाट कविताकलाले सिङ्गारेर यस कृतिमा अभिव्यक्त गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा मूलतः प्रकृतिवर्णन, जीवन र प्रकृतिको सहसम्बन्ध, मानवीय कर्तव्यबोध, नयाँ कुराप्रतिको जिज्ञासा र जनाकारी, मान्यजनप्रति श्रद्धा, राष्ट्रप्रेम, प्राणीहरूप्रति गरिने दया, संस्कृतिप्रेम, दुर्व्यसनमा नलाग्न आग्रह, ज्ञानविज्ञानप्रतिको चाख, नीतिगत उपदेश, नारी अधिकार तथा बालअधिकारबोध, वातावरण स्वच्छताको चाह, शान्ति, सद्भाव र समुन्नतिको कामना जस्ता भावगत विविधता समाविष्ट भएका छन् ।[१३३] यस कवितासङ्ग्रहमा अभिव्यक्त भावपक्षका केही उदाहरणहरू हेरौं :-

क) विज्ञानप्रतिको चाह

विज्ञानको ज्ञान पढी
वैज्ञानिक हुन्छु,
नयाँ यान बनाएर
चन्द्रमामा पुग्छु ।

- *चन्द्रमामा पुग्ने रहर,* पृ. १ ।

ख) वस्तुको महत्त्वबोध

रवि, सूर्य भने पनि
एउटै हो नाम
प्रकाश र ताप दिने
कति ठूलो काम ।

- *सूर्यको महिमा,* पृ. २ ।

ग) प्रकृतिप्रेम

घरको शोभा बढाउने
कति राम्रा फूल

---

१३३ uf]ljGb/fh ljgf]bL, *;[hgfsf sf];]nLx¿ ;ª\lIfKt cjnf]sg,* **;[hgfsf sf];]nLx¿ afnsljtf;ª\u|x**, @)^^, k[= 7 -e"ldsf v08_ .

बोटै भाँच्ने, टिप्ने, लाछ्ने
नगरौं है भूल ।

- *मेरो फूलबारी,* पृ. १४ ।

घ) राष्ट्रप्रतिको कर्तव्य

कालो, मैलो पखालेर
सबै सफा पारौं
नयाँ राष्ट्र बनाउने
अभियान थालौं ।

- *नयाँ नेपाल बन्छ,* पृ. १५ ।

ङ) संस्कृतिप्रति श्रद्धा

राम्रो लाउने मीठो खाने
दशैं चाड हाम्रो
अरु सबै चाडबाडभन्दा
दशैं बढी राम्रो ।

- *दशैं हाम्रो राम्रो चाड,* पृ. २९ ।

च) औपदेशिकता

सफा लुगा लगाऊ
खाना स्वस्थ खाऊ
ताजा फलफूल खाई
स्वास्थ्य राम्रो बनाऊ ।

- *हितकारी असल कुरा,* पृ. ३२ ।

छ) ईश्वरसम्बन्धी चिन्तन

मनभित्रै मन्दिर छ
ईश्वर त्यहीँ बस्छन्

दीन-दुःखीको सेवा गरे
ईश्वर मनमै पस्छन् ।

- *मानव सेवामा ईश्वर,* पृ. ३९ ।

ज) समयको महत्त्व

बगिजाने खोला कहिल्यै
माथि फर्कदैन
समयले कसैलाई
कहिल्यै पर्खदैन ।

- *विद्या र समयको महŒव,* पृ. ५३ ।

झ) अधिकारबोध

पासाङजस्तै साहसिली
बन्नुपर्छ नारी
अधिकार लिनु पर्छ
पुरुष बराबरी ।

- *कस्तो बाटो रोज्ने हामी ?,* पृ. ४० ।

माथिका उदाहरणका आधारमा यस कृतिमा भावगत विविधता रहेको देखिन्छ ।

४.६.४ कथन पद्धति

विश्लेष्य **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरूमा कवि ताराले कतै आत्मालापी कथन पद्धतिको प्रयोग गरेका छन् भने कतै द्वितीय पुरुष र कतै तृतीय पुरुष कथन पद्धतिको प्रयोग गरेका छन् । बालोपयोगी कविताहरूको सङ्ग्रह गरिएको यस कवितासङ्ग्रहमा कवि स्वयम् नै बालकझैं बनेर उनीहरूको मनोभावना प्रस्तुत गरेका छन् । कतिपय कवितामा बालकलाई पढ्न, लेख्न, आफूभन्दा सानालाई माया गर्न, ठूलालाई आदर गर्न, सफासुग्घर रहन, देशप्रति माया गर्न, प्रकृतिप्रति अनुरागी बन्न तथा महान् लक्ष्य लिन मीठो प्रेरणा दिएका छन् । कृतिभित्र कवि कतै साना नानी भएर बालबोलीमा रमाएका छन् भने कतै आमा बनेर ममता पस्किएका छन्, कतै गुरु बनेर अर्ती-उपदेश दिएका छन् । यसरी **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहमा प्रथम पुरुष,

द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष कथन पद्धतिको प्रयोगले कविताहरू सरल, ग्राह्य र सौन्दर्यले घनीभूत बन्न पुगेको देखिन्छ :-

प्रथम पुरुष कथन पद्धतिमा रचिएको बालकविताको नमुना यस प्रकार रहेको छ :

मेरो काम उन्नतिले
सबै छक्कै परुन्
भविष्यका पाइला मेरा
छिटो अघि बढून् ।

-*चन्द्रमामा पुग्ने रहर,* पृ. १ ।

द्वितीय पुरुष कथन पद्धतिमा रचिएको बालकविताको नमुना यस प्रकार रहेको छ :

पृथ्वीभन्दा धेरै टाढा
तिम्रो बस्ने ठाउँ
तिम्रै प्रकाश किरणले
झलमल गाउँ ।

-*सूर्यको महिमा,* पृ. २ ।

तृतीय पुरुष कथन पद्धतिमा रचिएको बालकविताको यस्तो रहेको छ :

एकदिन रामे आमासँग
बजार घुम्न गयो
फेन्सीबाट टि-सर्ट चोरी
भाग्दै घर आयो ।

-*न्याउरी मारी पछुतो,* पृ. २८ ।

यसरी कतै आत्मालापी त कतै द्वितीय र तृतीय पुरुष कथन पद्धति प्रयोग गरी कवितामा भावपरक तथा अनुभूतिपरक अभिव्यक्ति दिइएको छ ।

४.६.५ भाषाशैली

कविको भावनात्मक पक्षलाई बाह्यरूपमा प्रकट गर्ने माध्यम भाषाशैली हो । पाठकहरू माझ कृतिले लोकप्रियता पाउने मुख्य आधार पनि भाषाशैली हो । प्रस्तुत कृति भाषाशैलीको दृष्टिले पनि

परिपक्व बनेको छ । कृतिमा धेरै तद्भव शब्दहरू, थोरै तत्सम शब्दहरू र केही आगन्तुक शब्दहरू आएका छन् । बालकहरूमा बालकौतुहलता जगाउने काममा कविले कत्ति पनि कन्जुस्याइँ गरेका छैनन् । कविताको बिचबिचमा 'बगेको खोला फर्कदैन', 'न्याउरी मारी पछुतो', 'धोबीको कुकुर घरको न घाटको', 'अर्ती र ओखती तीतो हुन्छ', 'घन घोटी बञ्चरो' जस्ता सूक्तिमय उखानको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा गरिएका छन् । यस्ता कथनले कवितालाई भावसघन बनाएको देखिन्छ । कविताका शीर्षकहरू शब्दमा नआएर पदावली र वाक्यांशमा आएका देखिन्छन् । बालकहरूले बढी रुचाउने अनुकरणात्मक शब्दहरू, द्वित्व शब्दहरू र निपातको प्रयोग पनि प्रशस्त पाइन्छन् । लेखक स्वयम् शिक्षक रहिसकेकाले यी कविता लयबद्धताका साथै प्रायः उपदेशको भाषामा अभिव्यक्त भएका छन् ।[१३४] गीतिलयको नजिक झयाउरेलयमा भाषालाई सुन्दर र मनोरम तरिकाले संयोजन गरिएकाले शैलीमा निखार आएको पाइन्छ । जे होस् प्रस्तुत कृतिको भाषाशैली बालबालिकाहरूका निम्ति बोधगम्य, सरस र सरल बनेको देखिन्छ ।

४.६.६ उद्देश्य

सृजनाका कोसेलीहरू बालकवितासङ्ग्रहका कविताहरूले आफ्नै विशिष्टतामार्फत् बालचेतनामा सकारात्मक प्रभाव र प्रेरणा त दिन्छन् नै साथै मनोरञ्जन समेत प्रदान गर्दछन् । आजको संस्कार, सभ्यता र युगीन चिन्तन पक्षको यथार्थपरक चिनारी समेत यस कृतिले दिन सकेको देखिन्छ । उमेरका कारण बालबालिकाहरूमा ज्ञान कम हुन्छ, यसकारण कविताका माध्यमबाट उनीहरूलाई राम्रा आनीबानी, सामाजिक मूल्य-मान्यता, समयको उपयोगिता, परम्परागत संस्कृतिको महत्ता, स्वास्थ्य, कर्तव्य आदि पक्षमा ज्ञानवर्द्धक र औपदेशिक सामग्री पस्किई आजका साना कोपिलारूपी बालबालिकाहरूलाई भोलिका देशका सभ्य, आदर्श र सुयोग्य नागरिक बनाउने जागृतिको सन्देश प्रवाह गर्नु नै **सृजनाका कोसेलीहरू**को उद्देश्य रहेको छ ।

४.६.७ लयविधान

बालसाहित्यमा सरल र सहज लयविधान हुनु पर्दछ भन्ने मान्यतालाई **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहले आत्मसात् गरेको पाइन्छ । कृतिमा अधिकांशतः चार पङ्क्तिय ढाँचामा निर्मित

---

[१३४] gf/fo0fk|;fb vgfn, *;[hgfsf sf];]nLx¿ rfVbf,* **;[hgfsf sf];]nLx¿, afn sljtf;ª\u|x,** @)^^, k[= 6 -e"ldsf v08_ .

कविताहरू सुमधुर रहेका देखिन्छन् । बालोपयोगी नेपाली लोकलय, अनुष्टुप छन्दोबद्ध लय आदि यस बालकवितासङ्ग्रहका अभिव्यक्ति माध्यम बनेका छन् ।[१३५] कवितामा अन्त्यानुप्रास यथासम्भव मिलाइएकोले लयविधान सशक्त देखिन्छन् । कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरू लयबद्धताका साथै प्राय: उपदेशको भाषामा अभिव्यक्त छन् । लयविधानका केही उदाहरणहरू यी रहेका छन् :-

कति राम्रो देश नेपाल पहाड, तराई हाम्रो
प्रकृतिले सज्जिएको साह्रै सुन्दर राम्रो
छहरा र पहराले मधुर धुन गाउँछन्
डाँफे-मुनाल रमाउँदै चोखो प्रीति लाउँछन् ।

-*कति राम्रो देश नेपाल,* पृ. ८ ।

हे विद्यार्थी भाइ-बहिनी! केही भन्छु बरु
विद्या-ज्ञानभन्दा ठूलो केही छैन अरु
दुर्व्यसनमा लाग्न हुन्न साथी सङ्गत हेर
अमूल्य यो समयलाई फाल्न हुन्न खेर ।

-*गुरुको अर्ती,* पृ. १६ ।

यसरी सरल, सुबोध्य भाषामा बालभाकाहरू लयात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत कवितामा अभिव्यक्त भएका छन् ।

४.६.८ बिम्बबिधान

यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा शब्दबिम्ब, अर्थबिम्ब तथा प्रतीकहरूको सुन्दर ढङ्गमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । शब्दालङ्कार पनि सशक्त रूपमा प्रयोग भएको छ । कतिपय ठाउँमा व्यञ्जनार्थ पनि देखिन्छ । प्राकृतिक बिम्ब, आद्यबिम्ब, स्थानीय बिम्ब, मिथक तथा अलङ्कारहरू कविताहरूमा आए तापनि ती सहज, बोधगम्य र बाल मस्तिष्कलाई पाच्य हुनेगरी आएका छन् । यस कवितासङ्ग्रहमा प्रयुक्त केही बिम्बहरू निम्नानुसार रहेका छन् :-

---

[१३५] gf/fo0fk|;fb vgfn, k"j{jt\\ .

क) वैज्ञानिक बिम्ब

नयाँ कुरा पत्ता लाउँछु
भविष्यको न्युटन बनी
कम्प्युटरजस्तै नयाँ
यन्त्र बनाउँछु भनी ।

-*भविष्यमा वैज्ञानिक बन्छु,* पृ. ६ ।

ख) प्राकृतिक बिम्ब

कस्तूरीले बास्ना छर्दै हिमालमा हाँस्छ
तराईमा हात्ती, गैंडा, मयूरले नाँच्छ
पहाडको हरियाली डाँडाकाँडा अति
प्रकृतिले सिँगारेको मनोरम कति !

-*कति राम्रो देश नेपाल,* पृ. ८ ।

ग) स्थानीय बिम्ब

छुनुमुनु गरी खेल्छ
मेरो मने पाठो
स्कुलबाट आउँदा खेरि
कुर्छ मेरै बाटो ।

-*मेरो मने पाठो,* पृ. २१ ।

यसरी विभिन्न बिम्बका माध्यमबाट यस कृतिमा बालमस्तिष्कलाई उचित शिक्षा, सन्देश तथा मनोरञ्जन प्रदान गरेको देखिन्छ ।

४.६.९ छन्द, रस र अलङ्कार

क) छन्द

छन्द विधानका दृष्टिले हेर्दा **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रहलाई पूर्णतः अनुष्टुप छन्द र गीतिलयको छन्दमा नै डोऱ्याएको देखिन्छ । जस्तैः

अ) **अनुष्टुप छन्द**

कस्ले सुन्ला यो देशमा सानाहरूको बोली!
राष्ट्र हाँक्ने कर्णधार हुन सक्थ्यौ भोलि
गम्भीर छन् सवाल यी राम्रो चिन्तन गरौं
असहाय अपाङ्गको हितमा अघि सरौं ।

-*केही गम्भीर बाल सवालहरू,* पृ. ४६ ।

आ) **गीति छन्द**

वर्षदिको महान् चाड
नजिकिँदै आयो
नेपालीको घरघरमा
उमङ्ग नै ल्यायो ।

-*दशैं हाम्रो राम्रो चाड,* पृ. २९ ।

ख) **रस**

प्रस्तुत कृतिमा सामान्य रूपले केही रसाभिव्यक्ति पनि भएको पाइन्छ । जस्तैः

अ) **शान्त रस**

फराकिलो सोच राखौं
काटौं मनको जालो
एकताको डोरी कसौं
मेटौं मनको कालो ।

-*नयाँ नेपाल बन्छ,* पृ. १५ ।

आ) **करुण रस**

बा आमाको मन-मुटुमा
गहिरो चोट पारी गयौ
साथी भाइ, आफन्तको
न्यानो माया मार्ने भयौ ।

-*साथी गुमाउँदा,* पृ. ४५ ।

**ग)	अलङ्कार**

प्रस्तुत कृतिमा केही अलङ्कारहरू देखिन्छन् । जस्तैः

**अ)	उपमा अलङ्कार**

जनक राजा जस्तो ज्ञानी
बुद्ध जस्तै ध्यानी
शहीद गङ्गालाल झैं
गर्नु छ कुर्वानी ।

-*कस्तो बाटो रोज्ने हामी?*, पृ. ४० ।

यस कवितांशमा जनक, बुद्ध, गङ्गालाल जस्ता व्यक्तित्वहरू ज्ञानी, ध्यानी तथा साहसीको उपमाको रूपमा आएकाले ती पदहरूमा उपमा अलङ्कार झल्किएको देखिन्छ ।

**आ)	अन्त्यानुप्रास अलङ्कार**

मातृभूमि आमा नेपाल, तीनै छोराछोरी
शान्ति, विकास, लोकतन्त्र माया बराबरी ।
लोकतन्त्र हो ठूलोभाइ शान्ति ठूलीदिदी
सानोभाइ त विकास हो मिलाउँदा विधि ।

-*शान्ति, लोकतन्त्र र विकास,* पृ. ४८ ।

यस कवितांशमा छोराछोरी, बराबरी, दिदी, विधि जस्ता अन्तिमका पदहरू समान परिवेशमा आएकाले उक्त पदहरूमा अन्त्यानुप्रास अलङ्कार झल्किएको देखिन्छ ।

४.६.१० निष्कर्ष

रामकृष्ण 'तारा'का पुस्तकाकार कृतिहरूमध्ये वि.सं. २०६६ सालमा प्रकाशित **सृजनाका कोसेलीहरू** बालकवितासङ्ग्रह तेस्रो कृति हो । यस कृतिमा जीवन-जगत्का विभिन्न क्षेत्रलाई समेटी बालकहरूलाई शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्य राखी लेखिएका विविध खालका चौंतिस वटा शीर्षकका कविताहरू समावेश गरिएका छन् । उपदेशात्मक, शिक्षाप्रद, मनोरञ्जनात्मक भावनाहरू समावेश गरी बालबालिकाका लागि ज्ञानविज्ञानका साथै व्यावहारिक शिक्षामा बिस्तारै अगाडि बढाउन र

सफलताको बाटोतर्फ हिँडाउन यो बालकवितासङ्ग्रह निकै सफल रहेको हुनाले उच्चकोटीको देखिन्छ । सरल, सहज बालौपदेशिक लयविधानमा आधारित यस कृतिमा सामान्य रूपमा केही बिम्बहरू आएका पाइन्छन् । कविताको शैली ज्ञानवर्द्धक र उपयोगी कुराहरू सिकाउने अनि उपदेश दिने खालको देखिन्छ । तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र अनुकरणात्मक शब्दहरूका साथ मनोरम बाललयद्वारा सृजित यस कृतिमा वर्णविन्यासगत त्रुटिहरू ठाउँ-ठाउँमा पाइन्छन् । जे होस्, कविताभित्र वर्णित विषयवस्तु र भावपक्षले साँच्चै नै कृतिको गरिमालाई बढाएको देखिन्छ ।

पाचौं परिच्छेद

उपसंहार

५.१ परिचय

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनको सन्दर्भमा विगतका परिच्छेदहरूमा गरिएका अध्ययन र विश्लेषणको परिच्छेदगत सारांश र समग्र निष्कर्ष दिई सङ्क्षिप्त रूपमा मूल्याङ्कनसमेत गरिएको छ ।

५.२ पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको परिचय रहेकोछ । यसमा शोधशीर्षक, शोधपरिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको औचित्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व, सामग्री सङ्कलन र शोधविधि, सैद्धान्तिक ढाँचा, शोधकार्यको सीमाङ्कन र शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.३ दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनीको अध्ययनअन्तर्गत पृष्ठभूमि, वंशपरम्परा र जन्म, बाल्यकाल, आर्थिक अवस्था, वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति, आर्थिक अवस्था, कार्यक्षेत्रमा प्रवेश, रुचि, स्वभाव र दिनचर्या, अविष्मरणीय घटनातर्फ आनन्दवर्द्धक र दुःखद घटना, भ्रमण, सम्मान तथा पुरस्कार, प्रेरणाको स्रोत, चिन्तन, विचार र दर्शन तथा निष्कर्ष उल्लेख गरिएको छ ।

५.४ तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को व्यक्तित्व परिचयअन्तर्गत उनको बाह्य व्यक्तित्वका साथै आन्तरिक व्यक्तित्वभित्र साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई किसिमको व्यक्तित्वको उल्लेख गरिएको छ ।

५.५ चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा कवि रामकृष्ण 'तारा'को कृतित्वको अध्ययनअन्तर्गत साहित्यका फाँटमा उनको आगमन, साहित्यिक यात्राका साथै उनका पुस्तकाकार कृतिहरूको विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन गरिएको छ ।

५.६ समग्र निष्कर्ष

लमजुङ जिल्लाको समीभन्ज्याङमा पिता स्व. वामदेव अधिकारी र माता गोमादेवी अधिकारीको कोखबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाण-पत्रानुसार वि.सं. २०१७ भदौ ४ गतेका दिन रामकृष्ण 'तारा' ले यस धर्तीमा पहिलो पाइला टेकेका हुन् ।

वि.सं. २०६२ सालतिर लमजुङबाट चितवन जिल्लाको भरतपुरमा बसाइ-सराइ गरी स्थायी बसोबास गरेको देखिन्छ । निम्नमध्यमवर्गीय किसान परिवारको घरगृहस्थी जीवनमा पितामाताको लालनपालन, पोषण र माया-ममतामा हुर्केबढेका 'तारा'ले जमजुङको समीभन्ज्याङमा पिताबाट हुर्के बढेका ताराले लमजुङको समीभन्ज्याङमा पिताबाट सामान्य अक्षरारम्भ गरी शिक्षा आर्जनतर्फ आकृष्ट भए पनि गाउँकै श्री सम्भना प्रा.वि.बाट आफ्ना गुरु नन्दलाल श्रेष्ठबाट औपचारिक रूपमा प्रारम्भिक शिक्षा आर्जन गरेको थाहा हुन्छ । शैक्षिक योग्यताको हकमा वि.सं. २०३३ सालमा प्रवेशिक परीक्षा उत्तीर्ण गरी बन्दिपुर क्याम्पस, तनहुँबाट वि.सं. २०४९ मा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको पाइन्छ । प्रारम्भमा लमजुङ जिल्लाबाट शिक्षण पेसा सुरु गरेका ताराले बिचमा लमजुङ र काठमाडौँका विभिन्न विद्यालयहरूमा शिक्षकका रूपमा कार्य गरेको बुझिन्छ । जीवनका अनेकानेक कठिनाइहरूसँगै बढेको उनको जीवनयाात्रा सङ्घर्षशील नै देखिन्छ ।

वर्तमान समयमा विभिन्न सामाजिक सङ्घ-संस्थामा आबद्ध रही समाजसेवाको क्षेत्रमा क्रियाशील 'तारा'को जीवनयापनको स्रोत भने उनको आफ्नै निवृत्तिभरण रहेको छ । वि.सं. २०३७ सालमा नर्मदा बरालसँग दाम्पत्य जीवनको लगनगाँठो बाँधेका 'तारा'का दुई छोरा र एक छोरी रहेका छन् । उनको साहित्यिक नाम रामकृष्ण 'तारा' भएपनि वास्तविक अर्थात् नेपाली नागरिकताको प्रमाण-पत्रमा उल्लिखित आधिकारिक नाम भने रामकृष्ण अधिकारी रहेको देखिन्छ । मानवतावाद र समाजसेवाको पवित्र भावबाट अनुप्राणित तारा एक भावुक, संवेदनशील, मिलनसार, सरल, भद्र,

कर्मठ एवम् स्वाभिमानी चिन्तकका साथ उदीयमान स्रष्टा र द्रष्टाका रूपमा समेत चिरपरिचित देखिन्छन् ।

व्यक्तित्व विकासका सन्दर्भमा हेर्दा 'तारा'का बहुमुखी व्यक्तित्वहरू देखिन्छन् । उनका व्यक्तित्वहरूमा कवि, गीतकार, बालकवि, लेखक तथा सामाजिक, शिक्षक, सम्पादक आदि व्यक्तित्वहरूले उनलाई वरण गरेको पाइन्छ । यी व्यक्तित्वहरूमध्ये कवि, गीतकार, लेखक र सामाजिक व्यक्तित्वमा उनलाई तुलनात्मक रूपमा सफलता मिलेको देखिन्छ । विशेष गरी निम्नवर्गका जनताका पक्षमा आवाज उठाउने, अन्याय, अत्याचार, बेथिती, कुसंस्कार, विकृति, विसङ्गतिलाई पटक्कै देख्न नसक्ने स्वाभिमानी प्रकृतिका 'तारा' मुख्यतः श्लोक, गीत गाउने आफ्नी आमा र अंशतः राष्ट्रियस्तरका चर्चित साहित्यकारहरूबाट प्रेरणा र प्रभाव ग्रहण गरी नेपाली साहित्यमा अग्रसर भएको पाइन्छ । **क्रान्ति** साहित्यिक पत्रिका (२०३९)मा *मलाई यहाँ बाँच्ने मन छैन* शीर्षकको गद्य कविता छापी आजभन्दा तीन दशक अगाडि 'तारा' नेपाली साहित्यको क्षितिजमा झुल्केका प्रतिभा हुन् । 'तारा'का हालसम्म **मनका घाउहरू** (कवितासङ्ग्रह, २०६४), **भविष्यका पाइलाहरू** (कवितासङ्ग्रह, २०६५) र **सृजनाका कोसेलीहरू** (बालकवितासङ्ग्रह, २०६६) गरी तीनओटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् भने **त्रिवेणी** शीर्षकको कवितासङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको देखिन्छ । यी लगायत विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा उनका थुप्रै फुटकर लेख तथा रचनाहरूसमेत प्रकाशित भएका कारणले उनलाई साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा उभ्याएको देखिन्छ । तिन दशक लामो 'तारा'को साहित्यिकयात्रालाई समयक्रमका हिसाबले दुई चरणमा विभाजन गरिएको छ :-

क) प्रथम चरण - वि.सं. २०३९ देखि २०६१ सम्म

ख) द्वितीय चरण - वि.सं. २०६२ देखि हालसम्म

यिनका प्रथम चरणका प्रवृत्तिलाई हेर्दा लेखनमा निरन्तरताको अभाव, सङ्ख्यात्मकताको हिसाबले थोरै फुटकर रचना प्राप्त हुनु, पुस्तकाकार कृतिको त कुरै नउठ्नु, केही पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रचनाहरू पठाइएको भन्ने उनीबाट जानकारी पाइएपनि हाल तिनको खासै विवरण र सूची उपलब्ध नहुनु आदि देखिन्छन् ।

परिशिष्ट

परिशिष्ट : एक

क) शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता

शोधकार्यको क्रममा शोधार्थीबाट शोधनायकसँग २० वटा प्रश्न सोधिएका थिए । यहाँ सोधनायकबाट प्राप्त उत्तरहरूको विवरण जस्ताको तस्तै प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रश्न १ : आफ्नो पुर्ख्यौली वंश-परम्परा नामकरण र जन्ममितिका सम्बन्धमा केही जानकारी दिनुहोस् न ।

- हिन्दु आर्य ब्राह्मण अधिकारीकुलमा प्राकृतिक एवम् परम्परागत रूपमा वि.सं. ४ भाद्र २०१७ सालमा मेरो जन्म भएको हो र न्वारनको नाम रामकृष्ण अधिकारी हो ।

प्रश्न २ : आफ्नो जन्मस्थल र बाल्यकाल बारे केही बताइदिनोस् न ।

- मेरो जन्म नेपालको मध्य पहाडी जिल्ला बाग्लुङ्को समीभन्ज्याङ-४ मा भएको थियो । मध्यम वर्गीय परिवारमा बाल्यकाल सामान्य बित्यो । जेष्ठ सुपुत्रको सौभाग्यले पारिवारिक स्नेह प्रशस्तै पाएँ । सानैदेखि मेहनती, सृजनशील र अनुशासित भएजस्तो लाग्छ ।

प्रश्न ३ : तपाईंको उपनयन संस्कार लगायत शिक्षा-दीक्षाका सम्बन्धमा छोटो प्रकाश पारिदिनु हुन्छ कि ?

- उपनयन हिन्दु परम्परा एवम् धार्मिक विधि अनुसार मालिकादेवीलाई साक्षी राखेर ११ वर्षको उमेरमा लमजुङकै प्रसिद्ध मालिका मन्दिरमा सम्पन्न भएको थियो । मैले प्रा.वि., नि.मा.वि. तहको शिक्षा गाउँ र छिमेकी गाउँको विद्यालयबाट प्राप्त गरेँ भने मा.वि. तहको शिक्षा गाउँमा नहुँदा लमजुङको दुराडाँडामा ठूलीआमा कौशिला न्यौपानेको घरमा बसेर प्राप्त गर्नुका साथै उच्च शिक्षा विभिन्न समयमा अध्ययन-अध्यापनका साथसाथै हाँसिल गर्न सफल भएँ ।

प्रश्न ४ : तपाईंको पारिवारिक पृष्ठभूमि बारे सामन्य बताइदिनु हुन्छ कि ?

- भौगोलिक विकटता, सामान्य मध्यम वर्गीय परिवार, कृषि बाहेक नगद अन्य कुनै आयस्रोत नहुनु, मातापिता सामान्य साक्षर मात्र हुनुको कारण पारिवारिक जीवन कठिन थियो । जसले आजको अवस्थामा मेरो परिवारलाई ल्याइपुऱ्याउन मैले धेरै कठिनाइ र चुनौतिहरूको सामना गर्नु पऱ्यो ।

प्रश्न ५ : तपाईंको वैवाहिक सम्बन्ध नि ?

- मेरो विवाह वि.सं. २०३७ आषाढ १२ मा लमजुङ गाउँसहर गा.वि.स.-३, निवासी नर्मदा बरालसँग हिन्दु परम्परा अनुरुप इष्टमिमत्रका माध्यमले मागी विवाह सम्पन्न भएको हो ।

प्रश्न ६ : तपाईंको पेसागत संलग्नता र समाजसेवाका सम्बन्धमा जानकारी पाउँ न ।

- मैले बिच-बिचमा विभिन्न ठाउँहरुमा रहेर आवधिक कामहरु गरे तापनि वि.सं. २०३३ देखि २०६२ सम्मको अवधिमा मूलभूतरूपमा शिक्षण पेसामा रहेर नै काम गरेँ । घरायसी कमजोर आर्थिक अवस्था र पारिवारिक कर्तव्यबोधले थिचेपछि एस.एल.सी. पछि नै जागिर तिर लागेँ । घर-व्यवहार, भाइ-बहिनीहरूको पढाइ, आफ्नो पढाइलाई पनि निरन्तर अगाडि बढाउँ र गाउँघरमै शिक्षण पेसामा हुँदा समाज सेवाका कामहरू पनि फुर्सद मिलाएर गर्दै आएँ ।

प्रश्न ७ : साहित्यिक एवम् सामाजिक संघ-संस्थामा संलग्नता बारे जानकारी दिनुहोस् न ।

- साहित्य र समाजसेवा दुवै मेरा रुचीकर विषयहरू हुन् । लमजुङमा रहेर शिक्षण पेसाका साथै स्थानीय विकासका विभिन्न संघ-संस्था वा परियोजनाहरूमा म सम्बद्ध भएर काम गरेँ । साहित्यमा भने रुची त थियो समय र वातावरण नमिल्दा छिट्पुटमा सीमित थिएँ । वि.सं. २०६२ को दुर्घटनाले स्पाइनलकड इन्जुरी भएपछि चितवनको बसाइले साहित्यमा अलिबढी प्रेरित गऱ्यो र साहित्यका लागि फुर्सदिलो पनि बनेँ ।

प्रश्न ८ : तपाईं कसरी अपाङ्ग बन्नु भयो ? यसबारे केही जानकारी दिनोस् न ।

- संयोग वा नियतिको बज्रप्रहार नै भन्नुपर्छ पहाडघरको वरण्डामा दाह्री काटेर मुख धुन लाग्दा रेलिङको डण्डी फुत्केर अचानक आँगनमा खस्दा मेरुदण्डमा चोट पर्न गई (Spinal Cord Injury) सुषुम्ना नाडीमा चोट परेको कारण कम्मर तलको भाग पक्षघात भई गम्भीर प्रकारको अशक्त-अपाङ्ग हुनु पुगेँ ।

प्रश्न ९ : जन्मथलो लमजुङको समीभन्ज्याङ छाडेर चितवन-भरतपुर बसाइ-सराइ कहिले र किन गर्नु भयो ?

- विशेषगरी नियतिको वाध्यता पनि भनौँ दुर्घटना पछिको 'ह्विलचियर जीवन' पहाडी परिवेशमा असम्भव प्रायः थियो । त्यसैले वि.सं. २०६२ पछि ह्विलचियरमैत्री भूगोल र डाक्टरको सम्पर्कका लागि चितवन झर्न बाध्य भएँ ।

प्रश्न १० : साहित्य सृजना हेतु तपाईंले प्रेरणाको स्रोत केलाई मान्नुहुन्छ ?

- आमा, अग्रज साहित्यकार, विभिन्न कृति, प्राकृतिक वातावरण एवम् समकालीन विकृति र विसङ्गतिहरू ।

प्रश्न ११ : साहित्य सृजनामा अन्तर्राष्ट्रिय दर्शन, विचार वा धारको प्रभाव के छ नि ?

- कुनै पनि दर्शन वा धार खासै केही लाग्दैन । गहन विचारको अभिव्यक्तिले त कहिलेकाहिँ हुन्छ नै । कुनै कुनै लेखकका व्यक्तिगत भावाव्यक्तिले अभिप्रेरित हुने गरेको छु ।

प्रश्न १२ : तपाईंको विचारमा साहित्यको परिभाषा के हो जस्तो लाग्छ ?

- साहित्य आफैमा गहन र व्यापक विषय हो । सङ्क्षेपमा भन्नु पर्दा समाजको लागि साहित्य दर्पण हो भने व्यक्तिका लागि चेतनाको सम्बाहक पनि ।

प्रश्न १३ : तपाईंको मुख्य रुची क्षेत्र के हो नि ?

- साहित्य, समाजसेवा र समुन्नत नेपाल, प्रत्येक नेपालीको मुहारमा हाँसो ।

प्रश्न १४ : वर्तमान जीवनशैली एवम् कार्यक्षेत्रप्रति कत्तिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ नि ?

- गर्ने मन र गर्नु पर्ने धेरै थियो । चाहेको ठाउँमा पुग्न र भने जस्तो गर्न नपाउँदा र नसक्दा बेलाबखत आत्मग्लानी हुन्छ, वश् त्यति मात्र हो ।

प्रश्न १५ : आफ्नो साहित्कि गतिविधिको प्रभाव समाजमा के-कस्तो रूपमा परेको ठान्नु भएको छ ?

- धेरै उत्साहित छन् । सकारात्मक प्रभाव परेको ठानेको छु । राम्रै फिडब्याक आइरहेका छन् ।

प्रश्न १६ : कुनै वाद वा राजनैतिक धारलाई समातेर साहित्य कोर्नु हुन्छ या विशुद्ध साहित्यिक मान्यतालाई आत्मसात गर्दै ?

- साहित्यमा कुनै गन्ध वा वाद मलाई मिठो लाग्दैन । साहित्य राजनीतिक गन्ध र वादबाट तटस्थ हुनु पर्दछ र म त साँच्चै भन्नु पर्दा यथार्थवादमा विश्वास गर्छु । मेरा रचनाहरू यथार्थवादी नै छन् भन्ने लाग्छ ।

प्रश्न १७ : तपाईंले कतैबाट सम्मान तथा पुरस्कार पनि प्राप्त गर्नु भएको छ कि ?

- साना-तिना केही त पाइयो होला । खासै उल्लेख्य पुरस्कार वा सम्मान भने हालसम्म पाएको छैन ।

प्रश्न १८ : नेपाली साहित्यको वर्तमान अवस्थालाई कसरी नियाल्नु भएको छ ?

- साहित्यलाई उत्प्रेरित गर्ने वातावरण छैन । मूल्याङ्कनको वैज्ञानिकस्तरको मापदण्ड छैन । पठन साहित्यको विकास र लेखनको लागि प्रेरणात्मक वातावरण सरकारी तवरले पनि मिलाउनु पर्छ जसको लागि जिल्लास्तरमै साहित्यिक प्रतिष्ठान र ठाउँ-ठाउँ, गाउँ-गाउँमा पुस्तकालयहरू स्थापना हुनु जरुरी छ ।

प्रश्न १९ : तपाईको सामाजिक सेवाको सम्मान समाजले सकारात्मक रूपमा गरे नगरेको बारे के लाग्छ ? प्रकाश पारी दिनुहुन्छ कि ?

- समाज नै मानिसको कर्म थलो हो । आशक्तिले चितवन आएर समाजसेवका क्षेत्रमा उल्लेख्य काम गर्न नसके पनि लमजुङमा भने थुप्रै काम गरेँ । आसन बदल्दा पहिचान गुमाउनु पर्दो रहेछ तैपनि कर्मक्षेत्रमा मैले हिजो गरेका कामहरूको सकारात्मक प्रतिफल देख्न, सुन्न पाउँदा सन्तोष नै लाग्दछ । फल पाक्न बाँकी थियो बिचमा झऱ्यो थोरै पीडादायी लाग्छ ।

प्रश्न २० : जीवनयात्राको क्रममा कुनै अविस्मरणीय क्षणहरु छन् ? छन् भने कुनै महत्वपूर्ण क्षण भनिदिनोस् न ?

- मानव जीवन सुन्दर यात्रा हो । यात्रामा सजिला-असजिला आरोह-अवरोह त सबैका जीवनमा स्वाभाविक रूपमा हुन्छन् नै । तर तपाईंको यस प्रश्नले मेरो खाटा परेको घाउ पुनः बल्झिन पुग्यो । वि.सं. २०६२ को वैशाख २९ गतेको कालो बादल भाग्यमा मँडारिँदा मैले जुन अकल्पनीय घटनाबाट अशक्त जीवनको भारी बोकिरहनु पऱ्यो । यसले अन्य सबै जीवनका तीता-मिठा क्षणहरुलाई गौण बनाइदियो भन्ने लाग्छ ।

अन्तर्वार्ता दिनुभएकोमा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

ख) विशिष्ट व्यक्तिहरूसँग लिइएको अन्तर्वार्ताको प्रश्नावली

शोधकार्यको सिलसिलामा उप-प्राध्यापक रविकिरण रेग्मी, सह-प्राध्यापक गोविन्दराज विनोदी, सह-प्राध्यापक जगन्नाथ पण्डित, सहायक प्राध्यापक शिवहरि कोइराला तथा साहित्यकारहरू डिल्लीराम पोखरेल, पुष्पलता आचार्य, पुष्प अधिकारी 'अञ्जली' आदिसँग **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रको लागि लिइएको लिखित अन्तर्वार्ताको प्रश्नावलीको नमुना यसप्रकार रहेको छ :-

१. कवि रामकृष्ण 'तारा'लाई तपाईंले कहिलेदेखि चिन्नुहुन्छ ?

२. तपाईंले कवि रामकृष्ण 'तारा'का कृतिहरूको मूल्याङ्कन एवम् विश्लेषण कुन रूपमा गर्नुभएको छ ?

३. तपाईंको दृष्टिमा रामकृष्ण 'तारा'को साहित्यिक व्यक्तित्व के-कस्तो रहेको छ ?

४. तपाईंको दृष्टिमा रामकृष्ण 'तारा'को साहित्येतर व्यक्तित्व के-कस्तो रहेको छ ?

५. कवि रामकृष्ण 'तारा'सँग तपाईंको कुनै अविस्मरणीय क्षण भए त्यसको जानकारी पाऊँ न ?

६. रामकृष्ण 'तारा' साहित्यको कुन विचारधारामा अधीन रही लेखन गर्ने व्यक्ति हुन् ?

७. रामकृष्ण 'तारा'लाई तपाईंको विचारमा कुन स्तरको वा दर्जाको साहित्यिक व्यक्तित्वको रूपमा राख्न सकिन्छ ? स्पष्ट पारिदिनुहोस् न ।

८. कवि रामकृष्ण 'तारा'बारे तपाईंको विचारमा अन्य केही भए कृपया जानकारी पाऊँ न ?

ग) विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र अन्तर्वार्ताको स्रोत विवरण

शोधकार्यको सिललिसामा शोधार्थीबाट **कवि रामकृष्ण 'तारा'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रको लागि विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र अन्तर्वार्ताको स्रोतविवरण यसप्रकार रहेको छ :-

१. धीरेन्द्र पोखरेल (शोधनायकका छिमेकी, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)
२. नर्मदा अधिकारी (शोधनायककी श्रीमती, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)
३. नारायण अधिकारी (शोधनायकका माहिला भाइ, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)
४. निर्दोष अधिकारी (शोधनायकका कान्छा छोरा, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)
५. लिना ज्योत्सना (शोधनायककी छोरी, बेसीसहर-३, लमजुङ)
६. विकास पौडेल (शोधनायकका ज्वाइँ, बेसीसहर-३, लमजुङ)
७. विष्णु अधिकारी (शोधनायकका कान्छा भाइ, पिठुवा-१, चितवन)
८. शोभा ढुङ्गाना (शोधनायककी बहिनी, पिठुवा-३, चितवन)
९. सञ्जीव अधिकारी (शोधनायकका जेठा छोरा, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)
१०. हरिप्रसाद लम्साल (शोधनायकका छिमेकी, भ.न.पा.-१२, मुनालचोक)

परिशिष्ट : दुई

शोधनायक रामकृष्ण 'तारा'ले प्राप्त गरेका सम्मानपत्रका प्रतिलिपिहरू

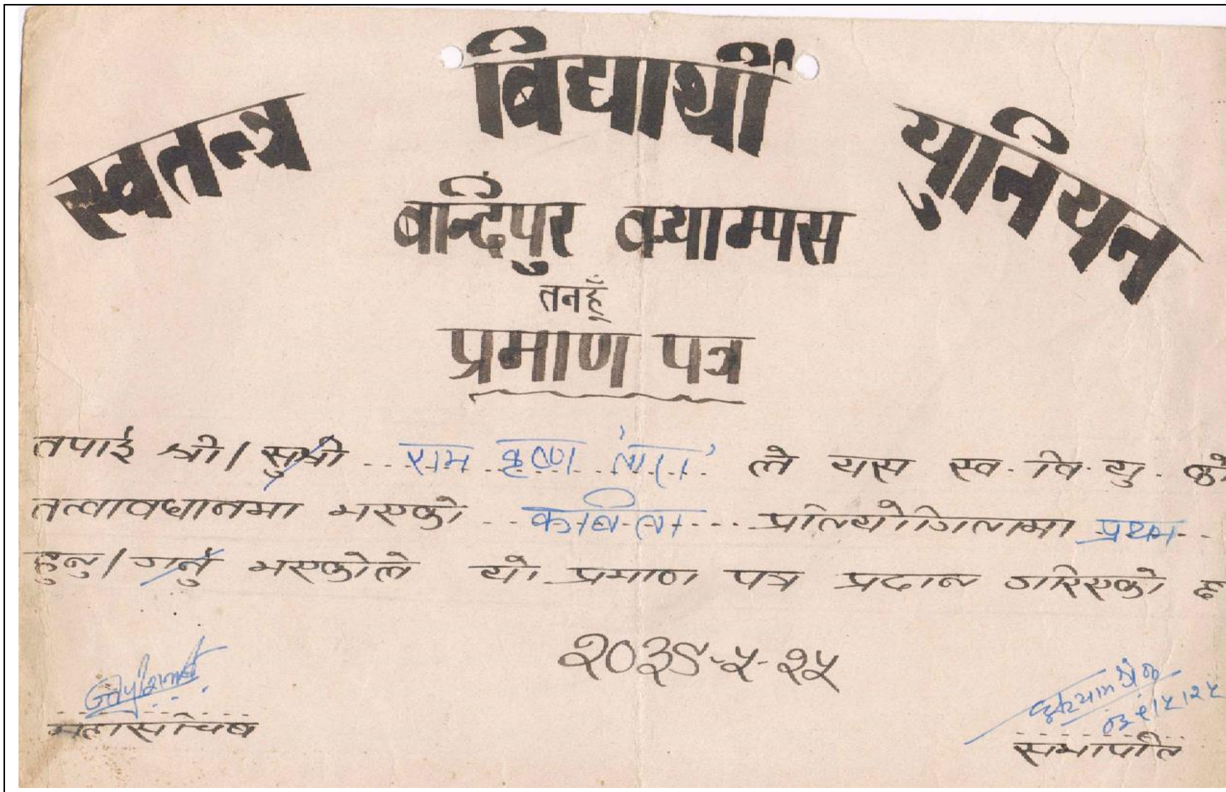
स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन

बान्दिपुर क्याम्पस

तनहूँ

प्रमाण पत्र

तपाई श्री/सुश्री रामकृष्ण 'तारा' ले यस स्व.वि.यु. कै तत्वावधानमा भएको कविता प्रतियोगितामा प्रथम हुनु/गर्नु भएकोले यो प्रमाण पत्र प्रदान गरिएको छ।

२०३८-५-२५

महासचिव

सभापति

वन्दीपुर क्याम्पस

(मानवीकी तथा सामाजिक शास्त्र अध्ययन संस्थान्)

प्रमाण-पत्र

श्री/श्रीमती/सुश्री रामकृष्ण ताम्ले

यस क्याम्पसको दोश्रो वार्षिकोत्सवको उपलक्षमा आयोजित हाजिरी जवाफ प्रतियोगितामा प्रथम स्थान प्राप्त गरेको हुँदा यो प्रमाण-पत्र प्रदान गरिन्छ ।

क्याम्पस प्रमुख | अध्यक्ष | मुख्य अतिथि

गण्डको अंचलाधीश

संवत् २०३६ साल असोज १६ गते रोज ७ शुभम् ।

लमजुङ नमुना वातावरणीय योजना कार्यक्रम
Lamjung Model Environmental Planning Programme

अन्नपूर्ण पुस्तकालय
समीभञ्ज्याङ, लमजुङ
मिति 2048-6-20

त्र संख्या:–

विषय:– To whom it may Concern,

Rām Krishna Adhikari ("Tara")
SAMIBHANJYANG
Lamjung.

This is to certify that Mr. Ram Krishna Adhikari, inhibatent Samibhanjyang Village Dev region has worked invlolveing in Lamjung Model Environmental study project or planning programme since 26th Bishak 2047 to 31th jest 2048 V.S. in office-secretary and field supervisior post. He has Experience for one year in Environmental planning. He had successfully completed his work. Thanks for his satisfactory work during that programme period.

Hari Bhakta Adhikari (signature)
(Hari Bhakta Adhikari)
Director:-
Lamjung Model Environmental planning Programme.

(signature)
(Bir Bahadur Gurung)
Chair man:-
Annapurna Library
Samibhanjyang.

"बन जोगाऔं, प्रदुषण हटाऔं"

पुरानो हटिया सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह

समीभञ्ज्याङ्ग ३,४,५,७ लमजुङ

२०५३

प. सं. :-

च नं. :-

मिति २०५६।१०।१

विषय - कदर पत्र

श्री रामकृष्ण 'तारा'
समीभञ्ज्याङ् गा. वि. स. ७, लमजुङ

जोसँग सम्बन्ध छ।

गण्डकी अञ्चल लमजुङ जिल्ला समीभञ्ज्याङ् ७ निवासी श्री रामकृष्ण 'तारा' ले यस पुरानो हटिया वन उपभोक्ता समितिको विभिन्न पद (सदस्य, सहसचिव, कोषाध्यक्ष, सचिव) मा रहेर वन नक्सांकन, विधान मस्यौदा गरी यस समूहलाई वन हस्तान्तरण गर्नु एवं वन संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यमा उल्लेख्य योगदान गर्नु भएकोले तपाईंको समाजसेवी कार्यको उच्च मूल्यांकन गर्दै यो कदरपत्र प्रदान गरिएको छ।

सचिव

अध्यक्ष

परिशिष्ट : तीन

शोधनायक रामकृष्ण 'तारा'को छायाचित्र

सन्दर्भग्रन्थसूची

क) प्रमुख पुस्तकसूची

अज्ञात, कपिल, **साहित्य सिर्जन प्रकृया**, चितवनः नारायणी कला मन्दिर, २०५५ ।

अधिकारी, लेखनाथ, *फेरी उदाए तारा, कवि बनेर,* **सृजनाका कोसेलीहरू,** रामकृष्ण 'तारा', नारायणगढ, लेखनाथ अधिकारी, २०६६ ।

आचार्य, बाबुराम, **पुराना कवि र कविता,** ललितपुरः साझा प्रकाशन, तेस्रो संस्क. २०३५ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, **पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त,** तेस्रो संस्क., ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

कोइराला, शिवहरि, **साहित्यकार रह शर्माको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवन : त्रि.वि.नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६५ ।

खतिवडा, घनश्याम, *पीडा, चोट र दर्दभित्रको सामाजिक अभिव्यक्ति,* **भविष्यका पाइलाहरू,** रामकृष्ण 'तारा', ललितपुर : पुष्पलता आचार्य, २०६५ ।

खनाल, नारायणप्रसाद, **समीक्षा प्रहर प्रहरका,** नवलपरासी : त्रिवेणी साहित्य परिषद्, २०६१ ।

________________ **समीक्षाका आकारहरू,** नवलपरासी : त्रिवेणी साहित्य परिषद्, २०६५ ।

________________ *सृजनाका कोसेलीहरू चाख्दा,* **सृजनाका कोसेलीहरू,** रामकृष्ण 'तारा', चितवन : लेखनाथ अधिकारी, २०६६ ।

गैरे, ईश्वरीप्रसाद, **आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य र महाकाव्य,** काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, २०६० ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, **समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६० ।

घिमिरे, मीनादेवी, **रविकिरण निर्जीवको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवनः त्रि.वि.नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०५९ ।

जोशी, जनक, **गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवनः त्रि.वि.नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६४ ।

ज्ञवाली, सूर्यबिक्रम (प्र.सम्पा.), **नेपाली संक्षिप्त शब्दकोश**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. २०४० ।

ढुङ्गाना, रामचन्द्र (सम्पा.) **सङ्क्षिप्त नेपाली कोश,** पाचौं संस्क., ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५७ ।

त्रिपाठी, वासुदेव, दैवज्ञराज न्यौपाने र केशव सुवेदी, **नेपाली कविता** भाग ४ (तेस्रो संस्क.), ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५४ ।

थापा, भीमाकुमारी, **साहित्यकार श्यामबहादुर भावुकको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवनः त्रि.वि. नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६७ ।

थापा, मोहनहिमांशु, **साहित्य परिचय** (पाचौं संस्क.), ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५५ ।

नेपाल, वसन्तकुमार शर्मा, विनयकुमार शर्मा नेपाल, **नेपाली शब्द सागर,** काठमाडौंः भाभा पुस्तक भण्डार, २०६८ ।

न्यौपाने, घनश्याम 'परिश्रमी' **गजल सौन्दर्य मीमांसा,** रुपन्देहीः सनसाइन आवासीय उच्च मा.वि., २०६४ ।

न्यौपाने, टंकप्रसाद, **साहित्यको रूपरेखा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०३८ ।

न्यौपाने, छविरमण, **चितवन जिल्लाबाट प्रकाशित बालसाहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन,** अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, चितवनः त्रि.वि. नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६७ ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद, **राम्रो रचनाः मिठो नेपाली,** बाऱ्हौं संस्क. (संशोधित), काठमाडौं : सहयोगी प्रेस, २०४६ ।

पोखरेल, बालकृष्ण, (नि.) **बृहत् नेपाली शब्दकोश,** काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४० ।

प्रधान, प्रमोद, **नेपाली बाल साहित्यको इतिहास** (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि., २०६१ ।

बराल, ईश्वर (सम्पा.), **नेपाली साहित्य कोश,** काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५ ।

बराल, कृष्णहरि, **गजलः सिद्धान्त र परम्परा,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६४ ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२ ।

विनोदी, गोविन्दराज, *हार्दिक शुभेच्छा,* **मनका घाउहरू,** रामकृष्ण तारा, चितवनः नर्मदा अधिकारी, २०६४ ।

__________________ *सृजनाका कोसेलीहरू सङ्क्षिप्त अवलोकन,* **सृजनाका कोसेलीहरू बालकवितासङ्ग्रह**, २०६६

शर्मा, मोहनराज, **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग,** काठमाडौं : ने.रा.प.प्र., २०५५ ।

श्रेष्ठ, दयाराम र मोहनराज शर्मा, **नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास,** ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५५ ।

सुवेदी, राजेन्द्र, **सिर्जनात्मक लेखन : सिद्धान्त र विश्लेषण**, काठमाडौं : पाठ्यसामग्री पसल, २०५७ ।

ख) सहायक पत्रपत्रिकासूची

आचार्य, नरहरि, **बाल साहित्य लेखन : विषय र माध्यम चयनको प्रश्न,** *बाल साहित्य वार्षिक,* २०४७ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, **बाल साहित्यको विषय चयनमा समय सापेक्षता,** *बाल साहित्य वार्षिक,* २०५४ ।

कोइराला, नीलकण्ठ, *शारीरिक अशक्त कवि रामकृष्ण 'तारा'को सशक्त काव्यलोकमा छिर्दा,* **साप्ताहिक चितवन** (२०६७, असार १३) ।

घिमिरे, धर्मराज, *कवि रामकृष्ण 'तारा'को काव्यलोकमा विचरण गर्दा,* **कायाकैरन दैनिक** (वर्ष ४, अङ्क २०६७) ।

घिमिरे, गणेशभक्त, *ताराका मनका घाउहरू कृतिको शीर्षक र संरचनामा नजर डुलाउँदा,* **साप्ताहिक चितवन,** (वर्ष १४, अङ्क ४५, २०६७) ।

घिमिरे, विन्दुकान्त, *रामकृष्ण तारा अर्थात् दैवी घटनाले जन्माएको कवि,* **तरुण साप्ताहिक** (वर्ष १५, अङ्क १०, २०६८) ।

पौडेल, कविता, *काव्यकृतिमा कवि रामकृष्णको 'तारा'को प्रवृत्तिगत विशेषताहरू*, **साप्ताहिक चितवन** (वर्ष १५, अङ्क ४०, २०६८) ।

पोखरेल, डि.आर., *कवि रामकृष्ण ताराका कृतिहरूको प्रारम्भिक पर्यवेक्षण,* **पारदर्शी दैनिक,** (वर्ष १६,अङ्क ९३, २०६८) ।

वाग्ले, कुलचन्द्र, *भविष्यका पाइलाहरू,* **गोरखापत्र,** (वर्ष १११, अङ्क ८, २०६८) ।

शर्मा, तारानाथ, *समसामयिक सन्दर्भ,* **गरिमा,** (ललितपुरः साझा प्रकाशन, पूर्णाङ्क १७, वैशाख २०४१) ।

सुवेदी, पुष्पा, *ताराको भविष्यका पाइलाहरूमा सन्निहित विषयवस्तु,* **चितवन खवर,** (वर्ष १, अङ्क १०, २०६८) ।

सुवेदी, राजेन्द्र, **नेपाली बाल साहित्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको योगदान,** *(सुनकोशी, पूर्णाङ्क २, २०५३) ।*